Nevval Çizgen

İKİ ÜLKE İKİ DEVRİM

TÜRKİYE İRAN

İKİ ÜLKE İKİ DEVRİM TÜRKİYE İRAN Nevval Çizgen

say

say

fotograf: Gültekin Çizgen

İKİ ÜLKE İKİ İKİ DEVRİM TÜRKİYE İRAN

"İran Devrimi gündelik haber değerinden daha fazla bir anlam taşımaktadır. Çünkü zamanı donduran ve önemli kılan 'o günün' bakış açısıdır. Amacım, yaşadığım çok ilginç üç dönemi anlatmak: Şah, devrim ve devrim sonrası bir yıl. Bu son dönem tüm Humeyni yönetiminden farklı bir sosyal görüntü sunmaktadır.

İran Devrimi, bu yüzyılda Rus ve Çin devriminden sonra bir toplum tasarımı olarak ortaya çıkan son devrimdir.

İran'ı ve İran'da olanları anlamak Türkiye için bir zorunluluktur. Türkiye aşiret gücüne ulaşmak yerine demokrasiye, açgözlülüğün politikası yerine politikalar üreten kurumlara ulaşmayı hedeflerse Ortadoğu'daki ve dünyadaki yerini belirleyebilecek ve bunu bir güce dönüştürebilecek.

Kendi kültürümüzü tanımak ve 'öteki' kültürleri anlamaya, bilmeye çalışmak bunun temelidir.

Nevval Çizgen

ISBN 975-468-068-X

İKİ ÜLKE İKİ DEVRİM
TÜRKİYE-İRAN
'Anılarla İran Devrimi'

ISBN 975-468-071-X

İKİ ÜLKE İKİ DEVRİM / Nevval Çizgen

Yayımlayan: Say Yayınları / 1. basım: Kasım 1994
Kapak tasarımı: Altan Güvenni (Istanbul Audio Visual)
Kapak fotoğrafı: Reza - Sipa Press / Baskı: Engin Matbaası

İsteme Adresi: **SAY DAĞITIM LTD. ŞTİ.**
Ankara Caddesi No: 54 Sirkeci / İSTANBUL
Tel: 512 21 58 - 528 17 54 Fax: 512 50 80

Nevval Çizgen

İKİ ÜLKE İKİ DEVRİM TÜRKİYE İRAN

say

NEVVAL ÇIZGEN

İzmir'de Rodoslu bir babadan ve Rumelili bir anadan doğdu.

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji kürsüsünden mezun oldu.

Geçmişle bugünün halkalarını birleştirme tutkusunu arkeoloji ve Antik Yunanca ile sürdürdü.

Kamu sektöründe ve Dünya Bankası projesinde çalıştı.

Devrim öncesi ve sonrası İran'da yaşadı. Doğuda ve batıda yaşamanın nimetlerinden yararlanarak antropolojik gözlemlere ağırlık verdi.

1989'dan itibaren serbest yazarlığa başladı. Günlük gazeteler, sanat ve edebiyat dergilerinde birçok yazısı ve şiirleri yayınlandı. Kent sosyolojisi ve antropoloji, yemek kültürü, tarih, İstanbul yaşamı, çevre konularının yanısıra seyahat yazarlığı yapmaktadır. Bir kültür zincirini izleyen yolculukları, Güney Amerika, Meksika'dan, Afrika'ya, Çin'e ve Avustralya'dan, Yeni Zelanda'ya uzanır.

Kadın ve aşk konusundaki kitabı "Aşkın Ölümcül Etkileri"nde kadın ve erkeğe aynı duyarlıkta yaklaşır.

Pimapen Kültürevi'nin yöneticiliğini yapan yazar İstanbul'un kültür yaşamına giren sanat ve kültür etkinlikleri yapmaktadır. Pimapen Kültürevi'nin desteklediği birçok kitabın yapımında editörlük yaptı. Aşk ve Korkularımız, Mitoloji, Ortadoğu'da Kadın konulu konferanslar verdi.

Fotoğraf sanatçısı Gültekin Çizgen ile evlidir.

*

Beni hep seven ve özleyen, anneme ve babama

YAZARIN NOTU

1990 yılında İran'ı yazdığım zaman ilk kapsamlı çalışmamı bitirmiş oldum. O zaman yayınlanması için yaptığım görüşmelerde başarılı olamadım. Bir ünlü gazetecinin sözü de Türk basınının olaylara bakış açısını belirlemesi nedeniyle burada anılmaya değer; İran Devrimi'nin modasının geçtiğini, o nedenle ilgilenemeyeceklerini söyledi. Devrimlerin modayla ne ilgisi olduğunu hâlâ anlamış değilim. Kendisine yanıt olarak, "Bu mantıkla Fransız Devrimi'ni düşünmek bile insana acı veriyor" dedim.

O gün yazdığım önsözü bundan dolayı aynen saklı tuttum ve size sunuyorum.

Ülkemizde yokluğunun önemi algılanamayan pek çok konu ve kurum var. Yöneticilerimizin ısrarla, ekonomi (para) ya da mühendislik işleri (yol / baraj) konuşmalarının hikmeti tarih ve sosyal konulardaki bilgisizlikleri olsa gerek. Oysa, toplum sosyal bir yapı. Bilgi, toplumla ilişkilendirilmelidir. Kültürü ve bilgiyi topluma yaymak kaçınılmaz bir ön şarttır.

Bu kitabı o dönemlerde okuyup beni destekleyen Sayın Nilüfer Göle'ye, Say yayınlarından Sayın Uğur Gürel Uğurlu'ya ve Sayın Engin Sunar'ın titiz editörlüğüne, sosyolojik kavramlarda bana yardımcı olan Sayın Ali Bayramoğlu'na, bilgisayar çalışmalarında içtenlikle çalışan sevgili Nazlı Erler'e, sabah beşte kalkıp çalıştığım günlerde bana sürekli umut veren eşim Gültekin Çizgen'e ve kitabı hararetle beklediğini söyleyen herkese çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

GİRİŞ 11

1- EVDEN SOKAKLARA ÇIKIŞIMIN ÖYKÜSÜ 17

2- İRANLI ÖĞRENCİLER VE SAVAK 24

3- TÜM SEMAVİ DİNLERİN VATANI ORTADOĞU 33

4- İRAN'DA KİMLİK BUNALIMI VE YABANCILAŞMANIN KÖKLERİ 37

5- İRANLA KARŞI KARŞIYA 45

6- ALLAHÜEKBER- HUMEYNİ REHBER 75

7- DEVRİM GELİYORUM DİYOR 85

8- DEVRİM SONRASI BİR YIL 99

9- İRANLI KADINLAR 125

10- CUMHURİYETE EVET-DEMOKRASİYE HAYIR 137

11- İKİ ÜLKE İKİ DEVRİM ORTADOĞU'NUN İKİ BENZEMEZ 141

12- LAİKLİKLE TANIŞMAMIŞ BİR DEVLET: İRAN 151

13- TÜRKİYE NEDEN İRAN OLAMAZ 155

14- TÜRKİYE; DEVLETTEN KAÇAN TOPLUM 159

BİBLİYOGRAFYA 169

ÖNSÖZ

Bir konu hakkında bilgi edinmek veya bilgiye sahip olmak, onu tanımanın değil öğrenmenin göstergesidir. Teknik ve yöntem, anlamanın yerini alan değerlendirmelerdir.

Toplumsal olayları, çözümlemesi gereken veri dağları olarak görmek veya tanıtıcı bulgularla yetinmek yeterli değildir. Bir toplumu anlamak için, o coğrafyadaki insanların nasıl yaşadıklarını ayrıntılarıyla bilebilirsek onların dünyasına ve tarihsel süreçlere daha gerçekçi bakabiliriz.

İnsan olmanın ağırlığı tüm ulusların, ideolojilerin, devrimlerin ve dinlerin mihenk taşıdır. Oysa, süreç içinde atlanan insan oldu. İnsanlığın her büyük serüvenine tutkuyla bakmak, tarihsel olayların ayrıntıları, yaşanmışlığı, özellikle bizim gibi bu gelenekten yoksun bir toplumda, ayrı bir önem taşımaktadır.

Yargılamada görecelilik Batı'nın her şeyi kendi ölçüleriyle anlama ve değerlendirmesidir. İran'ı yorumlarken onun kültürünü anlatmayı yeğledim. Oysa, Türkiye Batı'da bir ülke değildir. Batılı da değildir. Kökleri, özsuyunu doğudan emen, batı coğrafyasına en yakın noktada yer almaktadır.

İran Devrimi, bizim için, Batı için taşıdığı anlamdan daha farklı titreyişlere sahip olmalıdır. Çünkü bu yüzyılda İran Devrimi, Rus ve Çin devrimlerinden sonra bir toplum tasarımı olarak ortaya çıkan üçüncü devrimdir. Devrime karşı olma veya yandaşlığı önemli değildir, Türkiye açısından değerlendirebilmek gereklidir. Çünkü Ortadoğu'da ve Japonya'ya kadar olan Asya topraklarında Kurtu-

luş Savaşı'nı yetmiş yıl önce gerçekleştiren, özgürlük rüzgârlarının taşıyıcılığını yapan Türkiye, son on yılda İslami tırmanışa sahne oldu. Çeşitli toplumsal katmanların merakını, ilgisini bu noktaya taşıdı.

Amacım, yaşadığım çok ilginç üç dönemi anlatmak... Şah dönemi, devrim dönemi ve devrimden sonraki bir yıl. Bu son dönem tüm Humeyni yönetiminden farklı bir sosyal görüntüdür; çünkü, geleceğin habercilerini taşır. Tarihin yaşamın her anını kapsadığını tuttuğum günceyle destekledim.

Bu deneyimi eğitimli bir Türk kadını olarak, yani Türk insanının gözüyle aktarmaya çalıştım. Tarihsel, toplumbilimsel, insanbilimsel yapıtlara başvurarak yaşadığım gerçeklerden bilgi üretmek istedim. Bulguları ülkemiz gerçeğiyle kaynaştırarak fikirleri zengin anlamlara kavuşturarak, "Biz doğudan nasıl görünüyoruz?" sorusunu yanıtlamak istedim.

İran deneyimi, gündelik haber değerinden fazla bir içerik taşıyor; çünkü, zamanı donduran ve önemli kılan bakış açısıdır. O anda hemen orada olan sizin bakış açınız. Bu, güncelliği yitmeyecek bir değerdir. O günlerde yaptığım çözümlemelerin bugün okununca görülen tutarlılığı beni "Neden" sorusuna götürdü. Ben neden İran'lı aydınlardan farklı yorumlamıştım olayları?

Bu konudaki tanıklığım bir turist veya gazeteci olmaktan daha anlamlıdır. İran'da Farsça okuyup yazan, konuşan ve yaşayan biri olarak da önemlidir. Her şeye dokundum, herkesle konuştum ve her yerde oldum. Tarih ve insanbilime bu tanıklığımın verilerini sunmak istedim.

Günce sonunda İslâm Cumhuriyeti'nin bir toplum tasarımı olarak neden Türkiye gerçeğiyle bağdaşamayacağını sorguladım.

Bu anı / deneme görgü tanığı olduğum İran hareketi gerçeğini, küçük de olsa, bir veri olarak bir sonraya aktarma dileğimdir.

1990 / Nevval Çizgen

GİRİŞ

İslâmla Batı arasındaki karşıtlıklar, 21. yüzyılın eşiğinde dünya gündeminin en heyecanlı ve tartışmalı konuları arasında. İslâm kutbunun bayraktarlığında hâlâ İran var. Humeyni devriminin sarsıntısı ve dünyaya verdiği imaj üzerinden 15 yıl geçmesine rağmen Batı'da İslama dönük değerlendirmelerin odak noktasında duruyor. Başta Fransa olmak üzere Avrupa'nın, Cezayir'deki şeriatçı akımın ilerleyişini biraz da korkuyla izlemesinin ardında, Humeyni'nin gölgesi dalgalanıyor.

Bu kitap, Şah rejimi devrilip, çarşaflı kadınlar tankların üzerine yığınlarla yürüyüp "Allahüekber-Humeyni Rehber" diye bağırırken İran'da yaşadığım o olağanüstü renkli ve hareketli yılların değerlendirilmesine yönelik bir "kültür gezisi" sayılabilir. İran'daki Azeri topluluğu içinde "Türk gelini" olarak yaşamak iki toplumun iç dünyasına ilişkin zengin bir gözlem ve izlenim olanağı verdi. Bu birikime damgasını vuran çizgiler günümüz Türkiye'sindeki tartışmalara da yansıyor. "İslamiyet, modernizm ve laiklik" konusunda sürüp giden arayışların canlı örneklerinden biri olan İran ve Türkiye, farklı kültürleri, farklı insan yapıları ile din - devlet ilişkisinde özgün modeller oluşturarak dünya sahnesine çıktılar. Bu modellerin çekirdek felsefesi, iki toplumun kültürel köklerine uzanıyor ve yaşam tarzlarında şekilleniyor. Kitap baskıya hazırlandığı sırada Tebriz'de İranlı devrim muhafızlarının, stattan kız-erkek karışık çıkan Azeri gençlere müdahalesi ile başlayıp isyana dönüşen olayların, İran toplumunda çok sık tanık olduğum kültürel çelişkilerin bir uzantısı olduğunu düşünüyorum.

Türkiye, Atatürk devrimi ile 20. yüzyılın başında İslamiyeti

devlet dini olmaktan çıkardı. Modern yaşama dönük bir dizi reform yaptı ve kadın-erkek eşitliğini yasalaştırdı.

İran ise Humeyni devrimi ile 20. yüzyılın sonunda bunun nerdeyse tam tersi bir dönüşüm geçirerek dinsel kurallara dayalı bir devlet ve toplum düzeni kurma çabasına girişti. Şu anda her iki toplum da büyük çalkantılar içinde. İran'da toplum "totaliter molla rejimi" baskısından bunalmış durumda. Türkiye'de ise gittikçe artan sayıda toplum kesimleri toplumdaki ekonomik eşitsizlik ve ahlaki çürümeden kurtuluşun yolunu İslama dayalı siyasi tercihlerde arıyor.

Bu yüzden İran modelinin, kültürel boyutu ve toplum içinde yarattığı değişimlerle birlikte incelenmesi Türkiye açısından giderek daha büyük bir önem taşıyor.

Üstelik İran ve Türkiye, gerek yöneticiler gerekse geniş sayılabilecek kesimler tarafından birbiri için "Öteki korkutucu model" olarak algılanıyor.

Ülkemizde bazı mitinglerde "Türkiye İran olmayacak" sloganı ön plana çıkarken, İranlı yöneticiler Türk TV'lerini engelleyerek laik ve modernist "Türk tipi yaşam" ın topraklarına sızmasını önleme çabasındalar...

Yani her iki toplum, İslam dinini benimsemelerine, Ortadoğu'da yaşamalarına ve yüzyıllardır komşu olmalarına rağmen bugün birbirinin tam karşıtı rejim modelleri oluşturmuş durumdalar. İran toplumunun ve özellikle Humeyni devrimi yılların incelenmesi bu komşu ülkenin Türkiye'ye göre değişkenliklerini de daha iyi anlamamıza yol açabilir. Türkiye belki tarihinde yeni kavşaklara ilerlerken, daha önce aynı kavşaktan "Şeriat" yönüne sapan İran'ın deneyimini derinlemesine tartışmak bugün içinde bulunduğumuz arayışlara ışık tutabilir...

Türkiye ile İran toplumu arasında temel bazı konularda çok önemli farklar vardır:

Bunların başında "Dine bakış" ya da "Dini kavrayış" gelir. İranlılar mistik, Türkler pragmatiktir. Her ne kadar bu tür genellemeler yanlış ve yüzeysel sayılsa da, buna ilişkin yaşam tarzı ve geleneklerden kaynaklanan birçok örnek böyle bir genelleme yapmamıza izin verebilir...

Zerdüşt geleneğinden uzaklaşıp Şii müslümanlığa yönelen İranlılar, Nevruz bayramları, ölüme bakışları ve yaşam tarzlarını ilahi bir çerçeveye oturtma çabaları ile ruhani ve mistik bir karakter ortaya koyarlar. Humeyni devrimi bu ruhsal atmosferin üzerine oturmuştur.

Türkler ise dini ve inançları fazla içselleştirmeden, Şaman geleneklerinin silik izinde, İslamiyeti bile bir ritüeller zinciri halinde algılamışlardır. Günlük yaşamda İslamiyet Türkler için bir dizi biçimsel davranış biçimine dönüşmüştür. Batı kültürüne ve özellikle teknolojik (yararlı ve pratik) yeniliklere çok açıktırlar.

İranlılar BP (British Petrol) simgesini bile (Bozorg Persian) diye çevirip kendi ulusal kimliğini koruma kaygısındayken, Türkler özellikle son yıllardaki kentleşme sürecinde Batı'dan gelen "marka çılgınlığını" kaygısızca benimsemiş gibidirler. İran "Mc Donald"ın amblemini latin alfabesi diye yasaklar, büyük kentlerdeki Türk gençleri "Mc Donald" a gitmeyi bir yaşam tarzına dönüştürür. Modernizmin ilerleme ve yayılmasına karşı tutum. İran ve Türkiye'de toplumsal kaderi etkileyen bir unsurdur.

Günümüze damgasını vuran "sivil toplum" tartışmaları da İran örneği bakımından yeniden gözden geçirilmelidir. İran'da Humeyni devrimi büyük ölçüde sivil toplum güçlerinin, zorba Şah devlet mekanizmasına karşı üstünlüğü ile gerçekleşmiştir. Yani sivil toplum, devlet gücüne üstünlük sağlamıştır. Ancak bunun sonunda ortaya çıkan modelde korkunç bir totaliter sistem oluşmuştur. Yani sivil toplumun, aşırı baskıcı bir modeli yarattığı gözlenmiştir. Bu olay, Türkiye'de "sivil toplum" felsefesi ile İslami güçlere çok hoşgörülü olunmasını isteyen bazı aydın kesimler açısından da incelenmesi gereken bir deneydir.

Sivil toplum tartışmaları ile elele yürüyen diğer bir önemli konu ise din-devlet ilişkisidir. İran ve Türkiye modelleri arasındaki temel farkların başında belki de "Laiklik" gelir. Atatürk devrimi ile birlikte tercihini ulusal bir yörüngeye oturtan Türkiye "Osmanlı tarihi"nden köklü bir kopuş yaşamıştır.. Diliyle, tarihiyle, ulusal ideolojisiyle, "Hakimiyet Milletindir" anlayışıyla bu köklü kopuşun olumlu ve olumsuz yanları hâlâ Türkiye'deki toplumsal kaynaşma ve kimlik arayışlarına damgasını vurmaktadır. Ancak gelenek ola-

rak da devleti dinin üzerinde tutan Türk toplumunda "Laik rejim"in yasalaşması, nerdeyse bütün bir 20. yüzyıl boyunca ülkemizdeki yaşam felsefesini, günlük yaşamı ve kurumları derinden etkileyen bir olgudur. Türkiye'yi Ortadoğu'daki İslam ülkeleri arasında özgün ve benzersiz kılan bu "Laik model"dir.

İran'da ise "Laiklik" hiçbir zaman varolmamıştır. Din, devletin hep üstünde yer almıştır. Çünkü Sünnilerde bulunmayan ancak Şiiliğin belkemiğini oluşturan din adamları sınıfı bir kast olarak İran'da politikaya sürekli müdahale etmiştir. Tek adam rejimi olan "Şahlık kurumu" ile çatışmışlardır. Toplumun tercümanı rolünü üstlenen aktörler olarak Şii din adamları, Kum kentinde üslenerek kendi sosyal yaşam modellerini hayata geçirmişlerdir. Bu "Müslüman Vatikan"ı birçok bilinmezin anahtarıdır.

Humeyni, toplum ve kültür üzerine dinsel bir tasarıma sahipti. İdeolojisi dindi. Dini, devleti ve sosyal yapıyı biçimlendirecek bir unsur olarak ortaya koydu. "Hakimiyet Allah'ındır" sözü Humeyni devriminin sloganıydı. Bu, İran'ın günlük yaşamında derin etkiler yarattı. Bireysel yaşam ve özgür düşünce dinin totaliter baskısı altında ezildi. Kültürel yaşam, İslamcı "Devrim Muhafızları"nın eli sopalı bekçiliği altında soldu. Çok kültürlü ve dinli bir mozayik olan İran'ın yapısı da sarsıldı. Ermeniler, Yahudiler. Yezidiler, Zerdüştler, Bahailer gibi çeşitli dinlerin yanısıra, yüzlerce mezhebe sahip İran, devlet dini olarak İslamı dayatmakla, toplumun çeşitli kesimlerinin bir arada yaşamasını tehlikeye soktu. Örneğin, gelenek ve görenekler ile İran'da önemli bir topluluk oluşturan Azeri-Türkler, Tahran rejimi tarafından potansiyel bir tehdit olarak algılanıyor.

İran'da Humeyni rejimini ateşleyen önemli unsurlardan biri de Şah rejiminin çürümüşlüğü ve yolsuzluklardır. Ahlaklı bir yönetim talebi, Humeyni'nin dinsel ahlak bayrağı altında daha kolay toparlandı. Batı tipi yönetim ve yaşam tarzının, belli kesimlerin tekelinde sorumsuz bir sefahate ve inanılmaz bir israfla gösterişe dönüşmesi, toplumun tepkisini "Allahına sığınmaya" itti İran'da. Adalet, modern toplumun tepkisini "Allahına sığınmaya" bıraktı. İran'da. Adalet, modern toplumun yasalarında değil, Şeriatta aranmaya başladı. Humeyni de Adil Düzen vaadediyordu. Türkiye'nin bugün

yönetim ve kurumlarıyla nasıl bir yolsuzluklar çemberi içinde olduğu ortada. "Siyasette ahlak" iddiasıyla ortaya çıkan İslamcı akımlar Türkiye'de güçlenirken, İran deneyimini bu bakımdan yeniden gözden geçirmekte sanırım büyük yarar var.

Son olarak şu noktayı vurgulamak istiyorum. Türkiye ve İran gibi coğrafyanın "kardeşliğe" zorladığı toplumlar arasında daha sıkı bir kültürel ilişki ve birbirini daha iyi anlama çabasını, bölgemizde yaşanan ve yaşanabilecek "kanlı çatışmaları" önleyebilecek bir unsur olarak görüyorum. Hazer kıyılarından, İstanbul Boğazı'na uzanan bir "yaşam serüven"inde, her iki ülke insanlarının, dünyaya ve insanlara bakışında, felsefesinda Batıdan farklı olarak bulunan "Doğulu derinlik ve hoşgörü"nün tanığı oldum.

Bu kitabın da toplumlar, kültürler, dinler ve mezhepler arasında "düşmanlık körükleyen"lerin aksine, toplumların birbirlerinin kültürlerini daha iyi ve derinden anlamasına yarayacak ve bu coğrafyada daha güzel ve uyumlu bir yaşam modeli ve ilişkiler zinciri geliştirecek çabalara küçük bir katkı olmasını diliyorum.

1994

EVDEN SOKAKLARA ÇIKIŞIMIN ÖYKÜSÜ

17 yaşımdaydım. Kolejden, ailemden, kentimden ve arkadaşlarımdan uzak bir yere gitmeye çok istekliydim. Üniversiteden gelecek kağıdı beklerken heyecanlıydım ama gideceğimden emindim.

İşte, istediğim yeri kazanmıştım; antropoloji. Herkesin, "Bu ne işe yarar", "ne demektir?" diye sorduğu bölüm. Annemler ezberlemek için yazarak çalıştılar bir süre. Kimsenin ismini bilmediği bu bölümü insanlığın derin gizlerini açacak anahtar olarak görüyordum.Ve öyle oldu.

1975'de Ankara'da başlayan üniversite maceram uzun bir insanlık macerasına tanıklığın da başlangıcı oldu.

Üniversite ve başkent Ankara'nın düşlerimdeki yerlere benzemediğini çok kısa zamanda anladım. Üniversite her türlü felsefi, sosyolojik ve kültürel tartışmaların yapılabildiği yer değildi. Bunun yapılacağı kantinler, koridorlar yoktu. Daha hazini, o tartışmaları yapacak öğrenciler yoktu. Sanki lise anlayışı ve öğretimi devam ediyordu.

Sınıfa giren profesör ayağa kalkmamızı isteyince derslerin seçmeli olduğuna şükrettim. Çünkü o dersi hemen gidip değiştirdim. Kürsü profesörümüzse sağlığı bozuk biriydi, derse girince daktilonun yararlarını anlatıyordu.Benim aç beynimi doyuracak incir çekirdeğini bile bulamamıştım.

Bir gün kitaplardan, Sartre'dan söz ediyordum sınıf arkadaşım olan kıza. Bana "O da kim?" diye sordu. Sadece beş kişiydik sınıfta. Benim okuma düzenimde ve çılgınlığımda bir tek okur yoktu. O zaman asistanlarla dostluk kurmaya başladım. Bugün hepsi profesör olan çok iyi dostlarım ve arkadaşlarım oldu onlar.

İlk yıl daha kantinin bile yeni olduğu bir yıldı. Öğrenciler toplu halde oturabiliyordu. Okul başlamadan tanıştığım İranlı Mahmut sayesinde diğer İranlılarla da tanıştım. Hep etrafımda duymaya alışkın olduğum Rumca, İtalyanca gibi geliyordu bana Farsça. Başka bir kültür ve dilin cazibesi belki de beni çekiyordu. Bir gün bana çok şaştıklarını söylediler, nedenini sorunca; "Tüm Türk kızları biz Farsça konuşunca rahatsız olur ve ne konuştunuz? diye sürekli sorarlar. Oysa sen hiç sormuyorsun?" dediler. "Ben bu dili konuşacağım ve anlayacağım, onun için dinliyorum" dedim. Bunu fantezi olarak kabul ettiler sanki. Kendimi hırsla derslere verdim. Bir yılda alınabilecek en yüksek krediyi aldığım için beni uyardılar; "Okulu üç yılda bitirmen mümkün değil, bu kadar kredi ikinci yıl alamazsın" dediler.

Geriye yapılacak tek şey kalmıştı; sokakları ve Ankara'yı keşfetmek.

Henüz "Yenişehir'de Bir öğle Vakti"ydi vakitler... Öğlenleri Piknik'e gidip biralarımızı içer, yılların geleneği içinde Yenişehir'de akşamüstleri yürürdük. Serin bozkır rüzgârı yüzümüzü yalarken denizi düşünürdüm. Denizsiz yaşamın insanlarını... O soğuk iklimin sert hatlı ve tutucu kişiliklerini.

Hiç görmediğim kar ülkesi... İlk yıl karların içinde yuvarlanarak saatler geçirdim.

Başkent olmasının özelliği, sadece siyah otomobiller olan asla kozmopolit olmayan Ankara. Kitaplardaki Paris, Londra veya Roma yoktu buralarda. Acaba kitaplardaki düşlerim, inançlarım, bilgilerim ve sevgilerim var mıydı?

Onları bulabilecek miydim? Sokaklarda yaşam vardı. Sokaklardaydı Türkiye.

Ben sokakları tanımaya karar verdim. Bir yara kabuk bağlar ve insan onun artık iyileştiğine inanır. Tam kabuğu yerinden sökerken, altından ince bir kan çizgi halinde bileklerine uzanır. Pembe, yaralı deri, kan içinde bir göz gibi oradan bakar insana.

İnsanın içi kalkar ama artık kabuğu yerine koyması imkansızdır. Yara çırılçıplak ortada kalır.

O dönemin Türkiyesini yazmak ve anılara gitmek beni bu yara kadar rahatsız ettiğinden uzun süre işe başlayamadım. O günlere gitmek...

Güzel olan gençliğimizdi. İdeallerimiz. Türkiye aşkımız. Kimlerle dans ettiğimizi hiç bilmiyorduk. Alev alev yanıyorduk. Dünyayı güzelleştireceğimize inanıyorduk. Oysa, bizim çocuk olduğumuz iki askeri darbe kamplaşmayı sağlamıştı. Biz bir kampa gelmiştik. Bu iki kamptan birinde olmak zorunluydu. Benim bir genç kız gibi giyinmem doğal sayılmıyordu. Beni kendileri gibi giyinmeye zorluyorlardı. Buna itiraz etmek, "pis burjuva!" lafını hak etmekti. Bu gaddar erkeklerle acımasız kadınlar arasında herkes kendine bir yer bulmalıydı. Çünkü, devlet seyirciydi. Sadece sopalamada hazır bulunuyordu. Üniversiteli olmanın polis katında bir haysiyeti olmadığı gibi aşağılanması söz konusuydu. Öğrenci, dayaklık bir serseri gibi algılanıyordu. Ne bilim vardı ortada ne de bilimin uygulayıcıları. Onlar renksiz ve kokusuz bir bitkiydi sanki. Sığınılacak hiçbir yer yoktu ve taraf olmak zorunluydu. Ben Yeni Delhi'de Primatoloji Yüksek Lisansı yapma hayallerimin Jüpiter kadar uzak olduğunu gördüm. Üniversitenin bilimle ilgili olduğunu uzaktan düşünmek mümkündü. Yine de ben alabileceğimin en fazlasını almayı başardım sanırım.

Dans kulüpleri, satranç partileri, tartışma saatleri, spor veya tiyatro yoktu. Ben de tiyatroyu kendim buldum. Ama 1976 gelince onu da kapattılar.

Ankara Sanat Tiyatrosu genç bölümü oyunu çalışıp sahneleyemeden tiyatro kapandı. Sosyal ve kültürel hiçbir örgütlenmeye izin yoktu. Taraf olmamız için zorluyorlardı hâlâ.

İranlı arkadaşım benimle çok ilgiliydi. Mavi gözlü ve beyaz tenli bu çocuk hiç Doğulu bir erkek tipolojisinde değildi. Mahmut herkesle arkadaştı. Buna çoğunluk çok bozuluyordu. Onunla yakınlaşmam yine eksi puan oldu. Mahmut, sert ve yumruğunu masaya vuran Türk erkeklerine hiç benzemiyordu. Asla bağırmazdı ve zorbalıktan hoşlanmazdı. Hümanistti. Yumuşaktı. O nedenle onu erkekten de saymıyorlardı. Bu, benim için ciddi bir cazibe oluşturdu. Başka dünyalardan, şiirden ve insanı şeylerden söz ederdik onunla. Ben, elbette, ona "tek gerçek" olan politikadan söz ederdim. Tipik bir Akdenizli olarak onun fikirlerini ne kadar aptalca bulduğunu bağıra bağıra söylerdim. Ona kitaplar okurdum ve ne kadar cahil olduğunu anlatırdım. Dünya bir gün kurtulacaktı ve biz

yeni bir dünya kuracaktık sözden. O ise bunların boş hayaller olduğunu öne sürer, değişimin mümkün olmadığında ısrar ederdi. Çünkü onlarda iki bin beş yüz yıllık Şahlık vardı. O anlamıyordu işte! İran ile ilgili kitaplar okumaya ve Farsça dersler almaya başladım. Elçiliğin kurslarına gidiyordum.

Mahmut lisansını almıştı ama gidemiyordu bir türlü, benimle kalıp yüksek lisans yapmaya karar verdi. Böylece Türkiye'deki İranlıları tanımaya başladım. Türkiye ve İran'ı hep bir arada yaşadım. Bunun getirdiği karşılaştırmayı bugün iki ülke bazında yapmayı gerekli görüyorum.

TÜRKİYE'NİN KANLI YILLARI

"Geçmiş benim - yani benim yaşamımdır."
Ortega Y Gasset

1975 / 76 / 77 yıllarını anımsamadan İran'a geçemeyiz. O dönemin olayları, politikası, insan manzaraları bugünü anlamamızda yardımcı olacaktır.

İnsanları köşeye sıkıştırmak isteyen terör her boyutuyla toplumu sarmaktaydı. Silahlı terör dışında siyasi ve sosyal boyutu olan bir terör sinsice sızıyordu içeriye.

Cumhuriyetin ilk kuşağı yerini yeni kuşaklara bırakmıştı. Yeni nesil bir yabancılaşmaya kayıyordu. Nereye tutunacağını bilmiyordu. Devlet ve kurumlar hiç meşgul değildi gelecekle ve insanlarla. İnsanları bir oya indirgeyen kör sistem, feodal sistemin tüm unsurlarını kullanarak yoluna devam ediyordu.

21 Mart gibi acımasız totaliter mantıklar bozulmayı hızlandırdı. İnsanlar korkunun esiri olurken yaşamın saçmalığı konusunda düşünmeye başladılar. Yasalara saygı azaldı ve zamanla yok oldu. Yasalar çiğnenebilir ve değiştirilebilirdi. İnsanların yasalara ve kurumlara güveni yok oldu. Ama henüz umut kesilmemişti. Bir yeni düzen ve gelecek umudu taşıyordu herkes. Bir arada yaşamanın üstadı Osmanlılık daha yok olmamıştı. Son kalıntılar parçaları bir

arada tutmaya çalışıyordu. 1957'liler son nesildi. Onları da 1975 / 82 arası doğradılar.

Geleceğe umudu olan herkesi yok ettiler. Yerine bugünü ve yeni değerleri koydular. Maya tutacak kadar ortamı hazırladılar.

Her an, her köşe başında vurulabilecek durumdaki insanın psikolojisi tüm değerlerini yitirmeye başladı. Zaman hızlı geçiyordu. Kaybedilecek hiçbir şey yoktu. O nedenle değerler ve ölçütler değişti. "Tek enayi ben miyim?" sorusu kemikleşme yolunda emin adımlarla yol almaya başladı.

Üniversite genellikle kapalı kalınca öğrenciler de siyasi gruplara "takılmaya" başladılar. En bulaşmaz olan bile buna mecbur oluyordu.

Çünkü gruplar halinde fakülte kapısına gelinebiliyor. Her şey toplu halde yapılabiliyordu. Toplu yemek yeniyor, içiliyor ve kavga ediliyordu. Bu komün yaşamı bir yaşama biçimi olarak diretiyordu. Bireysel davranış veya özgünlük en büyük gaf ve ayıptı. Bir yığın tartışma yapılıyor ama ne tartışıldığı sonunda pek anlaşılamıyordu. Demagojik yaklaşımlarla sığlıklar gizleniyor veya ünlü gazete yazarlarının fikirleri birebir ezberlenerek ona itiraz eden eziliyordu. Aykırı söze ve tavra asla izin yoktu. Kitap okumayan bu kitlenin nasıl sosyalist olabileceğine aklım kesmiyordu ama bunu söyleyince kıyamet kopuyordu. Bir gün Mao'yu eleştiren bir arkadaşa kendimi tutamayıp "Sen kim oluyorsun da Mao'yu eleştirebiliyorsun? Sen yayan buradan (Ankara'dan) hangi kente gittin? Pratik olarak bunu yapamazsın. Teoride yeni bir yaratımın var da biz mi bilmiyoruz?" dedim ve kıyamet koptu! Daha "Küçük Prens"i veya Jules Verne'i okumamış insanların nasıl olup da Mao teorisi veya Karl Marx okuduğunu bir türlü anlamıyordum. Benim bu kaz kafalılığıma çok sinirleniyorlardı!

Kültürsüz üniversite eğitimi kültürsüz bir yaşamla atbaşı gidiyordu. Tehlikeli olan bu kültürsüzlüğe kimsenin aldırmamasıydı. Oysa, ülkenin değişimi öncelikle kültürel alt yapıya bağımlıydı. Yabancı ülkelerden aranan modeller bu sıkıntının sonucuydu. Yaşam felsefesini yitirmiş Türkler kendilerine yeni bir felsefe anlayışı gerektiğini seziyor ama ne olduğunu bulamıyordu. Onu bulması gereken aydınlar, üniversiteler yaşamın buyruğunda değildi.

Sosyalist partiler, dernekler ve gruplarda eleştiri, özeleştiri lâfı çok geçtiği halde bunun yapıldığını hiç görmedim. Genellikle bir başkasın ı eleştirmek yaygındı. Buna dedikodunun siyasi hali diyebiliriz. Çünkü içeriği tartışılacak kadar "sade suya tirit" olurdu. Çok sıkışınca da "Yönetim böyle istedi, emir verildi" gibi "çok sosyalistçe" mantıklar öne sürülürdü. Gizlilik ise bir oyun olarak oynanırdı. Sonra çok pahalıya patlayan bir oyun.

Kadın derneklerindeyse ne kadar açık giyindiğin ihtar edilirdi ve nasıl giyinmen gerektiği "disiplin" gereği bildirilirdi. Göze batmayan (Bu, elbette çok özneldi) ve kapalı olmalıydık. Hiç boyasız ve de süssüz. Ne kadar kadınlıktan uzaklaşılabilir üzerine ilginç deneyimler yaşadı insanlar, ben kullanmadım! "Kadın, kadın olduğunu yadsırsa işin başında kendini reddetmiş olur" dedim ve eteklik giymekte ısrar ettim. Bu bana yeni olumsuz puanlar ekledi.

Varoluşçuluk felsefesi üstüne ağzımı açsam; "Sen nasıl böyle bir felsefeyi savunursun? O sosyalizmi reddeder" diyenlerin sorunun ne vahim olduğunu kavramadıklarını gördüm. Ezberci eğitimin ve totaliter sosyal yapının ürünü olan çocuklar slogan ezberi dışında da hiçbir şeyle meşgul değillerdi. Bugün liste başı olan parçaların hep nakaratlı ve kısa cümlelerden oluşması raslantı değil sanırım.

Kız erkek ilişkisinde son derece tutucu ve bağnaz bir anlayış sergileyen sosyalist, komünist gençler beni çok şaşırttı. Hiç Kollantai okumamışlardı. Onu Lenin "tersledi" diye onlar okuma gereği görmüyorlardı. Yeni bir düzen ve dünya yaratmak için yola çıkan bu insanlar kadın erkek ilişkisini feodal ilişkilerle devam ettirmek istiyorlardı. Yeni dünyanın etlerini eski bir iskelete yapıştırmak çabasındaydılar. Etler dökülüyordu ve sürekli yapıştırma heyecanını ayakta tutmaya çalışıyordu herkes. İskeletin bozulmayacağını ve kemiklerin kırılamayacağını peşinen kabullenmişlerdi sanki.

Feodal düzenin çatısı ve feodal ilişkiler içselleşmiş ve kabul görüyordu.

Yaşadıkları ortamlar insanların dünyaya açılan pencereleridir, ortam belirleyicidir. O zamanlar Türkiye kendi içine çok kapanıktı.

GECEKONDU BÖLGELERİNİ KURTARMA OPERASYONLARI

"Sonuçta (bunalım) dediğimiz, insanoğlunun belli bazı şeylere tutunmuş, onların desteğinde yaşıyorken, başka şeylere tutunup onların desteğinde yaşamaya geçmesinden başka şey değildir."

Ortega Y Gasset

Kendilerini kurtarmakla hiç ilgilenmeyen bu genç insanların başka insanları kurtarma azmi bitecek gibi değildi. Kurtarıcı olduğuna inananların sarsılmaz inancı içindeydiler. Burada ilginç olan sağcılarla solcular arasında insan psikolojisi açısından hiçbir fark olmamasındaydı. Birçok solcunun ağzından işittiğim şu itiraf dikkate değer: "Aslında benden çok iyi sağcı da olurdu". Sağcı tanıdıklarım da aynı ruh halini taşıyordu. Farklı olmadıklarını seziyorlardı ve özel durumlarda minik itiraflarda bulunurlardı. Her iki grubun da kadın erkek ilişkisine bakışı, kurtarıcı ruhları ve şiddeti savunan yapıları ortaktı. Her iki tarafta da şiddeti istemeyenler vardı ama onların esamisi okunmuyordu. Devlet, sağcıların şiddetine destek vererek solu güdülüyordu. Hiddeti isteyen birileri vardı ve piyonlar hazırdı.

Gecekondu bölgelerinde yaşayan insanlar işçi ve hizmetli ağırlıklıydı. Kendilerini "aydınlatmaya" gelen bu iyi giyimli ve iyi niyetli genç kızlara, erkeklere soğukkanlı bakıyorlardı. Hatta kimi zaman seviyorlardı. Bu yaşamı bilmez küçüklere onlar yaşamlarıyla ders veriyorlardı. Kimse farkında olmasa da. Özellikle kadınlar çok zekiydi. Kadın olarak varlıklarının farkındaydılar. Neyi nereye kadar yapabileceklerini biliyorlardı. Onlar büyük feodal ailenin bir parçası olduklarını biliyorlardı.

Henüz tüketim alışkanlığı edinmemişlerdi. Köyden gelen eşyalarını seviyorlardı. Nevaleleri bugün bile köyden gönderilir. Büyük kentte yaşayabilmenin koşuludur bu kopmayan bağ. Kimse bu "kopmayan bağ"la ilgili değildi. Çok önemli bir ekonomik boyut diğer boyutlar gibi yok sayılıyordu. Bu Feodal bağ sosyal dokuyu maddi ve manevi besliyordu. Kurtarıcılar sadece bir masal anlatı-

cısı durumundaydı. Öylesine fantastik bir dünyada uçuşuyordu ki, her şey birbirine karışmıştı.

Sadece Türkiye'yi değil Vietnam'ı, Afrika'yı ve tüm dünyayı kurtarmaya sıvanmış insanlar olarak kimse yakını görmüyordu.

Bu miyopluk bugün "benim çıkarlarım"a indirgenmiş aynı körlüktür. Kendi ülkesinin insanını, yaşam biçimini tanımayan, ailesiyle diyalog kurmayan bu iletişimsiz yolda gençlik tek başınaydı. Onları yollarda vurdular. Onlar öğrenmeye fırsat bulamadılar. Onlar tutunacak bir eli boşu boşuna aradılar. Yoktu. Yerine hapishane, urgan, dayak, işkence ve ilkellik buldular.

Kurtarılacak tek yer kendi kişilikleriydi onu da kurtaramadılar.

Diğerleri için hayat devam etti. Resmî olan Türkiye, yaşayan Türkiye'nin hep üstünden ve geriden baktı.

İRANLI ÖĞRENCİLER VE SAVAK

"O kuşaklar, toplumun geleceğini belirleyen" 'karar kuşakları'dır ve eğer 'Cepheye koşmayacak olurlarsa', yalnız kendileri kuşak olarak bozguna uğramakla kalmazlar, tüm ulusun bozgununu hazırlarlar."

ORTEGA

Türkiye'de yaşayan İranlı öğrenciler için 'SAVAK' sözcüğü çok vahşi çağrışımlar içerirdi. Buna ait bitmez tükenmez öyküler anlatılırdı. On yıl aynı evde yaşadığı arkadaşının SAVAK ajanı çıkması ve diğerini günü gününe rapor etmesi sonucu başına gelenler tefrika edilirdi. Bunlardaki abartı boyutları genellikle gözden kaçardı ilk dinleyen için. Ben çok dinlediğimden her anlatıştaki ayrıntıların değişmesini anlamlı bulurdum. Elbette bir SAVAK gerçeği vardı. Ama Şah yurt dışındaki "sohbetlere" örgütlü olmama halinde çok fazla önem vermiyordu. Geri dönene küçük bir gözdağı veriyor, sonra bir "pişmanlık belgesi" imzalatıyordu. Daha sonra işe giren öğrenci pasif muhalif olarak devam ediyordu yaşamına. Örgütlü suçlara ve inatlaşmaya asla af yoktu. Tüm ailesini yok edecek işkenceler vakai adiyeden sayılırdı.

İranlı öğrencilerin tamamı muhalifti. Helaya gitmenin adı "Şah'a gitmek"ti. Yurt dışına çıkıp çağdaşlık ve demokrasiyle tanışan genç insanların Şah'ı sevmesi beklenemezdi. Fakat çoğunda içten içe şöyle bir fikir de vardı; İngiltere gibi olsa Şahlık sadece popüler bir "taç" olarak kalsa iyi olur. Binlerce yıllık feodal ilişki biçimleri ve yapı herkesi avucunda tutuyordu. Türk kızlarını beğenme nedeni olarak onların çağdaş olmalarını söylemelerinin bir hikmeti olsa gerek. Yurt dışındaki İranlıların çoğu yabancı kadınlarla evlidir. İran'a gidenlerin evlilikleri, büyük ölçüde parçalanırken yurt dışında "hanım köylü" devam edenler evliliklerini koru-dular. Çünkü İran'a dönen İranlı erkek oradaki "erkek" imajına uygun davranmak zorunda hissediyordu kendini. Toplumla uyumsuzluğa düşmek istemiyordu. Tıpkı bizde Almanya'da Almanla evlenen erkeklerin Almanya'da o topluma uygun davranış biçimleri göstermelerine karşın Türkiye'ye - bölgesine - gelince kültürün gerektirdiği davranışları göstermesi gibi. Bununla ilgili çok ilginç bir örneği vermeden geçemeyeceğim: Ziraat Fakültesi'nde yüksek lisans yapmış bir Azeri erkek bir Türk kızıyla evlendi. Kız lisede öğretmendi. Ankaralı ve CHP Kadınlar Kolu'nda görevli, sosyal olarak çok aktif bir kadındı. Evlerine gittiğimizde erkek yemek yapmıştı, servisi o yaptı ve karısına sürekli "hayatım, bir tanem" diye hitap ediyordu. Çok abartılı bir öne çıkarma vardı. Diğer kadınları kıskandıracak bir davranış birliği içindeydiler. Erkek, okulunu bitirdi ve İran'a karısını alıp döndü. Zencan denilen kasabada geçenleri kızın annesi ağlayarak anlattı sonra. Kadına hemen 'çadıra' giydirmişler. Her şey köy gelenekleri çerçevesinde olur Zencan'da. Yerde yemek yenir, kayınvalideyle oturulur ve onun sözü geçer. Erkek önce kadının pasaportunu elinden alır. İki çocuk doğuran kadına sürekli dayak atar ve Türkiye'ye ziyaretine izin verilmez. Kayınvalide ve birçok görümce, kayın her an hakaret ve dayak atma hakkına sahiptir. Kadını bir hizmetçi gibi kullanırlar. Evden dışarı çıkması yasaktır. Kocası tümüyle ailesiyle işbirliği içindedir. Kadının annesi ve kızkardeşi onu görmeye İran'a giderler ve kovulurlar. Sokakta kalıp, ilk trenle ağlayarak Türkiye'ye dönerler. Türkiye'de ve İran'da yapılacak yasal hiçbir yaptırım bulunmamaktadır. Çünkü, koca ne isterse yapar. Tüm bunlar Şah zamanı oldu.

Kıssadan hisse; Şah zamanının çağdaşlıkla en ufak bir ilişkisi bulunmamaktaydı. Feodalizm hiç budanmamış ağıyla her şeye hakimdi.

İranlı öğrencilerde bana ilginç gelen bir diğer şey evlerinde asılı bulunan Hz. Ali fotoğrafıydı. Her evde vardı, Mahmut hariç. Çünkü onun ailesi batı terbiyesinde yetişmişti. Dedesi İran'ın ilk gazetecilerinden, yazar ve şair bir kişi. Ülkeden Şah'ın babası zamanında Almanya'ya kaçıp otuz yıl ülkesine dönememiş. O nedenle babası tek çocuk olarak kalmış. Babasını ancak otuz yaşında görebilmiş. Babası da İran'ın ilk ziraat mühendislerinden, çok modern bir insanmış. Babasının annesine hep, "Şu geleneksel hurafeleri bırak, biraz kitap oku" dediğini çocukken çok işittiğini anlatırdı. Tabii, annesi onun ne dediğini anlamazmış. Çünkü İran'da bir kadının okuyacağı (o dönemde) en yüksek yeri, ortaokulu bitirmiş. İyi bir ailenin kızı olarak geleneklerine bağlı bir kadın olmuş. Yeni fikirler, onun gelenekçi dünyasına maddi boyutları dışında girememiş.

Hz. Ali'nin fotoğrafı dışında bir yanında Hz. Muhammed'in yüzü diğer yanında Hz. Ali'nin yüzü olan altın kolyeler çok ilgimi çekmişti. Çünkü bizde günah olan Hz. Muhammed'in sureti onlar için günah değildi. Her ikisi de insan suretleri ve boyutlarıyla vardı. Öyle seviliyorlardı. Bu, benim için çok yeniydi. Dinle çok iç içe bir günlük yaşamları vardı, bu bizde bu derece hissedilen bir şey değildi. Mistik bir dünya zaman zaman çok ağırlıkla hissedilirdi aralarında. Oysa, hepsi çağdaş görünüşlü İranlılardı.

Türkiye'yi küçümsüyorlardı. İran, Batı ülkeleri ve Amerika ile çok iyi ilişkiler içindeydi. Tüm petrol parasını onlara akıtıyordu ve karşılığında bol tüketim malzemesi alıyordu. Türkiye ise kendi kendine yetmeye çalışan, tutumlu bir ülkeydi. İnsanlar tüketime bağımlı değildi.

Markalara aşina olmamışlardı. Para harcamak bir erdem değildi. İranlılarsa Modernizmin teknik ve maddi boyutunu benimsemelerine karşın tüm geleneksel tutumlarında benim anneannem zamanının alışkanlıkları veya bizde köyde olan davranış biçimlerine sahiptiler. Örneğin en son model BMW'ye biner, özel aksesuarlarsa Almanya'ya ısmarlanırdı, ama evde yer minderlerinde otururlar ve elleriyle yemek yerlerdi. Çok hayret ederdim.

Bizim doğu illerimizde olduğu gibi sürekli çay içerler, semaver kullanırlardı. Çayın 'kıtlama' içildiğini ilk kez onlarda gördüm. Ege'de böyle şeyler yoktur.

Orada gelen konuğa çok ısrar edilir. Konuk ısrar olmadan bir şeye elini uzatmaz. Bizdeki serbestlik onlar için ayıptı.

Saygı konusunda bize çok abartılı gelen bir davranışları vardı, örneğin bir kadın odadan çıkarken veya odaya girerken mutlaka ayağa kalkarlardı. Aile büyükleri yanında ayak uzatılmaz, arka dönülmez, sigara içilmez ve ayak ayak üstüne atılmazdı. Bunlar benim ailem için modası geçmiş şeylerdi. Aile birbirine asla sevgi gösterisinde bulunmazdı. Bu, bizim aile için imkânsızdı, çünkü biz hep annemin babamın kucağında otururduk. Şakalaşırdık. Dünyadan, siyasetten konuşurduk. Adanın serbest gelenekleri beni kendi geleneksel toplumumdan da ayırıyordu. İçeriğim çevremle uyuşmuyordu.

Diğer ilginç nokta, hikâye anlatmaya ve efsanelere olan meraklarıydı. Saatlerce eskilerden, Şehname'deki hikâyelerden söz ederlerdi. Bu, bizde televizyonla yok olan bir çocukluk düşüydü neredeyse. Atalarının mirasını sanki her gün bir kez terennüm ediyorlardı. Biz ise batılı, modern veya sosyalist söylemlerle meşguldük. Onların pek zevk almadığı konulardı bunlar. Kitap kültürünün eksikliğinden kaynaklanan bu geleneksel söze bağımlılık, çağdaşlığın kültür boyutunu dışlıyordu. Sadece kendi müziklerinden hoşlanırlardı. Bir de klasik Türk müziğinden. Ev gezmeleri dışında sosyal etkinliklere katılmaktan hoşlanmazlardı. İran'ın her şeyini överlerdi. Hep dönmeyi düşünürlerdi. 'Biz Azeriden önce İranlıyız' diyerek bir homojenlik gösterirlerdi. Ya da öyle görünmek isterlerdi.

Yurt dışında Avrupa'da veya Amerika'da okuyan veya okumuş bir aile bireyi Tahran'da yaşayan her ailede vardı. Avrupa'ya öğrenciler de sık sık gidip gelirlerdi. Ama oraları sadece gezerlerdi. Kültürü onları hiç ilgilendirmezdi. Hatta kendi yemeklerini yemediklerinde rahatsız olurlardı. Ekmeğe olan düşkünlükleri bize benzer. Avrupa'da otel kapısına bırakılan tüm tepsilerden nasıl ekmekleri toplayarak aldıklarını anlatıp eğlenirlerdi. Ekmek istemek ayıp gelirmiş de, ekmekleri toplamak değil! Doğrudan konuşmayı, yüz

yüze olmayı sevmezlerdi. Hiç öyle kavga edilmezdi. Amerika konusunda Türk öğrencilerle taban tabana zıtlık içindeydiler. Genellikle Amerika'ya hayranlık duyarlardı. Ama Amerika ile en ufak bir ilişkisi olmamış Türk öğrenci onu şiddetle reddederdi. İranlıların kendi üstünlük duygularına Amerika'da bir karşılık bulduklarını sanıyorum. Bizim Mevlâna'ya ve İbni Sina'ya Türk dememize çok bozulduklarında da bu duyguyu yakalardım.

Türkler, İranlı öğrencilerin çok zengin olduğunu ve hepsinin bir petrol kuyusu bulunduğunu safdil bir şekilde peşinen kabullenmişti. Belki bu nedenle de onlardan hoşlanmazlardı. 65'li yıllarda bir iki tane olan ve çok ilgi gören İranlılar, 70'li yıllardan sonra sayıları artınca gizemlilikleri azalmış. Özellikle Farslar Azerilerin niteliği düşürdüğünden şikayet ederlerdi. Farslar kendi dışlarındaki tüm komşularını küçümserler. 3000 yıldır bu platoda oturuyoruz ve büyük Şahlık bizim diye düşünürler. Türklerle dalga geçerler. Onların doğusunun köylü olduğunu bilirler. Özellikle Türklerin isim konusundaki karmaşasına çok gülerlerdi. Arapça'da ve Farsça'da erkek - dişi isimleri kesinlikle belirlenmiştir. Bir erkeğe kadın adı konulamaz. Oysa, Türkler kadın erkek karışık olarak isimleri kullandıkları yetmiyormuş gibi Arapça veya Farsça'da sadece erkek için kullanılan bir ismi kadın adı yapıverirler ya da tam tersini. Örneğin levent alımlı, boylu boslu demek ve sadece kadın için kullanılan bir sıfat, bizde bıyıklı ve iri erkek adı! Nevzat komik bir isim, çünkü bebek demek, kocaman adamlara bebek diye seslenilmesi gerçekten komik bir imaj. Süreyya bizde kadın erkek karışık konur, sadece kadın içindir Farsça'da.

En çok güldüğüm konuysa Azeri-Türkçe veya Farsça'dan sözcüklerin Türkçe'de anlam değişimine uğramalarıydı. Hepsi birer fıkra gibi:

Mahmut'un Büyükelçilik'te çalışan ağabeyinin evine dayı kızı konuk gelir. O zaman İranlı az, tüm Türk arkadaşları da onu görmeye gelirler. Çoğu diplomatik kariyerden zevat. Birisi kıza, "Babanız İran'da ne iş yapar?" diye sorma gafletinde bulunur. Kızcağız gayet sakin, "Kerhanesi var" diye yanıtlar, masanın altından gelen tekmeye de bir anlam veremez. Herkes dehşetle kıza bakarken soru sahibi "Peki, anneniz ne iş yapar?" diye sorar. Kız ayni sakinlikte, "Babama yardım eder" deyince herkesi bir gülme krizi tutar. Bu

kez şaşıran kızcağız olur, çünkü "kerhane" Farsça'da fabrika demektir. Kâr eden anlamını taşır.

Bir gün de dolmuşta şoföre bağırır: "Düşecek var!" Adam zınk diye durur, "Kim düşüyor?" diye. Düşecek Azerice'de inecek anlamındadır.

Mahmut bir gün kasaba gider. "Bir kilo et alacağım ama Sümüklü olsun" der. Kasap dalga mı geçiyor diye bakar, adam yabancı, "Sümüklüsü pek hoşuna gitmez" der. "Yok" diye ısrar eder Mahmut. Sonunda mesele anlaşılır, 'sümük' kemik demektir. Kemikli et istemektedir o.

Bir gün de mahallenin Çankırılı bakkalına İran'dan yeni gelmiş bir arkadaşlarını tereyağ almaya gönderiyorlar. Çocuk tereyağını kendi dilinde istiyor ve bakkala; "Bir kere verir misin?" diyor. Bakkal cümleye inanamayıp tekrarlatıyor. Bakkalın öfkesinden bir şey anlamayan çocuk bu kez, "Ne olur bir kere istedim" deyince bakkal çocuğun boğazına sarılır. Bakkalın elinden arkadaşlarını zorla kurtarıp "kere" sözcüğünün tereyağ olduğunu anlatıyorlar. Bakkal bu kez utanıyor, herkese gazoz ısmarlıyor. Arada bir o bakkalın arkadaki küçük odasına konuk olup gazoz içer ve televizyon seyrederdik. Iranlılar Anadolulu insanlarla çok iyi anlaşırlardı nedense.

Mahmut fakültede derse geç kalmış ve profesör kızar diye kapıda beklemiş. Kadın profesör arada onu görünce içeri almış. Gezinerek ders anlatırken Mahmut el kaldırmış. Profesör bayan, ne var oğlum der. Mahmut gayet sakin "Donunuzda iplik var" yanıtını verir. O anda anfide atom bombası düşmüş gibi bir sessizlik olur ve ardından yüz - yüz elli kişi birden yerlere kapanır. Kadın kıpkırmızı bir şekilde "Sen benim donumu nereden gördün?" diye sorar. Mahmut el 'cevap', "Herkes görüyor" der. Kadın paniğe kapılır. Onun görmediği bir şey var sanarak telaşlanır. "Odama gel bakayım" diyerek Mahmut'u tutar odasına götürür. Anfidekilerse gözyaşları içinde gülmekten kırılırlar. Odaya girince, bayan profesör Mahmut'a döner "Göster bakalım" der. Mahmut, kadının siyah eteği üstündeki beyaz bir ipliği eliyle tutar, gösterir. Kadıncağız "Allah kahretsin seni, onun adı don değil etek" diye avaz avaz bağırır. Mahmut da bir daha kimsenin donuna karışmaz!

Bir gün otobüse biner. Otobüsler her zamanki gibi kalabalıktır. Her zaman bulunan saygısız ve dikkatsiz biri ayağına basar. Mahmut kızar ve "Kıçıma bastın, özür dile" der. Adam bunun suratına bakar, "Ben senin kıçına basamam ki "diye itiraz eder. "Şimdi bastın işte" der Mahmut adama. "Ama o çok yukarda" diye adam ısrar eder ve kavga çıkar."Kıç" dizden aşağısına denir Azerilerde. 'Bacaklarım ağrıyor' yerine 'kıçlarım ağrıyor' denir.

Bir aile Çorum yakınlarında trafik kazası geçiriyor ve kadının bacağı kırılıyor. Kadın bağırarak ağlıyor, "Kıçım sındı, kıçım sındı" diye. Köylüler de etrafına toplanmış gülmekten ölüyorlar. Kadın, ne hain insanlar diye düşünüyor, ben bacağım kırıldı diye ağlıyorum bunlar gülüyor. Güle oynaya kadını hastaneye taşıyorlar.

İranlıların öyküleri bitecek gibi değildir. Onlar bize biz de onlara güleriz.

1 AĞUSTOS 1977

Eşimi Ankara Garı'ndan uğurladım. Eşimin elçilikte görevli ağabeyinin yanında kalmaya başladım. Bana neden kaldığımı sordu. Ben de İran'a gitme cesaretimi toplayamadığımı anlattım. Ertesi günü iyice sıkkındım. İşten dönünce bana baktı; "Neden gitmiyorsun? Bir denesene" dedi. Garaja telefon etti. Saat altıda Van Gölü otobüsü vardı. Otobüs trenden önce Van'da olurdu. Ben de trendeki eşime yetişmiş olurdum. Çocukluğumda uzun bir süre Afrika'ya gitmek için para biriktirmiş biri olarak bu fikir heyecanlı geldi. Saate baktım. Daha zamanım vardı. Hemen toparlandım. Otobüse yetiştim. Sağa sola bakındım, en önde oturan köylü bir karı koca hariç tüm otobüs erkekti. Bu nedenle herkes benimle ilgiliydi. Hiç unutmam, muavinden su istedim. Bana uzattığı şişenin içinde bir ben yoktum. Korkunç pis bir su. Kimbilir ne dehşetle bakmıştım. Solumda oturan koca bıyıklı bir kişi muavine Kürt şivesiyle seslendi: "Aha, o bu sudan içer mi? Temizini ver" dedi. Muavin yeni bir tane verdi. Onu çaresiz içtim.

Herkes yemeğinden, böreğinden almam için ısrar ediyordu. Otobüs molasında bana çay ısmarlıyorlardı. İnsan bu memlekette bir kuruş harcamadan yolculuk edebilirdi. Herkes çok iyiydi.

Van'a vardık. Şoför kocaman otobüsüyle beni gara kadar bırakt-ı. Aşağı iner inmez etrafımı çoluk çocuk sardı. Kem küm İngilizce konuşuyorlardı. Ben yanıtlamayınca, Fransızca, Almanca tek tük sözcükler. Baktım olmayacak. "Ben Türküm " dedim. On saniye şoktan sonra birisi: "Ne güzel Türkçe öğrenmiş" dedi. Bu arada gar görevlileri de yanıma geldiler. İran treninin gece yarısından önce Van'da olamayacağını söylediler. Birlikte yemek yememizi teklif ettiler. Ben de kabul ettim. Yemeklerini sefertasları içinde evden getirmişlerdi. Bana izzet ikram kıyametti. Gecenin ikramı, hemen yoğurmaya başladıkları çiğköfte idi. Yaşamımda ilk kez çiğköfte yiyecektim ve neyse ki çok lezzetli bulmuştum. Sohbet faslında bana niye tek başıma İran'a gittiğimi sordular. Durumum pek normal olmayabilirdi, fakat ben çocukluğumdan beri cesur ve özgün bir tiptim. Ailemde de klasik bir Türk eğitimi, yasakları yoktu. Bunları anlatmam mümkün görünmedi bana. Sadece yeni evlendiğimi ve treni kaçırdığımı söyledim. Pek inanmadılar. Kaçtığımı sandılar. Biz eski dost havası içinde konuşurken teleks çalışmaya başladı. "İşte tren feribotta; on beş dakikaya kadar burada olur" dediler. Kalbim hızlı hızlı çarpıyordu.

Tren perona girdi. "Hadi gel, pencerelere bakarak kocanın olduğu vagonu bul. Sonra kapıyı açarız" dediler. Trenin kapıları kilitliydi. Eşimin olduğu vagonun penceresine vurdum. Eşim az daha bayılıyordu. İçeri girdik. "Karını teslim ediyoruz" dediler. Böylece eşimi kanlı canlı görerek ikna oldular. İran'dan bir şey isteyip istemediklerini sordum. Nişanlı olan Kürt genci makas, kına, çay ve yabancı sigara istedi. Getireceğimi söyledim. "Sağlık olsun" dedi.

'Birinin karısı Van'dan binmiş' haberi tüm trende olay yarattı. Sabaha kadar beni görmeye gelenler ve öğrenci İranlılarla sohbet ettik. Sabah ortalık biraz yatıştı. İran sınırının telâşı başlamıştı. Sınırdaki gümrük aramalarında bir tek kitap geçirmenin bile kıymeti büyüktü. Bense büyük bir Che posteri götürüyordum.

Bir tek ağacın olmadığı bozkırlardan geçerek Tebriz'e vardık. Tren burda birkaç saat bekleyecekti. Trenden inecek zamanım oldu. Çadıra giymiş kadınlar beni çok şaşırttı. Altına jean giymiş kızlar üzerlerine incecik çadıralar örtmüşlerdi. İlgi çekici bir görüntüydü. Erkeklerin hemen hemen hepsi çağdaş giyimliydi. Fakat

cinsi lâtife fena bakıyorlardı. Bir Doğu toplumu. Bir erkek toplumuyla karşı karşıyaydım.

Tahran garına giren tren büyük bir hararetle karşılandı. Kızgın mangala düşen yağ damlaları gibi insanlar peronda kaynaşıp yokoluveriyorlardı. Sepetler, yükler ve denkler arasında hamallar bağırıyorlardı. Bu insan hercümerci bana eski bir tanıdık gibi geldi. Benim bildiğim sesler. Kucaklaşmalar. Ağlamalar. Bir sıcaklık ve yoksulluk. Doğu bölgemizin uzantısı üstünde yürüyordum sanki.

Taksiye bindik. Müthiş merakımı gözlerimde topladım. Tahran'ın bu en güney ucundan kuzeye gidecektik. Tahran'ın çirkin yüzü: Güney. İrin dolu yaralarını sarmaya, cüzzamlı ellerini saklamaya çalışan birinin acemi tavrıyla düzeltmeler vardı. Üstünkörü.

Bu çarpıcı manzara Şah'la ilgili yargılarıma denk geldi. Kuzeyde yaşayanların ve eşimin ailesinin anlattıkları Tahran bu değildi elbette. Tahran onlara göre, Avrupa ile yarış halinde, çağdaş bir kentti. İthal malı her şey vardı. Türkiye gibi zavallı, fakir değildi. Toprak damlı, yanyana dizili evler, küçük dükkânlar kuzeye doğru yok olmaya başladı. Ağaçlıklı, geniş yollar, asfalt bulvarlar. Trafik sıkıştı. Şık bir kalabalığın çoğunluğunu oluşturduğu insanlar, masal devleri gibi yükselen süper marketler. Yüksek duvarlı villalar. Duvarlar. Her yan duvar.

Ağustos 1977

Duvarlar kenti Tahran'a vardım.

TÜM SEMAVİ DİNLERİN VATANI ORTADOĞU KÜLTÜRLER MOZAİĞİDİR

Batılılar kendi farklılıklarının altını çizmek için Ortadoğu'ya hep bir üstünlük duygusuyla bakmışlardır. İslamı Ortadoğu ve bu bölgenin ülkeleriyle eşlemişlerdir. Batı ölçüleriyle bakılan ve Batı kültürüyle kıyaslamadan hep zararlı çıkar Ortadoğu. O nedenle Arap, İranlı veya Osmanlı diye bir ayrım taşımaz Batılıların gözünde. Hepsi İslam ve Arap'tır. İşin ilginci, Türklerin çoğu da İranlılara Arap der ve Arapça konuştuğunu sanırdı. İran devriminin medyada çok yer almasıyla galiba bu gerçek biraz öğrenildi.

Türklerin İran hakkındaki yanlış bilgilerinin çokluğu veya yokluğu beni bir antropolog olarak çok etkiledi. Sınır komşumuz olan hiçbir ülke hakkında ciddi bir bilgimizin olmaması çarpıcıdır. Akademik çalışmaların yok denecek kadar az olmasıysa üniversitemiz adına anlamlıdır.

Bu İranlılar ne yer, ne içer, dinleri nasıldır, sosyal yaşamlarında ne var ne yok? Hiç haberdar değiliz. Tüm Ortadoğu'yu ve komşularımızı önyargılarla biliyoruz. Yani tanımıyoruz. Buna dair bilgi akışı yok.

Oysa Osmanlılar Ortadoğu'yu tanır ve yönetirlerdi. Türkiye Cumhuriyeti'ninse Ortadoğu'ya bakışı hep soğuk ve Batılı politikalar açısından oldu. Kendi çıkarlarımız için Ortadoğu'yu tanımalı ve anlamalıyız. Çünkü Türkiye Ortadoğu'ya göbeğinden bağlı. Ortadoğu'nun mitolojisi, dinleri, arkeolojisi ve kültürü bizi yakından ilgilendirir. Bunları bilmeden dış politika olmaz. Olursa böyle kupkuru olur. Türkiye'yi veya bölgeyi sadece Batı'ya sorarak aldığımız yol ortadadır.

Ortadoğu ülkeleri içinde temelde farklı iki ülke var: İran ve Türkiye. Bu iki ülkenin kültürleri özgün yapılarıyla bölgeden ayrı durur. Özgün modeller üretmiş iki ülke. Bu bölgede yapay oluşturulmuş ülkeler bölgenin siyasi, ekonomik ve sosyal yapılarına aykırı bünyeleri içselleştirmekte zorlandıklarından bir türlü ayağa kalkamadılar. Suriye, Irak, Filistin gibi daha önce yaşadıkları batılı göçmen azınlığın manda yönetimleri veya Mısır gibi himaye altında yaşayan bu ülkeler o dönemin sömürge alışkanlıklarının bugün pratik yaşamda bile izlerini taşımaktadırlar.

Ortadoğu'da bir tek Türkiye hiç sömürge olmamış ve sömürge kültürüyle doğrudan karşılaşmamıştır. Yani İngiliz egemenliğindeki bir Mısır veya Fransızca konuşan bir Cezayir olmamıştır. (Kuzey Afrika'nın Müslüman ülkelerinin kültür çaprazları, bence, Ortadoğuludur. Ortadoğu lafının yapaylığı da zaten Batı'da tartışılmaktadır.)

Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal bilimcileri ve tarihçileri nedense Ortadoğu'yu didik didik etmeleri gerekirken, hep uzak durmuşlar. Halkların birbirini anlamasını sağlayacak bilgiler sosyal çalışmalarla pekâlâ iletilebilirdi bölgeye. Belki bunun nedeni Türkiye'yi Ortadoğulu kabul etmeme geleneğinde saklıdır. Türkiye Avrupa'ya bağımlı dış politikası ve eğitim politikasıyla bunu benimsemiştir. Ortadoğululuk Araplıkla özdeşleştirildiğinden bizim halkımız da soruna böyle bakar olmuş.

Kültürlerin, dinlerin ve etnik kavşağın bu bölgesinde "Neden Ortadoğu ile ilgilenmeli?" sorusu çok açıktır. Bütün bunları ve yanıtlarını bilmeden Türkiye kendi yapılanmasını gerçekçi temelllere oturtamaz. Zaten T. C.'nin en büyük eksiğinin kültürel ve sosyal alanda olacağını hesaplayan Atatürk, büyük bir aceleyle üniversiteleri, araştırma merkezlerini kurdurmuş, insanları yurt dışına göndererek acele bilimsel payeler almasına çalışmıştır. Ama bir insan ömrüne böylesi bir iş sığamadığından bu çok acele atılan temeller Atatürk'ten sonraki ellerde bocalamıştır. Batıya merkezlenip onun dediğini dinlemiştir. Kendi araştırmasını yapmak yerine Batılının araştırmasına prim vermiştir çoğunlukla. Türkiye bir kültür mozayiğine oturur. Osmanlı bu mozayiği emmek zorunda olduğunu biliyordu. Çünkü 400 yıl Ortadoğu ile ilişkisi kesintisiz sürmüş. Böl-

gede gittiğiniz her yerde size Osmanlı muamelesi ederler. Ben ortaokul / lise'de öğrenmediğimi bölgede öğrendim, yani Osmanlı olduğumu. Osmanlı'nın izlerini oralarda sürebiliyorsunuz. Hatta pratik yaşam içinde görerek tarihi yaşıyorsunuz. Bu, müthiş bir duygu, bunu bize okullarda öğretmediler. Biz tarihte sadece Orta Asya'dan dünyaya dağılan bir yığın ok işareti gördük. Bundan dolayı da Çinliler'i öğrenmedik. Oradan çıkıp Batı'yı ve Mississippi nehrini öğrendik. Bugünkü yozlaşmadan, kimliksizlikten kim sorumlu acaba?

Ortadoğu ülkelerinde veya Kuzey Afrika'da Osmanlılarla ilgili öyle bilgiler söylüyor ki insanlar, siz kendinizi salak hissediyorsunuz. Ailesinde anneannesi, dedesi Türk olanlar, Türkçe konuşanlar var. Biz onlarla İngilizce konuşuyoruz. Mısır'da Türk kanı taşımak bile asalet simgesi sayılır. Sarayda Türkçe de konuşulurmuş.

Bölgede dinsel isteklendirmeyi yönlendiren resmi kurumlar genelde. İlginç olan şu ki, kırsal kesimde din mitolojik ağırlık taşıyor. Tıpkı Brezilya'da olduğu gibi. Gökten inen azizler, evliyalar, hurafeler. Yani İslamiyet öncesi inanışlar toplumsal bellekte çok canlı olarak yer tutuyor. Dinsel rejimlerle ihtilâlci rejimler Ortadoğu'da hep karşı karşıya gelir. Kanları birbirlerine hiç kaynamaz. Geleneksel rejimler ve Batılılar hep İslamiyeti simge olarak öne sürer. Bence Ortadoğu'yu belirleyen ataerkil sistem ve pagan dönem gelenekleridir. Bu, dünyanın birçok yerinde böyledir. Brezilya'daki veya Peru'daki Hıristiyanlığa Katolik adını vermek için bin şahit ister. Tüm âdetler, gelenekler, azizler ve de azizeler önceki tanrıların izdüşümleridir, hatta kendileridir. Zalim Batının elinden kelleyi kurtarmak için "he" demiş ama kendi kültürlerini dine sızdırmışlardır.

Ataerkil sistem burada bir toplumsal şekillendirmedir, toplum bu temel üstünde durmakta. Bu formasyonun Ortadoğu ülkeleri için temel bir sistem belirleyicisi olduğunu düşünüyorum. Bunun en iyi örneği de Yahudiler'dir. Yahudi yasaları kadın ve cinsellik konusunda en sert dili ve önlemleri kullanır. Hıristiyanlık ve İslamiyet onun yanında masum kalır.

Belki de bu nedenle tek tanrılı dinlerin tamamı bu topraklarda nefes buldu.

Ortadoğu'daki ortak paydalara göz atalım:

1960'lardan sonra tüm ülkelerde kırdan kente olağanüstü bir göç yaşanır, büyük nüfus artışı, eğitim alt yapısının ve üst yapısının kurulamaması nedeniyle bilgisiz üniversitelerin çoğalması, hiçbir bilginin topluma akışının sağlanmaması, sadece diploma sahibi yüz binlerce insana iş bulma güçlüğü, devletin millet karşısında çaresizliğe düşmesi. Ülkelerin kendi içlerinde çözemedikleri, genelde, modernizasyonla gelen sorunlar. Sömürge eğitiminin getirdiği kültürel kopukluklar bireyi zorlayan sorunlar halinde. İlginç olan ise İslamiyetin tüm bölge ülkelerinde kendi kültürleriyle biçimlemiş olmasıdır. O nedenle bir tek İslamiyetten söz etmek mümkün değildir.

İran'la aramızdaki sınır kağıt üstünde bir sınır değil, Şialıkla Sünniliği ayıran sınırdır. İran'da Şia dini bambaşka bir İslamiyet yorumudur. Türkiye ile arasındaki en derin fark dindedir. Sonra yönetim biçiminde ve derin sınıf farkındadır.

İRAN DA KİMLİK BUNALIMI VE YABANCILAŞMANIN KÖKLERİ

İran'ın politik tarihinde İslâmiyet, monarşi ve milliyetçilik her dönem başat gider. Bir toplumlar mozayiği olmasının sonucu milliyetçilik hareketleri yoğundur. Aynı oranda bastırma eğilimleri de yoğundur. Çünkü milliyetçilik batılı fikir akımlarıyla beslenir. İslâm burada devreye girer. Özellikle monarşi için, ümmet değerleri içinde herkesi birleştirmek mümkün görünür.

Ama monarşinin hep yabancılarla bütünleşmesi, ruhban sınıfı halkın safına doğru iter. Yabancı gâvurdur. Ayrıca birçok denemede ruhban sınıf halkın gücünü görür. O büyük güçtür. Oysa monarşi onu eylemsiz kılmaya, politikadan uzak tutmaya çalışmaktadır. Fakat monarşi ruhban sınıfa da güvenmemekte onu rakip olarak görmektedir. Bu nedenle adaleti ve yasal düzenlemeleri batı biçimlendirmesine uydurmaya çalışır. Bu , sadece biraz gözdağı gibidir; köklü değil. Vakıf arazileri, vakıf gelirleri, İslâm mahkemeleri ilgili yasaları hükümsüz kılar. Böylece ruhban sınıfın gücünü kırmaya çalışır. Bu neden batılı eğitim gerektirir. Ama köklü bir çalışma olmaz. Üniversitelerde ilâhiyat fakültelerinde İslâmi çalışmalar kontrol altında tutulur. Köylere eğitim birlikleri gönderilir. Köylerde gençler askerliği öğretmen olarak yaparlar. Ama çok cahil ve yoksuldur köylüler. Iran tarihi bilinmeden İran'ı anlamak zordur.

Birinci binde, Hind-İranlılar yerli halk arasında Pers adıyla anılmıştır. Persler yeni halkla kaynaşmamış geri bir halk olarak betimlenir. Birinci binin ikinci yarısında Aheminiş krallarından Dara zamanında Persler etkin olmaya başlamışlardır. Yüzlerce kabilenin yaşadığı bu ülkede idareyi ele geçiren 'Farslar' bir daha yönetim-

den ayrılmadılar. Artık köle Persler efendi olmuşlardı. Yerli halk da kendisine asil anlamına gelen Ari adını verdi. Yerli halkın dini, dili, milliyeti zorla unutturuldu. Pers dili devletin resmi dili oldu. Rıza Pehlevi kendisine Aryayı Mehr (Arya'nın Güneşi) lâkabını bu nedenle uygun buldu belki de.

Tarih sahnesine böylece çıkan Persler, İran gibi büyük bir ülkede azınlık olmalarına kârşın, hep yöneten oldular. Çünkü kabaca, eyaletlere bile ayırsak ortaya renkli bir mozayik çıkar : Belucistan, Kürdistan, Araplar, Azerbaycan, Loristan gibi.

Sasanilere öykünerek Pehlevi adını alan baba Şah, oğul Şah'a dair ipuçlarını da içerir. Baba, oğul ve torun Şah sürgünde yaşamışlardır. Tek fark yaşları!

Yüzlerce yıldır yöneticiler İran'ı bileşik ulus haline getirmeye uğraşmışlardır. Tarihin sayfaları içinde, Şah İsmail de Büyük Krush ile Ali'den sonra gelen yedinci imamın ardılı olduğunu iddia ederek kabileleri bir ulus yapmaya çalışmıştır. Şiiliği devlet dini haline getirerek herkesi Şii yapmaya uğraşır. Şah İsmail, hem eski Aryan geleneklerini hem de Şii mezhebinin İran'da politik kullanılmasını sağlamıştır. Baba Şah da işe buradan başladı. Ahameniş ve Sasani imparatorluklarının aslan ve güneşini bayrağa taşıdı. Dinin etkisini sınırlamak amacıyla zoraastarianizm'i resmi devlet dinleri arasına kattı. İran'da çok sayıda Bahai, Ermeni, Yahudi, Zerdüşt ve yüzlerce İslâmi tarikat vardır. Elbette İslâmi devrim bunların dibine kibrit suyu ekme operasyonunu başarıyla yürüttü. Bu arada, yaşam değil cebir esas alındı.

Hıristiyanlığın bağnazlığından giderek ürkerek putperestliği zorla yeniden diriltmeye ve devlet dini yapmaya çalışan Doğu Roma İmparatoru gibi baba Şah da İslâmiyet'ten değil, ülkedeki ruhban sınıf (Mollalar) egemenliğinden ürkerek geçmişten çareler aramaya kalkmıştır. Çünkü yıkılan her şeyin altından imam karizması ve fetvası çıkmaktadır. Baba Şah, Mollalara kimin Şah olduğunu göstermek için modern devlet mantığına tutunmuştur. Yoksa ne aklı, ne bilgisi böyle bir düzeyde olduğundan değil. Sadece Mollalara aba altından bir sopa gösterme stratejisidir yaptıkları. Baba Şah neler yapmıştır, ya da yapmaya çalışmıştır? Birçok konuda genç Türkiye Cumhuriyeti'ni taklit etmeye çalışmıştır. Konuk ola-

rak geldiği T.C. onun için Avrupa'dır. O hâlâ yer yatağında yatmakta ve dedesi gibi yaşamaktadır. Atatürk onun ulaşamayacağı bir bilgi, görgü hâlesidir. Ayrıca onun kişisel zenginlik ve iktidar hırsı küçüklüğünün anlatımıdır. O, Atatürk'ün hayâline bile yaklaşması mümkün olmayan bir cücedir. Ama mollalar için sopayı bulmuştur : Reform.

Bu fikir tüm din adamlarını çileden çıkarmaya yeter. Reform çalışmalarından biri, yolda giden çarşaflı kadınların çarşaflarının inzibatlar tarafından yırtılmasıdır. Çarşaf kaldırmayı hedefleyen Şah'ın yönetimi zorbalıktır. Feodal bir diktatör olan Şah'ın aklına başka yöntem gelmez. Elbette halk tepki gösterir. Kadınlar sokağa çıkamaz olur. Bu durum Tahran için bile geçerlidir, gerisi daha zor durumda kalır ve hoşnutsuzluk artar.

Mollaların politik sistem içindeki etkinliğini azaltmak isteyen baba Şah eğitim, ekonomi gibi alanlarda reformlara gitti. Din adamları bunun adını "Laiklik" koydular. Oysa her şey bir uzlaşma ortamı içindi. Böylece baba Şah 'Molla tehlikesi'ni iktidarından uzak tutmaya çabalıyordu.

Cami içinde yer alan mektepler ve dini eğitim yapan medreseler ise kapatıldı. Amerikalılar çağrıldı. Amerikalı misyonerler çalışmaya başladı. İslâmi kurumları denetlemek için birtakım yasal düzenlemeler yapıldı. Baba Şah'ın bu işlerden muradı asla sosyal düzen değişikliği ve laiklik değildi. Buna kapasitesi yeterli değildi. Hukuk sistemindeki salt İslâmi olma halini, yarı İslâmi olma haline bağladı. Çünkü ruhban sınıf tekelindeki hukuk, çıkarına uygun değildi. Halkın çıkarına olup olmadığınıysa hiç aklına getirmemiştir. Böylece İslâm mahkemeleri kaldırıldı. Vakıf arazileri ve gelirleri yasalara bağlandı. Ruhban sınıfın büyük arazileri ve köyleri vardı. Köylere eğitim birlikleri gönderildi. Ama Medeni Kanun'da bir değişiklik olmadı.

Çağdaş yaşam anlayışı sadece lüks yaşam olarak algılanıyordu. Halkın geleneksel yaşamıyla hiç ilgisi olmayan ONLARIN HAYATI bir film gibi izleniyordu televizyondan. Halkla ne sosyal, ne de siyasal açıdan bütünleşemeyen iktidarların sonu tarihte yazılıdır. Ama kimse tarihten ders almaz. Böylece İran yabancılaşma problemini yaşamaya başladı.

Bir üst yapı ve makyaj olarak kullanılan Batıcılık batılı gibi giyinme, batılı gibi yeme içme taklit esasına dayalı bir sistem olarak zorlanıyordu.

Tepeden inme emirlerle yapılmaya çalışılan sosyal düzenlemeler hep Şah'ı ve Şah'lığı simgeliyordu halkın gözünde. Batılı gibi davranmaya karşı olmasının nedeni; yabancı sömürgeciler, onlarla bütünleşmiş Şah'lık mekanizmasıydı. En büyük zenginliği olan petrolden kendi nasibini alamayan İran halkı "Biri yer biri bakar, kıyamet bundan kopar" sözünü her an anımsıyordu.

Şah bir yandan sopa gösterirken ve sopayı kurumsallaştırmak isterken, bir yandan da sırt sıvazlama eylemine giriyordu. Kum kentine ve medreselere büyük mali yardımlar yapıyordu. Kum kenti zenginleşti. Şah artık dini bir yere hapsettiğine, bu merkezi de denetim altından tutabileceğine inanıyordu. Oysa, mali problemleri çözülmüş medreseler daha dinamik bünyeye sahip oldular.

Baba Şah sömürgeci İngilizlerle çıkar savaşına girer. Baba Şah'ın İran'ı yoksulluk ve açlığın pençesinde iflas halindeydi. Üretim çok düşüktü. Halkın yüzde sekseni yetersiz beslenme ve salgın hastalık kurbanıydı. Ekmek ve pirinçle beslenme en yoğun beslenme türü. Köylünün ortalama ömrü 27 yıl. Her doğan iki çocuktan biri ölüme mahkum. Tarım ve hayvancılık feodalizm kurbanı. Feodal ağaların, mollaların ve Şah'ın elinde büyük topraklar bulunmakta. Baba Şah İran aristokrasisini de toprak hırsıyla yok eder. Malını mülkünü alır. Köylünün yüzde doksan beşi başkasının topraklarında maraba olarak çalışmaktadır. Halkın yüzde yetmiş üçü köylü, yüzde doksanı okuma yazma bilmez bir toplum. Sanayileşme sözcüğü ise İngilizlere alerji yapmaktadır..

Buna karşılık ilk sanayileşme hareketini baba Şah başlatır. İran, dış ticareti devlet tekeline alır. Birkaç tekstil, şeker, deri ve çimento fabrikası kurulur. Çelik sanayii de kurmak ister ama İngilizlerin direncini kıramaz. En önemlisiyse Trans - İran demiryolunun yapılması. Bir yığın proje, planlama. Lâf. Petrol. Hiçbiri sanayileşme getirmez. Karayolları yapılır, şehirlerin altyapı problemleri giderilemez. Sınıfsal dengesizlik artar durmadan.

1950-60 arasında Tahran'ın güneyinde iyi yaşamı olan aileler bile su tesisatına sahip değildir. Büyük haznelere açıktan akan arklarla belirli zamanlarda su verilir. Haznelerde balık yetiştirilir.

Çünkü suda üreyen kurtları böyle temizleyebilirler! Çeşmelerin başında da tülbentler sarılıdır, kurtlar bardağa düşmesin diye!

Petrolün önemi arttıkça yabancılar, en azından kendi standartlarına uygun şehir gereksinmesini hissederler. Bunun için, öncelikle Tahran'da büyük bir imar hareketi başlar.

Kısaca: Baba Şah'ın zorba reformları şehir yaşamının gelişmesini sağlar. Misyonerlerin açtığı okullarda okuyan çocuklar yurt dışında okumaya gider. Kent yaşamı belirginlik kazanır. Bir maşa burjuvazi yaratma eylemi aydın sınıf yan ürününü doğuruverir. Bu ürün oğul Şah dönemiyle etkinliğini artırarak gelişir. Batılı fikir akımlarıyla tanışılır. Petrol gelirinden pay almaya başlayan şehirler politik güç için uğraşmaya başlar.

Coğrafi bakımdan stratejik önemi, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle petrolün önemiyle iyice artar. Ama bu önem hayırlı olmaz. Sürekli yabancı güçlerin istilasına maruz kalan İran yine tehlike ile karşı karşıyadır: Müttefikler İran'ı savaşa girmesi için zorlar. Japonya'nın Endonezya'yı yenmesinden sonra İran doğuda tek petrol rezervi olarak kalır.

25 Ağustos 1941'de İran, Alman ajanların faaliyetlerine son verilmesi gerekçesiyle İngiliz ve Sovyetler Birliği tarafından işgal edilir. Rus sınırına kadar uzanan Trans - İran demiryoluna, karayollarına el konur. Müttefiklerin İran'a girmesinden sonra, 17 Eylül 1941'de baba Şah tahttan indirilir, Mauritius adasına sürülür. Artık o işe yaramamaktadır. Yeni bir yüze ihtiyaç vardır. Bu da Avrupa'daki genç, deneyimsiz, sefahat içindeki oğul Şah olur.

Şah, Musaddık döneminin bitimiyle işine ısınmıştır. İkizi Eşref'in ve CIA'in gayretleriyle ısınma turlarına başlar. Halkı sindirme ve pasifize etme çabaları 1953'den sonra hızlanır. Örneğin; Dez Barajı yapımında çalışan işçiler greve gidince on iki kişi şıp diye öldürülür. Birçok ünlü direniş, gösteri ve grev yapan İran halkı sistemli olarak "Bulaşma politikaya, yatağında öl" sloganlarıyla ve SAVAK'ın teknikleriyle sindirilir. Aklın yolları tıkanır. Korkunun yayılması sağlanır.

Musaddık'tan desteğini çekerek, yabancı güçlerle ve ruhban sınıfla anlaşan çarşı esnafı ise suskundur.

İran burjuvazisi varlık savaşımının maddi temellerini 1943-

1944'lerden beri sürdürmekteydi. Petrolden payını isteyen bu eski feodallar 1951'deki devletleştirme sonucu istediklerini ele geçirdiler. İlk fırsatta bu işi gerçekleştiren Musaddık'ı harcadılar. Daha fazlası işlerine gelmiyordu. Bu nedenle 1961'de gösteri yapan öğretmenler, öğrenciler ve küçük esnaf ateş altında kaldı. Artık onlara da ihtiyaç yoktu.

1962'de Ocak ayında Tahran üniversite baskını terörün doruk noktasıdır. Vahşet. Aydın kesime ciddi göz dağı. Irzına geçilen kız öğrenciler, ölen bir yığın insan. Üniversite bahçesine paraşütle inen askeri birlikler. Mitralyözler. Kan.

Baba ve oğul Şah, etnik gruplara da terör piyangosu dağıtmışlardır. Büyük bir asimilasyon politikası sonucu etnik gruplar varlıklarını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Herkesin tek birliği dinidir artık. İran'da her zaman ümmetçiliğe prim verilmiştir.

Oğul Şah statükoyu ne değiştirecek güçte ne de istemekteydi. Babasından gördüklerini sürdürecekti sadece. Yalnızca onu himaye edecek güç lazımdı. Halk İngilizlerden nefret ettiğine göre, yeni güç Amerika olmalıydı. Amerika adem-i merkeziyetçi bu modelin reorganizasyonunda gönüllü oldu. Devlet dairelerinde bakan özel sekreterleri bile Amerikalıydı. Genellikle lise mezunu olan bu sekreterler, dolar bazında astronomik üçretler alıyorlardı. Şah'a sadakat kıstasına göre işleyen bir tayin ve terfi sistemi kuruldu.

Güvensizlik üzerine kurulu sistemde SAVAK anahtar durumundaydı. Tüm tehlikeler için SAVAK terörü topluma yaygınlaştırılır

Şah ve çevresi çok klasik bir diktatör tipolojisi gösterir. Şah her yerde vardı. Halk kara mizah olarak formüle ettiği muhalefetiyle, tuvalete gidiyorum demez, Şah'a gidiyorum derdi. TV, Şah'ın portresiyle kapanırdı. Şah televizyonları kapamak için en son çıkıyor diyerek dalga geçerlerdi. Şah televizyondan kendisinin ve ailesinin yaşamını en görkemli tablolar halinde sunardı. Her zaman magazin basını haberleri güç ve iktidara duyulan hayranlıktan ilgi görürdü. Ama devlet terörü o denli aleni bir duruma gelir ki, her şey değişmeye başlar.

Şah, hiçbir zaman laik bir insan ve yönetici değildi. Olamazdı da. Yetiştiği gelenek göreneklere ve korkulara uymazdı. Halka

sempatik görünmek gayreti de buna eklenince, din ve devlet işleri hep iç içe yürüdü. Üç vakit ezan radyodan okunurdu. En uzun programlar dini ağırlıklıydı. Kişisel ve politik felaketlerden kurtuluşunu kendisini koruyan ilahi güce bağlardı. Allah'ın vekili olarak çalıştığını söylerdi. Televizyonda rüyalarında Hz. Ali ve Abbas gibi imamlarla temas halinde olduğunu anlatırdı. Bir gün Tahran'da bir sokaktan geçerken on ikinci imam ile nasıl karşılaştığını herkes bilirdi! Diğer yandan da, Pehlevi Vakfı kanalıyla ülke soyuluyordu. Acımasızca. Rüşvet aleni ve normal. Hırsızlık aferinlik bir olay. Sefahat. Rezalet diz boyu. Bu nedenle din sömürüsü onun elinde komik bir oyuncak haline geldi. Kimsenin ona ve çevresine güveni yoktu. Kendisinin de kimseye güveni yoktu. Tam bir kaos. Güvenle güvensizliğin saat hesabıyla yer değiştirdiği bu düzenin karmaşası her şeye egemendi. Herkes kendi alanında Şahlık sürdürüyordu.

Örneğin; SAVAK'tan olmayı bir övünme olarak anlatan insanlarla çok sık karşılaştım. En samimi arkadaşları SAVAK çıkan aileler, insanlarla tanıştım. Yıllarca arkadaşının yediğini, içtiğini bile rapor etmiş insanlar. Halk korku ve nefreti aynı şiddette yaşıyordu. Yoksullar zenginlerden nefret ediyordu. Zenginler de fakirlerden. Onları kendileri için tehdit unsuru olarak görüyorlardı. Bir kadının şoförünü tokatlamasını hiç unutmam. Adamın çaresizliğini hâlâ hissederim. İran'da her türlü bireysel ve toplumsal muhalefetin yasak oluşu boğucuydu.

İRAN'LA KARŞI KARŞIYA

Kendi durumunu sorgulamak, ülkenin durumunu sorgulamak, önce problemin ayrımına varmak için bir şeyler yapma, üretme cabası böylece ortaya çıkabilir. Bir insanın varlığını sürdürmesi, "Ben neyim?" sorusuna bağlıdır. "Ben ne yapıyorum?" irdelemesi ardından yavaşça sokulur kıvrımlara. İranlılar kâmil insanın üç şeye sahip olması gerektiğine inanırlanmış: Goftari nik, kardarı nik ve pendanı nik.(*)

Batıdan doğrudan alınan her şey yerine oturdu mu? Doğu toplumu olmak ne demek? Hiçbir standart modelin dikiş tutturamadığı dünyamızda, Batı modeli nasıl yama tutacak? Batılı filozoflar ve sosyologlar uzun süre "Bencil kapitalizmin yıkıntısı üstünde insan kardeşliği çağının çiçekleneceğini" düşünüyordu. Bu hümanizm fos çıktı. Ayrıca Batı felsefesi ilerlemenin sadece "ileriye doğru" olduğuna, zamanın sadece "ileriye gittiğine" iman etmişlerdi. Hepimizi de ettirmişlerdi. Oysa, dedikleri doğru çıkmadı, tarih onları yalanladı. Tüm bunlardan elimizde kimlik arayışları ve milliyetçilik kaldı.Kimlik arayışları Güney Amerika'dan bize, bizden İran'a ve Pakistan'a uzanan bir sancı.

Bu, kurumsallaşma problemi mi, üst yapı, alt yapı açmazı mı, Kültürlerin kendini savunması mı?

EYLÜL / 1977

İran'a varalı henüz on beş gün oldu. Fakat duvarlar kenti deyimime canı gönülden katılıyorum. Benim gördüğüm İranlılar uzay-

---

* İyi söz, iyi iş ve iyi düşünce.

da yaşıyor sanki. Çoğunluk akraba olmakla birlikte, bir kısım insan kendini İran'dan soyutlamış. Mahmut bana İran'ı hep özlemle anlatırdı. Türkiye'nin fakir, İran'ın zengin olduğunu söylerdi. Her şey güzeldi. Boldu. Tahran ışıklar içindeydi. Doğru. Ama bu benim dediğim bölüşülmüş bolluk değil, ithal malı bolluk. Dün 'çadıra' konusunda iddiaya girdik. Ben kara çarşaflıların çok olduğunu, o ise çadıranın çok olduğunu iddia ediyor. Kuzeyden güneye Tahran'ı otobüsle geçtik.

Herkesi saydık. Kara çarşaf çoğunlukta. Mahmut çok şaşırdı. Ben de haklı olmanın gururuyla çok keyifliyim. O geleneksel olan 'çadıra' ile kara çarşafın oranına hiç dikkat etmemiş. Çevresindeki herkes aynı durumdaydı. Kara çarşaf bir siyasi simge içeriyor bence. Bundan Tahran'ın haberi bile yok.

Her gün bir yemeğe davetliyiz. Burada standartlar bizden çok farklı. Küçük apartman dairesi üç yüz dört yüz metrekareden başlıyor. Genellikle villalarda oturuyorlar. Bir evde en az iki otomobil var. Hizmetli kızlar Tayvan'lı. Modaymış. Evde meyve sepeti on kiloluk. Ayrıca en üstte salatalıklar var. Manav dükkanı gibi. Gümüş kaselerdeki İran fıstıkları tombul hatunlara benziyor. Çerezler çok değişik, ama bir harika. Her an bir bolluk içindesiniz. Garip bir doyumsuzluk hissediyor insan. Buradakiler zaten öyle. Amerikalı gibi olmaya, Batılı gibi davranmaya çok özeniyorlar. İranlı olan her şey canlarını sıkıyor. Görmemezlikten geliyorlar. Bunlardan sadece yaşlılar söz ediyor. Modası geçmiş anaların ilginç öyküleri var. Onları konuşturmayı seviyorum.

Trafik tam felaket! Geniş bir alana kurulmuş, yedi milyonluk bir kent Tahran. En yakın yer iki saatlik bir işkenceye tabi. Ankara'nın rahatından sonra hiç çekilmiyor.

EKİM 1977

Burada süper marketlerde her şey var. İran müthiş bir pazar. Güvercin yumurtasından, adını bile bilmediğim Çin'den gelen yiyecek içeceğe kadar bir yığın zırva. Avrupa'dan, Çin'den Japonya'dan, Amerika'dan gelmiş her şey var da, markette bir tek İran malı bulamadım. Tahta mandallar bile Çin'dendi!

İthal sigaralar binbir çeşit. İki tane İran sigarası üretilmekte, onları da işçiler, tiryakiler içiyormuş. Yabancı sigaraları Şahin tacı eşliğinde görmek çok anlamlı.

Burada insanlar çok yüzeysel. Belki zorunluluk hali! Bir günün anatomisini çıkarırsak; sabah kahvaltı-öğle yemeği için alışveriş-öğle yemeği hazırlığı-öğle yemeği-öğle uykusu-akşamüstü çayı ve pasta-meyva servisi-kısa bir misafirlik-akşam yemeği hazırlığı-akşam yemeği-rami denilen kağıt oyunu. TV, video izleme ve uyku vakti.

Konuştukları konular iç bayıltıcı. Çocuklar birinci gündem maddesi, mücevher alımı ve her türlü alım, bol dedikodu. Dedikodusunu yapmadıkları sadece o an yanlarında bulunanlar. Bana, "Sen Türkiyelisin. Siz doğru sözlü olursunuz. Dedikodu yapmazsın" dediler. Benden önce aileye gelen Türkiyeli gelini örnekleyerek bu sonuca varmışlardı. Aramızda on yıla yakın bir zaman dilimi olduğu için, onun karşılaştığı problemler daha ilginçti. Ben hep anneannemin zamanında yaşıyormuş duygusuna kapılıyorum. Aynı gelenek, görenekler, beklentiler, yasaklar, duygular. Doğu toplumunun en belirleyici yanı, yani aşırı duygusallığı ve bu yöndeki tepkiselliği. Hiç beyinlerini kullanamıyorlar.

1977 / EKİM

İran yasalarına göre evlendim. Çok ilginç idi. Evlendirme memurlukları din adamlarının tekelinde. Resmi nikâhı imam kıyıyor. Yani dini nikâh. Şahitler 'hadi imam efendi bu çocukları birbirine helal kıl' diyorlar. İmam, kocaman defterini ve bana imzalatacağı evlilik senedini çıkardı. İmam:

– Şahitler.

– Firdevs Hanım benim şahidim olsun dedim.

– Olamaz. Kadın şahit olmaz. Bir erkek yerine üç kadın şahit olabilir.

Ben İran'a geldiğime acaba pişman mı olacaktım? Neyse, babamın sesi kulağımdaydı. Beni rahatlattı. "Hiç merak etme. En ufak bir şey seni rahatsız ederse, bana haber ver. Kendim gelip alırım. Seni asla bırakmayız." Bu güvence olmasa İran'a gelme fikri de zor yutulur bir lokmaydı. Hem isteyen bendim, hem de korkuyordum.

– Celâl Ağa sen buyur, dedi imam.

Celâl Ağa, eşimin çocukluğunun geçtiği evlerinin yan komşusu. Çok tonton, seksen sekizinde bir ihtiyar. Tahran'ın güneyindeki eski mahallelerinde oturuyorlar. Karısı Firdevs Hanım tam otuz beş yaş küçük ondan. Çok iyi insanlar. Firdevs Hanımın iki erkek kardeşi diğer şahitlerim oldu.

İmam:

– Ne istersin?

– Ne demek istiyor? dedim.

– Bak, burada başlık parası resmidir. Bir şey istemen gerek.

– Ne! Katiyen olmaz. Bizde köylerde olan bir gelenek bu.

– Ben mal mıyım?

– Ama yasa bu.

– Ben hiçbir şey istemiyorum. İnanmıyorum böyle bir şeye.

Bu kez imam inat etti.

– Olmaz. Çünkü geçenlerde bir Amerikalı kız da böyle söyledi. Tamam dedim. Sonra başlık parasının ne olduğunu, Tahranlı kızların neler istediğini öğrenmiş. Beni mahkemeye verdi. İmam bana açıklamalıydı. Ben bilmiyordum, şimdi istiyorum demiş. O nedenle istemen gerekiyor.

– Ben böyle bir şey yapmam.

– İran'da yaşayınca fikrin değişir, olmaz.

– Peki, en az neyse o olsun.

– Hz. Fatıma hatırı için kumaş, beş Pehlevi altını vs... diyerek yazdı hepsini.

– İmzalayın.

Senet imzalandıktan sonra karı koca olunuyor. 'Kocan seni boşarsa bunları alma hakkın doğar, dedi ve gitti imam.

Böylece Tahran'ın güneyinde, Mahmud'un çocukluk arkadaşlarının huzurunda evlenmiştik. Bu kez her şey İran usulü oldu. Çünkü İzmir'de de düğün yapmıştık. Yani iki kez farklı kültürel geleneklerle evlendim. Her ikisinde ortak olan; altın takı verme geleneği...

1977 / KASIM

Bizde ilkokul çocuklarının bile bildiği politik kavramlardan iş

güç sahibi adamların dahi haberi yok. Burada kadın özgürlüğünden söz etmek olanaksız, kadın salt cinsel bir eşya. Her türlü özgürlük ve özgürlük sözcüğü YASAK. Koskoca bir hapishane İran. Doğal gereksinimler dışında her şeye ilgisizliğin başarı sayıldığı bu ortamda insan deli olur. Yaşam için başının derde girmeme başarısı yeterli sayılıyor. Düşünmek, korkulu bir düş. Yurt dışında okuyan, ya da okul bitirmiş çok insan tanımdır. Oralarda çağdaş fikirlerle karşılaşıyorlar, ateşli savunucu oluyorlar. Yurda dönüşte yüzde seksen fire veriyorlar. Yitirecekleri gözlerinde büyüyor. Lüks ve sefa ağır basıyor. Bu nedenle politika, üniversitede oynanan heyecanlı bir oyun gibi. Büyük olmanın alçak gönüllülüğüyle Şah bunları affediyor!

Her yerde kargaşa, düzensizlik ve haksızlık. Dış görünüş durağan. Tıpkı patlamaya hazır bir yanardağ gibi. Özellikle de Azerbaycan.

Türklerle hep dalga geçiyorlar. Birine küfretmek için Türk sözcüğünü kullanıyorlar. "Eşek Türk'" çok kullanılan bir deyim! Benim yanımdaysa dönüp. "İstanbul Türk'ü değil, buralılar" diyorlar. Ben dehşetle bakıp, hiç gülemiyorum. Genelde manav, bakkal, çakkal Türk. Üst kademelere gelmiş Türklerse asıllarını belli etmek istemiyorlar. Çocuklarının şivesi olmasın diye Türkçe konuşmayı yasaklıyor ve Türkçe şivelerinden utanç duyuyorlar. Tesadüfen bir Fars kasap bile Türkler'den nefret ettiğini sözcük oyunuyla dile getirdi: "Yüzümde tüh görücem diye aynaya bakmirem". Kıl ve Türk sözcüğünün söylenişi aynıdır.

Türklerin şiveli konuşmaları aptallıkları için örnekleme olarak kullanılıyor. Tüm fıkralar Türkler üstüne. Yönetim Azerbaycan'dan korkuyor. Sürekli baskı altında tutuyor. Kendi dillerinde okumaları, yazmaları ve siyaset yasak. Asimilasyon politikasına direniyor Azerbaycan. Fazla direnen, Samed Behrengi gibi boğuluveriyor!

Türk olmaktan utan, İranlı olmaktan utan. Batı karşısında bu Doğu mantığı hep aynı. Aşağılık kompleksi içlerine işlemiş insanların.

Burada soygun merkezlerinden biri banka, diğeri hastane. Milyarlarca dolar silâha harcayan yönetim hastanelerin pisliğini gör-

müyor. İnsanın değeri beş kuruşluk.. İran çağın gerisinde. Bundan Şah sorumlu. Ama Şah'ın yıkılmaz oluşuna dair bir umutsuzluk var. Oysa tarihin ilerleyen adımlarını geriye döndürmek olanaksız. Tahran'ı çepeçevre kuşatan gecekondulardan, toprak damlardan ve fabrikalardan bir çığlık kopacaktır elbette.

Televizyonda yerli bir ve ikinci kanalın yanısıra İngilizce yayın yapan Amerikalılar'ın TV istasyonu var. Renkli televizyon yeni yeni yayılıyor. Musaddık'la ilgili bir programda onu "Vatansız" olarak değerlendirdiler. Oysa Şah'ın taç giyişinin 37. yıldönümü kutlamalarındaki slogan "Demokratik imparatorluk". Akla kara gibi! Bu ortam, dinin gelişmesi, bağnazlığın alınyazısı haline gelmesi için çok uygun görünmekte bana. Tahran'ın güneyine, Firdevs Hanımlara gittim. Beni çok seviyorlar. Yabancılara karşı geleneksel Doğu konukseverliği, sevecenliği var. Genelde çok saygılı, bağlı, inatçı, asi ve gündelik yaşamayı seven insanlar. Buradaki aşırı saygı kalıpları bizdeki feodal gelenekte var ve kırsal kesimde görülebilir.

Halkla mollaların ilişkisine dair güneyde çok ilginç gözlemlerim oldu. Herkesle konuşuyorum. Merakımdan rahatsız olmuyorlar. Çok sade ve içten tavrım hoşlarına gidiyor. Bana "derviş" diyorlar. Burada mahalle imamı mahallenin papazı gibi. Herkesin problemiyle ilgili. Parasını, altınını kadınlar mollaya emanet ediyorlar. Faizsiz kazanç adı altında hem faiz alıyorlar, hem de paralarını koruyorlar. Kocasıyla bir derdi varsa kadının, mollaya gidiyor. Molla dinliyor. Yani günah çıkartıyor. Eğer ceza verilmesi gerekirse, imam veriyor. Örneğin "bir hafta boyunca kocanla cinsel temas yok" diyor. Kadın bunu uyguluyor. Kocası da buna itiraz edemiyor. Zaten cinsel konularda din her durum için bir fetva vermiş!

En komiği, mollalar cennetin anahtarını satıyorlar. Cennetin neresinden kaç parsel istiyorsanız, fiyatı ona göre! İnsanlar aldıkları anahtarı boyunlarında taşıyorlar. İran tarafından cennet de parsellenmiş durumda. Tıpkı Ortaçağ'daki ruhban sınıf gibi. Bizde hiç olmayan bir Müslümanlık bu. Büyük mollalar çok zengin. Evimizin tam karşısında bir villa var. Çarşı esnafındanmış. Tıpkı eskiden bizde olduğu gibi, büyük aile biçiminde oturuluyor. Evde kızlar, oğullar, gelinler, torunlar bir arada. Çok büyük bir villa. Tüm dış

bahçe duvarları dış bükey aynadan yapılmış. Çok pahalı üç tane arabaları var. Kara çarşaf giymiş kadın Mercedes kullanıyor. Dört yaşındaki bebeler dahil herkes çarşaflı. Hiç bu kadar küçük çarşaflanmış kız görmemiştim. Ama içlerine Pierre Cardin gibi en pahalı Paris etiketli giysiler giyiyorlar. Müthiş mücevher ve altın düşkünü kadınlar. Sadece kendileri gibi kapalı olanlara gidip geliyorlar. Ramazan ve Muharrem ayında eve hoparlör asılıp ezan ve dua yayını yapılıyor. Sokaklara halılar serip namaz için kapatıyorlar ve fakirlere yemek dağıtıyorlar.

Burada dini, baskı aracı olarak kullanmak için her saaat değerlendiriliyor. Acaba bunda ne kadar başarılılar. Bunu kestirecek denli uzun zaman geçmedi. İçimde kötü hisler var. Tek gerçek : Halk memnun değil. İşçi, memur, öğrenci, orta sınıf, genç, yaşlı hiç kimse memnun değil.

Halkın diğer yarısı olan kadınların halinden pek söz etmedim. Kadınların yaşantılarıyla özellikle ilgiliyim. Çevremde olan kadın tipolojisinden az çok söz ettim. 1907'deki Meşruti devriminde bile İran'lı kadınlar cephe gerisi işlerde çalışmışlar. Erkek elbiseleri içinde savaşmışlar. Bunu Azeriler bir destan olarak anlatırlar. Azeri kadınlar Farslardan çok daha atak, girişken ve kavgacıdır. Genelde bu denli etkili olabilen kadınların erkek karşısında ezilmişliği garip geliyor. Güneyde kaldığım evin penceresinden ilk kez bir kadının dayak yediğini izledim.

Karı koca küçük avludaki havuzun etrafında koşturuyorlardı. Kadın çadıralıydı. İçeride dayağı yerken dışarıya atmıştı kendini. Burnu kanıyordu. Adam yakaladı ve vurmaya başladı. Bahçe kapısından daha yaşlı bir kadın baktı, kayboldu. Demek büyük aile olarak oturuyorlar. Benim için soyut olan her şey burada somut hale dönüştü. Gerçeklerle karşı karşıya, diz dizeyim. Yaşamak, okumaktan daha zor. Oysa ne çok okudum, Kitaplarda öfkelendiğin ne çok haksızlık oldu. Ben olsam, dediğim neler geçti. Gerçekle karşılaşmak başka bir duygu, başka bir gerçeklik.

Tahran'ın güneyinde Meydan-ı Şapur eski bir yerleşim bölgesi. Eskiden her yer bostanmış. Yemyeşil. İyi aileler, bürokratlar otururmuş. Şimdi orta sınıftan eski yerliler ve yoksullar oturuyor. Evler toprak damlı, yan yana sıralanmış. Büyük kapılardan avlula-

ra giriliyor. Avludaki havuzda kırmızı balıklar olur. Evin bütün kapıları avluya açılıyor. Burada hep bizim doğunun yaşantısı var.

Evin içine mutlaka ayakkabısız giriliyor. İçerisi, halılarla kaplı. Duvarlar mitekkeler sıralanmış. Rahat et, diyorlar. Ayaklarımı uzatıp oturuyorum. Bu insanlar hep halılara uzanıp serin avlular içinde oturur gibi. Çok rahat. Herkes yerde oturuyor, yerde yiyor. O nedenle pantolonlu gelen misafire pijama altı veriliyor. Pijamalar sırayla kapının arkasında asılır. Gelen rahat etsin diye ısrar ederler. İnsana önce her şey çok komik geliyor, Tahran'ın birkaç kilometre üstünde bambaşka bir dünya var. Buradaysa başka bir dünya.

Firdevs Hanım güzel yemekler yapıyor. Mutfakta, yeni doğmuş bir güvercin yavrusunu bana gösterince yüzümdeki sevinç onu şaşırttı. "Kuzeydeki İnsanlar" dedi, "böyle her şeyi sevmez. Ama sen yabancısın."

Bir yabancı onlara kendi yabancılaşmış insanından daha yakındı! Duvarda ışıltılı kılıçlar altında Hz. Ali'nin resmi asılı. Her yerde var. Hatta üzerlerinde bile taşıyorlar. Ali çok kutsal. Çok seviliyor. O, aydınlık içinde umut veriyor insanlara. Buradakilerle politikadan konuşuyorum. Şah'ı tartışıyorum, Mahmud'u da çocukluğundan tanıdıkları için bana güveniyorlar. Mahmud geçmişini seviyor. Ondan vazgeçemiyor. Bu, ailede onun aleyhine bir puan. Herkes onun acayip olduğunu söyler. Değişik biri.

İran'lılar, Şah'ın iddia ettiği gibi, kendilerini Ahemeniş imparatorluğuna ait hissetmiyorlar. Batılı ise hiç değiller. Yöneticiler kendilerinin İran'lı oldukları için aşağılanıp ezildiğini düşünüyorlar. İranlı kendi petrolünden pay alamıyor, kendi ülkesinde rahatsız ediliyordu. Kimin için?

İran'da Avrupalılar ve Amerikalılar tam bir sefahat alemi içinde yaşıyorlardı. Yüzme havuzlu, lüks villalarda oturuyorlar, Amerika'da hayal edemeyecekleri paraları ve gücü buluyorlar burada. Önce Araplar istila etmiş, zorla Müslüman yapmış İran'ı. Sonra birçok yabancı güç istila etmiş. Herkes Iran'dan bir şeyler koparıp götürme gayreti içinde olmuş. Oysa, İran tarih boyunca tüccar olarak ün yapmış. Bunca zengin geçmişe bu fakirlik. Hem maddi hem manevi. Dünyadan habersiz yaşamları neredeyse.

20. Yüzyıl'la dünyaya egemen olan Avrupa, kültürleriyle ve mallarıyla her şeyi ele geçirdi. Halklar şimdi kimliklerini arıyor

haklı olarak. Başka ne yababilirler? Batılı gibi davranamıyor diye ölsünler mi? Ya kendi kültürleri? Ya kendi benlikleri ne olacak? Yeni dönüşümler olmasın mı? Engellenebilir mi? Dünya yepyeni oluşumlara doğru koşuyor. İnsanlığın uygarlık macerası sürüyor. Bu çok acılı, zor, insan ömürlerine sığmayan süreçlerde umutsuzluk egemen olabilir. Zaman zaman her şey sonsuza dek aynı sürecekmiş gibi gelebilir. Ama her an değişim var. Üstelik beklentilerimizin aksine; bu hem iyi hem de kötü olabilir.

İnsan kendine güvenini geri alma peşinde. İnsan kendisini atlanmış hissediyor. Yöneticilerin onları "sürü" olarak algılamasında değişiklik yapılmadıkça milletler değişecektir.

Ekonomi ne denli belirleyici olursa olsun, insan olmanın bedeli salt para, fabrika değil. Her ideolojide devlet gücünü elinde bulunduran sınıf terörle, zorbalıkla özdeşleşiyor. Yönetim tüm katmanlara yayılmadıkça, konuşulmadıkça çözüm gelmeyecek. Korkunun da ecele bir faydası olmayacak.

Batı yanlısı olduğunu iddia eden oğul Şah, Macar ekonomisinden daha çok devletçi idi. Çünkü, devlet kendisiydi.

Sanat da, devlet maaaşlarıyla yapılıyor; yasak savma olarak. Buna kendi kendine konuşma denir. Kimseye ulaşmayan etkinlikler, böylece yığınların ekonomik açlıklarıyla orta sınıfın siyasi güç açlığı aynı noktada buluşuverdi : Şah devrilmeli.

O gitsin yerine ne gelirse gelsin. Her kim olsa, ondan iyidir. Şah'tan kurtulalım gerisini sonra düşünürüz türünden düşüncelerde uzlaşma zemini sağlandı. Bu panikte çok önemli bir nokta atlandı : Yerine ne koyacağınızı bilmeden bir yeri boşaltırsanız, boşluk sizi beklemez yeri hemen doldurulur. Ama neyle? O gün kim güçlü ise onunla.

KASIM / 1977

İmamların doğum ve ölüm yıldönümleri kutlanıyor. Her yer siyah bayraklarla donanıyor. Dükkanlar genellikle çalışmıyor. Ölüm burada siyah renkle simgeleşmiş. Tıpkı Hıristiyan kültüründeki gibi. Biri ölünce baştan aşağı siyahlar giyiliyor. Senelerce siyah giyip yas tutanlar var. Yas tutmak zorunlu bir durum. Eskiden siyah çadıralar dantelmiş.

Bana bir tane hediye ettiler. İnsanın içi görünüyor. Oysa şimdi kara çarşaf giyiyorlar. Cenazede kara çarşaf giymek zorunlu. Kendimi burada hep Hıristiyan bir ülkede gibi hissediyorum. Bu molla egemenliği, dinin pratik yaşamın her anında var oluşu bize çok ters gelmekte. Mollalar İmamların ölüm yıldönümlerinde camilerde gösteri ve söyleşi yapıyorlar. Dünyanın en ilginç meddahlığını molla yapıyor. Mizansen, aksesuar gibi tiyatro unsurları var. Makyaj kullanan molla bu ilginç törende bir hikaye anlatır. Hz. Hüseyin'in nasıl şehit olduğu bölüme gelince elindeki plastik bebeğin kafasını koparark anlamı kuvvetlendirir! O sırada kadınlar çığlıklar atarak ağlarlar. Bu sahnede kolektif çılgınlık doruk noktasına varır. Yüzlerini gözlerini yolarlar. Kadınların cami ile olan sıkı bağları bu seanslarla mistik bir havaya dönüşür. Vecd halinde çıkıp evlerine giderler sonunda. Dramaturji kullanan bu epik oyunlar bana Yunan tiyatro geleneğini anımsatıyor. Aynı dinsel motif burada da var.

Rumeli göçmeni olan annemler "İran'a kız vermek haramdır" derler. Ben de onları geri kafalı bulurdum. Galiba onların nedeni bu dini farklılık. Buradaki din hiç bizim İslamiyete benzemiyor. Hoş bunlar da bizi Müslüman kabul etmiyorlar ya neyse...

ŞUBAT 1978 TAHRAN

Sık sık Firdevsi Caddesi'ne gidiyoruz. Buralarda halı mağazalarının yanısıra çok ilginç antikacılar var. Tüm alışveriş bir yana burada en çok bir Ermeni'nin yaptığı piroşkileri seviyorum. Küçük bir dükkan ve her zaman kalabalık. Paskalya'da çörekler ve şeker süsler olur vitrininde. Reçelli, patatesli ve sebzeli piroşkilerin lezzeti muhteşem.

İran mutfağında hamur işi yok. Tuzlu hiçbir hamur işi yapılmaz Her şey tatlı türündedir. Kuru baklavaya benzer safranla yapılan bir kuru baklavaları var ki, tat olarak bizim baklavayla uzak yakın akrabalığı yok. Burada "Tatlı çocuk" yerine bu nedenle "tuzlu" diyorlar belki.

Zengin bir ot kültürü olan ada mutfağıyla et kültürü olan Balkan mutfağında yetişen benim gibi biri için İran mutfağı yeni bir macera

Azeri, Fars, Arap ve Rusya'dan göçen yemekler İran mutfağını oluşturur. Bu konudaki Fars atasözü şöyle der: Azeri gelin al yemek yapsın diye, Fars gelin al sofra kursun, eğlendirsin diye.

Lokantada yemek derseniz, her yerde olan "Çelo Kebap"çılar enfes kokular saçar. Hiç yağsız, suda haşlanarak pişirilmiş, demlenmiş pilav, ayrıca ızgarada pişirilmiş kebaplarla servis yapılır. Kebap iki türlüdür : Biri dövülmüş etten, diğeri kıymadan yapılır. Pilav çok sıcak getirilir. İçine çiğ yumurta ve iri bir parça tereyağ, sumak karıştırılır. Ab-ı Ali denilen ayranla birlikte yiyebilirsiniz. Bu, maden suyu ve ekşi yoğurtla yapılan bir ayran çeşitidir.

Geleneksel diğer yemek "Abguş"tur. Etli nohut diyebileceğimiz bu yemek tahta havanelleriyle dövülerek soğanla servis yapılır. Suyuna ayrıca papara yaparak yerler. Ezmeyi ise ayrıca.

Bakla, pilav ve safranlı tavuk-pilav yine dışarıda yiyebileceğiniz pilav türleridir. Taze bakla, dereotuyla yapılan bakla pilav çok lezzetlidir. Porsiyonlar bizdeki ölçülere göre beş, altı kişiliktir.

Aşağı mahallelerdeki (Tahran'ın güneyinde) sokaklarda satılan kömür ateşinde ciğer kebap, elde yenen şiş kebap, kelle paça, horoz kafasından ve ayaklarından yapılan çorba çok yaygındır. İnsanlar ayakta yiyip içer.

Haşlanmış kuru bakla el arabalarında üstünden buharlar saçarak satılır. Bir tür baharata batırarak yerler ki, adı "Golper" dir. İran'da renk ve koku veren baharatlar kullanılır. Acı ve acılı baharat yoktur. Bir de 'gurut' diye bir şey var, sütün kaymağı köz üzerinde günlerce suyunu yitirerek sertleşinceye kadar bırakılır. Sonra güneşe serilip kurutulur. Kullanmak için suyla karıştırılır. Yoğurt kıvamında kullanılır. Patlıcan salatasına mutlaka katılır. Çok garip bir tadı vardır. Ben sevmedim.

Sadece buralarda yapılan Halimi var. Haşlanmış ve ezilmiş hindi etinden, tatlı bir şey. Çok lezzetli ve değişik.

Seyyar satıcılar haşlanmış yerelması ve mısır da satıyor. Mezeciler genellikle Ermeni. Şarap ve votka yapımı da onların tekelinde. Meze evlerinin bol salam, sosis çeşitleri var. Çok zengin, lezzetli sandviçler.

Ev yemekleri çok değişiktir. Sebze-i arş, arpayla yapılan bir çorba, domates aşı, yoğurt aşı, ayran aşı, keloçaş, heva pölük (ay-

vayla yapılır) gibi Azeri yemekleri çok zordur. Uğraştırıcıdır. Bu lezzetli yemekleri çok seviyorum ve yapabiliyorum.

Kıyma huruş, bademcun (patlıcan) huruş gibi "huruş"lar pilav harici yapılan yemeklerdir. Sade pilavın üstüne konarak yenir.

Havuçlu, vişne reçelli pilavları farslar sever. Lahana ve yaprak dolmaları etli yapılıyor. Bohça gibi kapatılıyorlar. Kolay oluyor bu yöntemle. Dikenli bir ot olan çengeli'yi çok az bilen var. Kengel de denen bu yabani ot Tatarlar, Kuzey Türkleri tarafından da yenir. Onu haşlayıp yoğurtla karıştırarak yiyorlar. Tam biz Giritlilere göre.

MART 1978

Nevruz Bayramı İran'da Zerdüşt döneminden kalma yeni yıl kutlaması. Burada anneler günü dahil her uluslararası kutlamanın İran takviminde değişik tarihlenmiş bir karşılığı var. Hiçbiri dünyayla aynı günlerde kutlanmıyor. Şimdi Şahinşah takvimi kullanıyorlar. İran pasaportu için yaşımı hesaplamaya kalktılar, 135 çıktım!

Nevruz Bayramı çok önemli. Tıpkı Christmas (Noel) gibi. İran'a İslâmiyet zorla kabul ettirilmiştir. İran Zerdüştlük ve Mandeizmden kopmadan orta yolu bulmuş, isyancı karakterini beslemiştir. Böylece Araplara karşı çıkmış. Günler öncesinden büyük hazırlıklar yapılır ve on üç gün sürer. Uğursuz sayılan on üç rakamı nedeniyle o gün kırlara çıkılıyor. Yetiştirdikleri sebzeleri (bunlar mercimek veya buğdayın yeşertilmesi) kırlara atıyorlar. Böylece uğursuzluktan kurtulduklarına inanıyorlar. Evlerinin üstünde bile on üç rakamı kullanılmaz. 13+1 yazarlar. Ne kadar Hıristiyanca bir panik. Çünkü İsa'nın son yemeği nedeniyle on üç uğursuz bulunur. Ateşten atlamak ve dilek tutmak ise tıpkı bizim Hıdrellez'de yaptığımız gibi. O da bir gelenek. Nevruz masası da özel. Yedi tane "S" harfiyle başlayan şey konuyor masaya. Örneğin sirke, sikke, senced (iğne) sir (sarmısak). Bol tatlı bulunur. Kavanozda kırmızı bir balık. Yılbaşının olacağı saat güneşe göre ayarlandığından her yıl yıldönümü başka bir saatte olur ve tam o sırada kırmızı balık ters dönermiş. Bunu kim görürse dileği olur derler! Benim bu ilk Nevruz'umda Bender Abbas'a davetliyiz.

Bender Abbas'da ilk günüm. Vali olan enişte beyin valilik ko-

nağında kalıyoruz. Burada vali, eyalet valisi olduğu için Şah gibi bir şey. Çok önemli. Çünkü İran körfezi ve adaları da onun emrinde. Valiliğin müthiş bir yatı var. Valilik sarayı kaç bin dönüme kurulmuş bilmiyorum. Çok büyük. Bir tropik orman içinde kocaman bir yer. İki tane havuzu var. Çok güzel kokan tropik meyve ağaçları. Yabani bir iki hayvan besleniyor. Nem oranı çok yüksek; yüzde 90 civarı ve hava çok sıcak.

Evde Şah ve Şahbanu'ya ait bir bölüm var. Kilitli duruyor. Gezmem için açıldı. Altın musluklarla tanıştım! Şahbanu yarın gelecekmiş gibi sigarası bile hazır. Merit içiyor.

Eşref de gelirmiş. İlk geldiğinde yemek sonrası mangal istemiş. Görümcem şaşırmış ne yapacağını. İran'da esrar yasak lafta! Eşref İran'da beyaz kadın ve uyuşturucu mafyasının başı olarak bilinir, ondan herkes nefret eder. Petrol hatırına Avrupa buna göz yumuyor herhalde. Roma'da bir bavul esrarla yakalanınca "Bunlar müshil ilacı" deyip geçmiş biri! İran'da afyon çok yaygın. Bizde lafı bile edilemeyen bu nesne burada gündelik yaşamın içinde. Genç, yaşlı, paralı ve parasız herkes kullanıyor. El altından ve geleneksel olarak teşvik görüyor. Çünkü çeşitli hastalıklara iyi geldiğine inanıyorlar; kandaki şekeri düşürmesi gibi. Eczanelerde satılıyor. Doktorlar yaşlıların reçetesine yazıyor. Konuşurken herkes birbirine içmesini öğütlüyor, iyi gelir diye! Beyinleri ondan uyuşmuş sanırım.

Bender Abbas'ta da insanlar ağır çekimli film gibi. Yüzünde binlerce sinekle çocuklara, yaşlılar. Pazar yerinde hurmalar ve sinekler birbirine yapışmış durumda. Bunlar Arap kökenli. Müzikleri, oyunları biraz Arap, biraz Afrikalı. Kadınların yüzlerinde siyah maskeleri var. Bazı maskelerin üzeri süslü. Bu maskeler sadece gözleri açıkta bırakan çok ilginç bir şey. İnsan kendini maskeli baloda sanıyor. İnsanlar hep gizemli. Yüzü olmayan insanlarla konuşmak çok garip. Ama pazarlarda kadınlar satıcılık yapıyor. Bütün evler çamurdan. Yanyana. Küçücük. Toprak damlı çatılarda bir şeyler kuruyor. Su yok. En çok deprem olan bölge burası. Toprak damlar çökünce ölüveriyor insanlar. Çoğu balıkçı. Koca okyanus var. Bender Mas (İran) Körfezi dolu. Buraya Basra Körfezi demenize çok bozuluyorlar.

Bacaksız çok balıkçı vardır dedi hizmetçi. Köpekbalıkları koparmış balıkçıların birer parçasını.

Otellerde ya havuza giriliyor, ya da telle çevrilmiş plajlara. Güvenle gir! Denizden birçok çeşit balık çıkıyor. Nefis şeyler var. İnsan tablo diye seyredebilir. Kıyıda tutulan yengeçler ömrümde gördüğüm en iri yengeçler, iri bir servis tabağı kadar. Bol çıkan karides ise kıyıya dağlar halinde yığılı. Tonlarca karides. Kurutuluyor. Kuruyemişçide satılan karidesler buradan gidiyormuş demek. İlk gördüğümde hayret etmiştim. Çerezlerle karides! Hoş, her şeyi kurutuyorlar. En bol olan güneş, sıcak. O nedenle kurutmak akılcı bir depolama yöntemi.

Yerliler hizmetçi, garson, şoför gibi işler bulabilirlerse kendilerini şanslı sayıyorlar. Osmanlı sarayında gibiyim. Zenci uşaklar ve hizmetçiler. Erkeklerin adı genelde Gulam "köle" demek. Nasıl böyle bir isim verirler? Burada başka bir çağ yaşıyor gibiyim. Valilik sarayında da bir yığn hizmetçi çalışıyor. Bir İngiliz kadın da çocukların dadılığını yapıyor. Evde herkes Azeri olmasına karşın, ya İngilizce ya da Farsça konuşuluyor. Onun dışındaki hizmetliler mum gibi. Sadece emir alıyor. Azar ve aşağılama çok sıradan. Onlarla sohbet etmeye çalıştım, çok iyi insanlar ama ürkek. Sanırım tavrımı yabancı olmama bağlıyorlar!

Valilik sarayında yaşam çok kısır. Bürokratlar, denizciler ve işadamları kendilerine ayrı bir kent kurmuşlar. Onlar kendi aralarında eğleniyorlar, geziyorlar. Genellikle kumar oynuyorlar. Üretici olmayan insanların zavallılığı. Sadece görümcem - Valinin karısı-öğretmenlik yapıyor bir ortaokulda. Ona herkes hayret ediyor. Aslında bu, valinin özelliği biraz. Vali, Ağa-i Razzaghi, ilginç biri. Öğrenimini dışarıda yapmış. Avrupalı mantığından bazı verileri yitirmemiş, ama çok da İranlı. Örneğin çok otoriter. O gelince çocuklar ayağı kalkıp selâm vermek zorunda. Bizim babamla olan ilişkilerimiz ne sevecendi yarabbi. Babama zaman zaman sert derdik. Biz Doğu'yu nereden bilelim? Neyse Sayın Vali prensipleri olan biri. Çok hızlı yükselmiş. Karısı ise para harcamakla eğleniyor. Validen çok valilik yapan o. Despot bir ev içi yönetimi kurmuş. Tüm düzenleme ondan geçiyor. Doğuda kadın egemenliği el altından tıpkı erkek acımasızlığı biçimiyle var.

Valilik bugün bir yemek veriyor. Şehrin tüm ileri gelenlerinin hanımları davetli. Hatunların tamamı boyalı saçlı. Elbiseler Paris, Londra veya öyle bir yerlerden. Konuştukları konular incir çekirdeğini doldurmaz. Amiralin karısı İstanbul'a gitmiş; benimle birkaç sözcükle Türkçe iletişim kurmaya çalışıyor. Neyse masaya oturuyoruz, işkence bitiyor. Aşçı harika yemekler yapmış. İran mutfağına bayılıyorum. Yüz kırk çeşitten fazla pilav var. Karides şişleri çok değişik. Altın çatal bıçak kullanarak, altın kenarlı tabaklarda yemek yiyoruz! Masada her şey çok görkemli. İngiliz dadı beni İkinci Dünya Savaşı bombardımanı sırasında Londra'da ölen kız kardeşine benzettiğini söyledi ve gözlerini kuruladı. Bu ortamda beni de çok duygulandırdı, ona ısındım birden.

Bugün körfezdeki Kiş Adasına valinin özel uçağıyla gittik. Dört kişilik uçak ve altta kaynayan köpekbalıkları. Çok heyecanlı!

Kiş Adası parası bol Arap şeyhleri ve çok üst düzey İranlılar için. Buraya gelmek için yüklü bir miktar paranız bankada bloke ediliyor. Valilikten izin alınıyor, özel uçağınız da oluyor genellikle!

Şah, Şahbanu ve veliahtın muhteşem villaları var kıyıda. Aslında kupkuru bir ada. Ama üzerine büyük bir turistik kompleks yapılmış. Oteller, casino, ünlü Paris markalarının butikleri, alışveriş merkezleri ve yerel çarşı. Arap giysileri içindeki erkekler topluluğu küçücük dükkanlarda elektronik eşya başta olmak üzere her şey satıyorlar. Buraya gelenin parasını bırakması için her tuzak var. Her şey süper lüks. Avrupalılar parayı kapmak için buralara şubeler açmışlar. Otel son derece modern dekore edilmiş. Tüm çalışanlar, tuvalet ve merdiven silen kız dahil, Fransız. Sadece Fransızca konuşuluyor. Sanki Paris'e geldik! Kültür emperyalizmi Okyanus'ta bir adada bile peşimizde.

Adadan dönerken valinin karısı, amiralin karısı, ben ve kız kardeşim uçağın yanına geldik. Gümrük kontrolü yapılıyor. Bizde bir şey yok. Fakat valinin karısı bir kasa viski, altı yedi tane Pierre Cardin giysi, ayakkabı almıştı. Gümrük memuru genç biri; "Viskiler çok" dedi. "Uçak için de tehlikeli olur, ağırdır." Kadını bırakmak istemedi. Vay sen misin bunları diyen. "Sen kim oluyorsun? Ben valinin karısıyım" diye hatun ciyak ciyak bağırdı. Ben yerin

dibine geçtim. Zavallı gümrük memuru da kıpkırmızı oldu. Adama açıkça küfrediyor. Adam da görevimi yapıyorum demeye çalışıyor. Tokat yemesine az kalmıştı! Dönünce onun hesabını hemen gördü hatun. Bu çok kişilikli geçinen kadınlar, kocalarının mesleklerinin ve adlarının arkasındalar hep.

Bugün Minnap diye bir yere davetliyiz. Şah'ın özel yerlerinden, çok büyük, yeşillendirilmiş bir alan. Vaha demek belki daha doğru. İçinde ceylanlar dolaşıyor. Birçok hayvan var. Çok güzel bir yüzme havuzu. Havuzun suyunun strelize edilmesi için bir aygıt var. Kirlilik oranları renklerle ölçülüyor. Bunun sorumlusu bir Fransız çift. İşleri sadece bu aletin bakımı! Havuza girdik. Fransızlara biraz iş çıktı hiç olmazsa. Otuz kişilik bir masada yine kıymetli ıvır zıvırla yemek yedik. Yemeklerin tadı da olmasa bu hayat çekilmez! Her yer çok özel döşenmiş. Tüm eşyalar Avrupa'dan.

Bir tür; Şah'a ve çevresine özel eğitim tesisleri! Lojman gibi bir şey.

Bu kasabada da küçük bir çarşı var. Her türlü Çin malını bulmak mümkün. Ucuz olduğundan Çin malları seviliyor. Ama sokaklar genelde boş. Kadın ise hiç yok.

Bugün Nevruz, 21 Mart. Vali ve karısı herkese hediye verdiler. Bayramda evde emrinde çalışanlara bile yarım veya tam pehlevi altını verilir. Bana çok kıymetli pırlantalarla süslü firuze bir yüzük verdiler. Kocama rolex marka, içi pırlantalarla süslü, on sekiz ayar altın bir saat. Kızkardeşime pahalı bir parfüm.

Ortalık meyve dolu. Özellikle ananasları çok seviyorum.

EKİM 1978

İran'da özel okullar ve yabancı misyon okulları çok yaygın, özellikle Tahran'da herkes çocuklarını özel okullara gönderiyor.

Devlet okulları Tahran'ın güneyinde, kalabalık sınıflarıyla başka görüntüler sergiler.

Behrengi, yazdığı masalların önsözünde buna değinmiştir: "Arabasının penceresinden dünyayı seyreden şımarık çocuklar benim masallarımı okumasın. Onlara yazmıyorum" der.

Yaşıtım olanların Tahran dışında kentlerdeki okulları anlatması tüylerimi diken diken etmişti. Öğretmenler; okumayan, kültür

düzeyi düşük, kendini sadece öğretmekle görevli sanan insanlar. Elbette genellemeler yanlıştır, ama çoğunluk diye bir şey de var.

Bu ülkede oğlancılık, kulampara vb. denen cinsel sapıklıklar çok yaygın. Bunların ne demek olduğunu burada öğrendim. Dehşete düştüm. Beyaz tenli bir çocuk olmanın tehlikeleri sayılmakla bitmez!

Okuldaki kömürlükte geçenlere şahit olan bir çocuğun dramını dinlerken, "Burada kalamam" dedim. Ama daha korkuncu tanıdığımız bir üniversiteli kızın başına gelenler: Azade üniversitede okuyan, kültürlü bir genç kadındı. Yeni evliydi. Yakışıklı bir erkek olan kocası Kerim de son sınıf öğrencisiydi. Evlerinde kalmaya İsfahan'dan Azade'nin annesi ve küçük oğlan kardeşi geldi. Bir ay sonunda çocuk sararıp solmaya, konuşmamaya başladı. O ara biz görüşmedik. Sonra olayın sonucunu dinledik. Meğer kocası eşinin küçük oğlan kardeşine tecavüz ediyormuş. Kimseye söylememesi için de onu tehdit etmiş. Doktora gidince iş anlaşılmış. Kızcağız her şeyi terkedip gitti. Oğlan kardeşi tedaviye alındı. Annesi perişan oldu. Bir aile faciası yaşandı. Azade'nin kocası bu alışkanlığı yatılı okulda edinmiş. Dini okullarda sapıklığın çok yaygın olduğu söyleniyor. Medrese türü eğitimdeki yasaklar düşünülürse!

Eski İran minyatürlerindeki yaşamın, Zerdüştlük dininin hoşgörüsünün çok gerisinde bugünün İran'ı. İslâmiyetle birlikte gelen bağnazlık mollalarla iyice koyulaşmış. Cinsellik hiç konuşulmayan, ama yaşamlarının her anında varolan vazgeçilmez bir konu.

16 /1 / 1979

Şah GİTTİ! Daha doğrusu kovuldu. Radyodan haberi alır almaz arkadaşlarla sokağa fırladık. Arabaya atlayıp güneye inelim istedik. Ne mümkün! Tüm Tahran sokağa dökülmüş. Herkes gündüz vakti otomobillerinin farlarını yakıp yollara sel gibi akmıştı. Yollar tıkalı. Kimin umurunda. Binlerce insan ellerinde kırmızı karanfillerle kaldırımları renklendirmiş. Renk renk çiçekler yollara, arabaların üstüne atılıyor. Yerler kırmızı, beyaz karanfillerle bezeli. İnsanlar çılgınca bağırıyor: Merg ber şah. (Şah'a ölüm) Benim boğazım da fena ağrıyor. Konuşamıyorum. Konuşamayınca yazarım zaten! Çok keyifliyim. Bana bir kırmızı, bir beyaz karanfil ver-

diler. Onlarısaklayacağım.Arabalarının üstüne çıkmış, kapılarını açmış, birbirleriyle kucaklaşan, ağlaşan, bağıran insanlar...Herkesi delice bir coşku sarmış durumda. Başarının müthiş keyfi. Birbirimize şeker ikram ettik, iki tane şekeri de anı olarak cebime attım. Kilolarla pasta, şeker, tatlı ikram ediliyor. Herkes yiyor, gülüyor ve durmadan birbirine sarılıyor... Herkes birbirine bir şeyler vermek, sevincini paylaşmak dileğinde. Tanımadığım bir yığın insanla tokalaştım, kucaklaştım. Müthiş bir sıcaklık. Müthiş bir duygu sahnesi. Gözlerimden yaşlar boşandı, boğazıma hep bir şeyler tıkandı. Bazılarının ellerinde video, film alıcıları sürekli çektiler. Tarihsel bir anı ölümsüz kılmak isteyen çok fazla. Bir paskalya şenliği içinde yaşıyorum. Sakat insanlar yolun kenarında tekerlekli sandalyeleriyle bu sevince katılıyorlardı. Birden kucaklarına kırmızı karanfil yağdı. Sahiplerinin kucakları kırmızı karanfil dolu tekerlekli sandalyeler...

Hastanelerin önünde hastalar, pencerelerden el sallayan hasta insanlar. Ama herkes mutlu. Herkes coşkulu. İnsanlar sevinçten bir ırmak olmuş, akıyor. Binlerce yılın tutsaklığını özgürlüğe çevirmek ne utkulu bir sevinçtir! Bu dianizak (*) sarhoşluğu evlerde içerek sabaha dek kutladık.

Bu günü yazmamak mümkün değildi. İçimde sürekli zıplayan bir top var, yerimde duramıyorum.

17 OCAK 1979

Sabah sabah Bender Abbas valisiyle karşılaşmayı kim ister acaba? Görümcemin kocası koca bir eyalet valisi. Görümcem ateş püskürüyordu. Çünkü onlar değil Şah'ın ülkeden gitmesi, sarayın kapısını bile geçemeyeceğini söylüyorlardı. Sanki Şah'ı ben göndermişim gibi gelip benimle tartışıyor! Onlara hayatlarında bu tür politik açılmaları ve tartışmaları yapan ilk ben olduğum için benden başka kimseden şüphelenmiyorlar! Şah'ın yıkılmaz oluşunu, askeriyenin gücünü Vali enişte bana anlatıp dururdu. Bir de "Sen çok gençsin. Bu işler senin bildiğin gibi değil" demişti. Ben de "Bizde çok güzel bir atasözü vardır; akıl yaşta değil baştadır" demiştim. Kıyamet kopmuştu. "Bana akılsız dedi" diye ağlayacaktı

* Yunan tanrı Dionysos'tan gelme

nerdeyse. Valiyle kimse böyle konuşmamış. Ona bizde demokrasi olduğunu söyledim.

Şimdi de karısı kahvaltımı rezil etti. İngiltere4den şapkalar, elbiseler, Çin halıları vb. bir yığın ıvır zıvır almak, yan sokaktaki süpere gitmek gibiyken hiç düşünmüyordunuz. İnsanlar burada acı çekerken siz zevk-ü sefa içindeydiniz. Prenses Eşref'i ağırlarken size dert değildi işkenceler. Burada herkes kocasının mesleğine ortak zaten. Valinin karısı valilik yapar, müdürün karısı müdürlük taslar. Kendileri bir şey olamadıklarından kocalarının işiyle durumu idare ediyorlar. Diz boyu şımarıklık. Haddini bilmezlik. Kapı komşumuz kocamın teyze kızı. Süreyya da ünlü Azerbaycan komutanı ve SAVAK başkanıyla evliydi. Bahtiyari aşiretiyle mektuplaştığı için Şah tarafından öldürülmüş. Hem de on üç yaşındaki bir erkek çocuğa. Basına haber şöyle verilmiş: Kulampara olan komutan, yatak odasına aldığı çocuk tarafından bıçaklandı!

Süreyya bana İran'ın öteki yüzüne dair akıl almaz hikâyeler anlatır. Şimdi birlikte oturduğu adam, İran basın kralı. Çok zengin. İngilizce, Farsça bir yığın yayın yapan basımevi ve kitabevi var. İşte bu Süreyya bana Şah gidince ilginç bir şey söyledi: İlk kez Tahran'da bile aç insanların bulunduğunu bu olayla öğrendim. Benim hiçbir şeyden haberim yoktu. Ben Avrupa'da, Amerika'da gezerken İran'da ne olduğunu nereden bileyim. Hz. Ali aşkına bilmiyordum. Tahran'ın kuzeyinde bunların hiçbiri yok ki. İnsanlar neden böyle delirdi, anlamadım? Bir eksikleri yok gibi geliyordu bana. Herkese hava olsun diye SAVAK ajanı olduğumu söylerdim. Çünkü insanlar korkardı. Her istediğini devlette yaptırırsın. Darbara (*) gittim demek gibi etkisi vardır.

Düalist (ikili) toplum gerçeği sırıtırken herkesin başı kumda! Şah'ın toplum yaratma mantığı sonuçlarını verdi. Bu, tıpkı bireyin kendine kısır bir ortam sağlayarak çağının ve ülkesinin gerçeklerinden kurtulma gayretini anımsatıyor. Hele bir toplum içinde bir yarının diğer bir yarının gerçeklerinden habersiz olması inanılmaz geliyor. Zorla, işkenceyle, devlet terörüyle insanlara açlıklarını, demokrasiyi ve insanlıklarını unutturmaya çalışmak! İnsan nasıl evliliğinde bazı şeyler geçer diye bekler, geçmez. Değişir diye bekler,

* Saraya

değişmez. Elâlem duymasın diye susar, herkes duyar. "O hayatını yaşasın, kimse farketmez nasılsa; ben köşemde idare edeyim" dersin. Karşı taraf idare edilmez azgınlığa tırmanır. Sonunda beş yıl, on yıl, hatta on beş yıl geçer ama on altıncı geçmez. "Yeter" diye bağırmaya başlar insanoğlu. Bu, toplum hayatında da böyle galiba.

Hep geçer diye beklenir. Ama bir gün geçemez artık. Köşeye sıkışır insan. Sıkıştırılır. Burada hazırlıksız yakalanmak adamı kötü eder. Nasıl genelden özele, özelden genele geçerek ipuçları toplanırsa, ben de bireyden topluma, toplumdan bireye geçişin büyük ipuçlarını verdiğine inanıyorum. Otuzunda okumaya başlamış adama felsefi boyut kazandırmak, ağızdan dolma tüfekler üreterek birilerini ortalığa salmak, insan yaratma çabasını halkla ilişkiler yöntemiyle götürmek sonuçta bize aydın mı kazandırır acaba? Bu aydın neyin farkında olabilir? Televizyonda görünüp görünmemeden başka hangi problemi ayrıntılı düşünebilir? Birikimsiz, ciddiyetsiz bu işler oluyor mu? Ciddiyet zart zurt ve asık suratlılık mıdır? Birçok bireysel görünen sorun, toplumsal şablona da oturuveriyor.

OCAK 1979

İran'da uzun bir süre iş aradım. El yazısı Farsça okumak zor. Ben okuma yazmayı kitap harfleriyle yapabiliyorum. Neyse, buldum! Bir arkadaşımın yardımıyla inşaat şirketlerinde sekreterlik. Okunacak pek bir şey yok. Daktilo kullanacağım. Maaşım 2500 tümen. Sadece kira demek bu. Çünkü kiramız 2000 tümen. Çalışmak hoşuma gidecek.

Bugün ilk günümdü. Ayak işlerine bakan çaycı Ali var. Patron suratsız bir adam. Ortağı sinirli bir tip. Başka kimse de yok zaten.

Tahran'da kent dışında şantiyeleri var. Genellikle ofis dışındalar.

Ali okuma yazma bilmiyor. Azerbaycan'ın bir köyünden. Çok iyi ve saf. Benim Farsça ilkokul kitaplarımı ona verdim.

Ali benden hoşlandı. Konuşuyoruz. Bu apartmanın kapıcısıymış aynı zamanda. Aşağıya onun yerine indik. Bizdeki sefil kapıcı dairelerine benziyor. Bir ipe perde gererek odayı bölmüşler. Bir tarafta dört çocuğu yatıyor. Karısı tipik bir Fars. Esmer. Ali köyün-

den söz ediyor bana. Köyde bir evi varmış. Köydekiler çok geri kafalı, kıskançmış. Pislik, sinek yuvası oluyor diye evin önüne beton dökmüş. Sabah bakmış beton yok! Gece sökmüşler. "Bütün köy aynı halde olmalı, gavur icatlarına yer yok" demişler. Ali çok bozulmuş. "Yapacak bir şey yok ki" diyor. Ali traktör almış birkaç gün tarla sürebilmiş. Köyün bu ilk traktörünün bir gün motoru patlamış. Benzin deposuna şeker atmışlar! "Neden farklı olmaya çalışıyor?" diye bütün köy ona düşman olmuş. Molla elbette onlardan yanaymış! Ali ise tek başına.

Ali'yle konuşuyoruz uzun uzun. Ali aya gidildiğine inanmıyor. Televizyonda görmüş, ama Molla, "Bunlar film" demiş. Nasıl insanlar filmde gerçekten ölmez, onun gibi. "Benim aklım almıyor" dedi. Onu ikna etmeye çalıştım. Okuma derslerine başlayacağız. Ali çok zeki, ama Zencan'lı Ali dünyadan çok uzak. Aya nasıl gitsin bilmiyor.

Tahran ve birkaç büyük şehirde süren Batı tarzı yaşam köylüleri, çoğunluğu etkilememektedir. Onlar bir film gibi izlerler her şeyi. Yurt içinde ve dışında yetişen orta sınıf insanlar, ülkenin sorunlarının farkındadır artık. Sistematik işkence bu nedenle doğar. SAVAK, antik çağlardan beri krallığın yönetimini güncelleştirir. Dariush zamanında "Kralın kulağı" denilen insanlarla herkesin ne düşündüğünü, eyaletlerdeki huzuru ölçermiş imparator. SAVAK içinde "Yaprakların kulakları vardır" denir. Kuşku en büyük düşmandır. Korku kuşkuyu koluna almış bu ülkede.

KÜLTÜREL TECRİTİN GEÇTİĞİ YOL

Özellikle, 1953'ten itibaren eylemsizliğe itilen işçiler ve halk katmanları korkunun esiri olmuşlar. İşkence sistematik bir hale getirilmiş. Çünkü Şah'a göre farklı düşünenler haksızdır. Mutlaka komünisttir ve ortadan kaldırılmalıdır. Soygun en açık ve korkusuz yapılan bir eylem. Devleti, önce devletin başı olanlar soymakta. Milyonlarca petro - doların aktığı ülkede süper lüks yaşamla sefalet yanyana oturur. Daha doğrusu oturamayacağı bellidir. Ama, "Ne zaman?" sorusunun karşılığı belli değildir. İran'daki zenginlerin hepsinin yurt dışında paraları, malları mülkleri vardır. Ya bir gün olursa korkusu var demek.

Çok geniş yüzölçüme sahip İran'da insanlar tek odada yaşa-

maktadır. Diğer yanda akıl almaz boyutlarda evler, villalar var. Şahlık hanedanınınsa oturduğu yer, mini saraylar. Her yer özel mermerler döşeli ve anlatılmaz bir lükse sahip.

Duvarlar bile altınla kaplı. Mine işlemeli ve kakma hayranlık verecek incelikte. Bu saraylarda, villalarda halktan soyut bir varlık olarak söz edilir. Politik gücün tamamını tekeline alan Şahlık esneklikten yoksundur. Bürokrasinin artan gücüyse orta sınıfa yarar. Çünkü genç aydınlar burada iş bulabilirler.

Ordu ise Şah demektir. Şah'la yatıp kalkan bir sistem Şah'ın gidişiyle hiç kimsenin öngörmediği psikolojik bir yılgınlığa düştü. Hemen ellerini havaya kaldırdı! Çünkü onlar da kısır bir ortamla bütünleşmişlerdi. Yüksek maaşlarla, ithal malı lüks eşyalarla, görkemli subay kulüpleriyle, bedava lojmanlarla halktan kopuktular. Çocuklarını Avrupa ve Amerika'da okutabiliyorlardı. SAVAK onlara göre yurt dışı istihbaratı yapıyordu!

Bütün bunların üstüne tüy diken çağdaşlaşma çalışmaları var doğallıkla. Halka yukarıdan empoze edilmeye çalışılan, kökten hiçbir çabayla desteklenmeyen çağdaşlaşmayla (!), İran'da batılılaşma çarpık bir kapitalistleşme sürecidir. Batı ve yabancılar İran'ı küçümseyerek geldiler. Doğuya gelişleri hep böyle olur! Yabancı tekellerle, yabancı ideoloji ile Şah özdeşleşir. İran tarihi başarılı boykotlarla doludur. Ama iktidar hep Şahlıkta kalmış, halk yığınlarının köklü duyguları, alışkanlıkları dikkate alınmamıştır.

Ekonomik sefalet, sosyal uçurum ve devlet terörü arasında geriye sığınacak tek liman olarak, din kalır. Çarşı esnafının, küçük burjuvazinin ve kente göç etmiş insanların kullanabileceği güç: Din.

Şah'ın İran gerçeğini anlamak için üç hareket noktası vardı; Batıcılık, din ve sol ideolojiler. Batıcılık, batı kopyacılığı esaslı, pasif, üretmeyen bir ideolojinin tanımı. Kendi halkını ve kültür değerlerini aşağılayanlar, umarsız aydın-sanatçı. Halkın nabzı ellerinde değil. Avrupa ve Amerika kültürünün yayılması ulusal benlik içinde emilmiyordu. Televizyona, sinemalara, marketlere bakılırsa İran batılı sorunlarla uğraşıyordu! Halkın yaşantısını görmezlikten gelme politikası, isteklerini duymama politikası üzerine kurulu düzen inisiyatif öldürücü ve yok ediciydi. Kitapların yüzde doksanı

çeviri. Kültür emperyalizmi işini yürütürken, kültürel benlik es geçilir zaten. Batı'ya ve Amerika'ya her türlü ödünü veren Şah kendi güvenliğini sağlayamamıştır. Çünkü Batı sadece alma teorisi üzerine kurulu bir sistem. "Sadece al, hiçbir zaman verme" politikası. Öykünmeyse İran politikasıdır. Ulusal benlik problemini diktatörlükle aşmak henüz kimseye nasip olmadı tabii.

Kendini sol ideolojilere atanlar ise bir başka soyutluğu yaşadılar. Sadece halkın yoksulluğunun, çektiği acıların yukarıdan söylenmesi acaba halk tarafından ne kadar ilgi çekiciydi? Komünizm, tarihi koşullar içinde halka sevimsiz gelen bir sistem. Çünkü hep Ruslarla savaşmışlar, işgal edilmişler. Kendine yakın bulması olacak iş değil. Ayrıca Şah'ın karşı propagandası, cehalet ve şiddet var sırada.

Geldik dine sığınma bölümüne; mistisizm kaçılacak en iyi limandır her yerde. Örgütlü tarikat bolluğu böyle doğar. İslâmiyet'in melankolik hali Şiilikte ağlama ve acı çekme cinnetine dönüşür. Bu da mistik havayı artırır. İslâm ideolojisinin üstünlüğüyle kendi üstünlüklerini kaynaştırma başarısını bulan milyonlar dinin peşinden gitti. Zaten tek muhalefet din, yer serbest kürsü olan camilerdi. Şiilikteki şehadet fikri gözyaşı, matem ve çiledir. Şehadet fikri, çarpıklık alanından geçerken ilk bir başkalaşıma maruz kalmaktadır. Bu noktada kan, yani saldırganlık ve intikam gözyaşyalarının önüne geçecektir. Hüseyin'in görüntüsü de buradan değişmiş olarak çıkmaktadır. Kendini reddedişin simgesi dökülen kanı da tarihsel hareketin "motor"u haline gelmektedir"*

Protestanlık bile bilim adamlarını hayâl kırıklığına uğratmıştır. O da kendi skolastiğini yaratmıştır. Tarihin en çok kan döken kurumlarından olan Katolik Kilisesi'nin kitabında "Kilise kan dökmekten nefret eder." (!) yazmaktadır. Oysa, kilise tıp bilimine bile sevecen bakmamaktadır. Elindeki gücü ve iktidarı kaptırmak niyetinde değildir. Bu kararlılığını engizisyonla netleştirir!

O sırada (VII. Yüzyıl) kurulan İslâmiyet'te ise Araplar dindeki inanç ve doğmaların saflığını korumak için, bilimden uzak dururlar. Her şeyin saf kalması tek amaçlarıdır. Dinde mezhepler çok et-

---

*Daryush Shayegan, Yaralı Bilinç (S.112)

kili olmuştur. Gerek Hıristiyanlıkta, gerek İslâmiyet'te bu hep böyledir. Romantik inanç ve vecd halindeki coşku hep aklı silip süpürür.

DİNİN DEVLET OLUŞUMUNDAKİ ROLÜNE DAİR

Kimlik potamız içerisinde dinin rolünü yok varsaymak, ya da küçümsemek yanıltıcı olur sanırım. Dünyada devlet oluşumu içinde yer almış veya yer alma savaşını yürütmüş dinler. Antik çağlardan beri din ve devlet birbiriyle iç içe yaşamış. Bu dinsel bir tabu haline getirilmiştir. İmparatorlar Tanrıların vekilleri olmuşlar. Din ve güç arasındaki doğru orantı binlerce yıl değişmemiş. Çünkü yöneticilik insanüstü bir özellik olarak işaret edilmek istenir her çağda. Bu da insani özellikleri küçümsemeyi gerektirmektedir. Küçük insan, büyük yönetici. (KRAL).

Ortaçağ'da dini sistem tümüyle esneklikten yoksundu. Çağlar geçildikçe esneklik ve hoşgörü egemenlik kazandı. Krallıklar, monarşik yönetimler ve diktatörlükler esnek olmayan sistemlerdir. Oysa, demokrasinin yaygınlık kazanması sonucu hoşgörü başat güç oldu. Politik sistemler tarihi süreç içinde krizlerle süregelmişlerdir. Bu biçimlenir. Devlet oluşumu içindeki rolleri yönetime talip olmaktan çıkarılmak istenir. Burada laiklik devreye girer. Antik çağlardan beri süren asker-din adamları işbirliği çağlar boyunca değişime uğrayarak, hatta Fransız Devrimi'nde veya İspanya'daki iç savaşta faşist güçler, kiliseye karşı saldırılarında yeni bir ruh bulur. Laiklik Fransız Devrimi'nden sonra devreye girer. Böylece din sadece kendi kuralları ve mantığı içinde bir sistem oluşturma hevesinden geri çekilir. Sadece ekonomik bir belirleme söz konusu değildir. Neden Hıristiyanlık bilimle uzlaşmayı seçmiştir? Neden güneşin oğlu sayılan Japon İmparatorluğu'nda gelenek ve görenekler uzlaştırılmıştır yaşamla? Neden İslâmiyet felsefe ile çatışarak günü koruyacağını düşünmüştür? Dinin doğasında acı çekme, ideolojisinde ise siyasal toplum hedefi var. Siyasal toplum hedefi de dinin genelinden çok, mezheplerinden geliyor. Mezhepler marjinalliğe kaymış noktalardır, denebilir mi? Ya da dini esası belirleyen, oluştuğu kültürel çevre, gelenek, görenekler mi başatlığı elden bırakmaz? Bitmeyen Ortaçağ biraz da korkularından mı? Dinin

içerdiği acı çekme siyasal düzeyde de acıyla mı bütünleşiyor? Kitle kültürünün yapısındaki edilgenlik mi dinle bağdaşıyor? Ümmet içinde kimliksiz olmak Doğu'nun zor koşullarında kimliksiz yığınlara kolaylık sağlıyor belki de.

Yaşam pratiğini birey belirlemeyince, ne belirler?

Teolojinin dogmaları her dinin kendi çerçevesinde yeni yapılanmalara gitme gereği duyarken, İslâmiyet ne yapıyordu?

İSLAM NE YAPMAKTA ACABA?

Aristoteles ve Platon'un Arapça'ya çevirileriyle İslam Batılı anlamda bilimsel düşünce ile tanıştı. Halifenin emriyle başlayan bu çeviri hareketi sonucu 9. yüzyılda Muhammed Bin Musa el-Harezmi ve Ebu Bekr-ür-Razi hem filozof, hem matematikçi ve hekim olarak meydana çıkarlar. Ardından Biruni, İbni Sina, Ömer Hayyam gibi ünlüler sökün eder. İslamın altın çağıdır bu dönem.

11. yüzyılda yaşayan Ömer Hayyam sadece şair değil aynı zamanda büyük bir matematikçidir. Çok rahat şiirler yazan Hayyam'ın hemen ardından gelen Tuğrai, aynı İran'da altmış yaşından sonra idam edilmiştir.

Suçu; münkirlik. Çünkü İbni Sina'yı yorumlamıştır! Yani İslâmiyet bilimden çok felsefeyle zıtlaşmaktadır. İslâm skolastiği felsefesi dinsel inançları felsefeyle uzlaştırmaya çalışmıştır. Değişikliğe kalkmamıştır. İslâm dogmaların akıl yoluyla yorumlanmasının ancak aydınlara, yani filozoflara özgü olduğu, sıradan halkın bu dogmalara karşı, kendi düşüncelerini korumaları gerektiği düşünülmüştür.

Arap kökenli olan İslâmiyet gündelik yaşamla yakından ilgilidir. Her durumla ilgili bir tespit söz konusudur. "Aşiretler konfederasyonu olarak belirlenmiş Arabistan'da, Hz. Muhammed'den sonra başa kimin geçeceği siyasal bir problem olarak gündeme gelir. Hz. Muhammed'in ölümüyle alevlenen kavga İslâmiyet'te ilk bölünmeyi oluşturur. Hz. Ali'nin başa geçmesini isteyenlere -yandaş anlamında- Şia denir. Mezheplerin İslâmiyet'te etkisi çok büyüktür. Dinin üzerindeki siyasal etken, Hariciler ve Şia ayrılıkları şeklinde görülür. Şiilik ayrıca Zeydiler, İmamiler, Gulat olarak kollara ayrılır. Gulat'ın İsmailiye mezhebi ise 12. yüzyıl'a dek yayılarak

sürmüştür. Bu mezhebin başlıca amacı kendince, dogmaların sembolik açıklamalar ve yorumlarla dinin daha akılcı bir yola getirilmesidir. Yedi İmam inancını da dine sokan bu mezheptir. Yedi İmam ve Mehdi inancı Şiilik'te aynen vardır.

İslâm felsefesindeki iki akım ise :,Mutezile ve İslâm skolastiği. Mutezile hareketi İslâm inancına şüphe etmeyi ve şüpheden sonra düşünmeyi ve bu düşünmeler sonucu, ilâhiyatla aklı uzlaştırmayı ortaya çıkaran düşünürlerdir. Dine aykırı sözlerine rağmen, çağlarında yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

İslâm skolastiği ise, dinsel inançları hep felsefeyle uzlaştırmaya uğraşmış, fakat dinde bir değişikliğe kalkışmamıştır.

Arap, toplumunun alışkanlıklarını, gelenek ve göreneklerini İslâmiyet'te bir çırpıda değiştiremez. İslâmiyet bunu hedefleyerek son derece esnek bir yapı kullanmıştır. Hicretin 2. ve 3. yüzyıllarında Sünni mezhepleri kuran imamlar, yaşamın birçok alanında dini yaptırımlar koymaya başlar. Uygulamalarını dinsel kurallar gibi tanıtırlar. Yeni bir şey yaratma, ortaya koyma böyle böyle yasak haline gelir.

Bilinenleri kısaca yinelemekten muradımız İslâmiyet'in iki büyük mezhebi olan, Sünnilik ve Şiilik arasındaki farklardır.

Sünnilerde imamet yoktur. İman konusu değildir. İslâmiyet'te güçlü bir kilise örgütlenişi olmayışı, ruhban sınıfın yokluğu, avantaj sayılmıştır. Soyluluk kilise çekişmesi yaşanmamıştır. Özerk bir kilise varlığının bulunmaması ruhban sınıf yaratılmasını önledi mi acaba? Şiilik imamlığı iman konusu yaparak bunu yaratır. İmama bağlılık İslâm'ın beş şartıdır. Çünkü Hz. Ali'den sonra devlet gücünü elinde tutmak isteyen imamlar, söz, hadis ve vahiyleri dine sokmaya başlamışlardır.

İmamlar geçmiş gelecek her şeyi bilen, Kur'an-ı Kerim'in gizli anlamlarını çözebilen tek adamlar oluverirler! Onlar Kuran-ı temsil eder. Onlara karşı gelmek Kur'an'a karşı gelmektir. Böylece ilâhi bir sıfat kazanan imam, antik kültürlerin/tanrı insan, tanrı/yönetici alışkanlıklarını da sürükleyerek her şeyin üstüne çıkar. Şiilik'te imamlar halka karşı sorumlu değildir, azledilemezler. Yetkinin kaynağı, 12 İmam silsilesi yoluyla Allah'tır. İmama karşı gelen Allah'a karşı gelmiş olur. Yarı Tanrı kral kültürünün Şiilik'te yeni

bir yatak bulması sonucu ruhban sınıf doğar.

Oysa, Sünni siyaset doktrinine göre, "İslâm'da devlet başkanı hiçbir selâhiyetini 'Allah'tan devralmamıştır, hiçbir ilâhi sıfat ve yetkiye sahip değildir. O, ümmetin diğer fertlerinden biridir. Onu başkanlık makamına getiren ümmettir yahut onun temsilcileridir."

Şiilik'te ise imama itiraz 'Aforoz' gerekçesidir. Böyle bir şey düşünülemez. Çünkü "İmamın emirleri Allahın emirleridir, yasakları da Allah'ın yasaklarıdır. İmamlara itaat Allah'a itaattir, imamlara isyan Allah'a isyandır." Çünkü imamlar Allah'tan vahiy alırlar, sadece Cebrail'i görmezler. Kendileri peygamberler düzeyindedir. Her şeyi bilir ve yanılmazlar..

Bu kökten gelen nedenlerle imamlar kuvvetli bir siyasi güç olmaya hep adaydılar ve olmak için çok çaba harcadılar.

İran'da Safeviler için, Kaçarlar zamanında başlayan iktidara oynama provaları başlangıç oldu. Musaddık dönemiyle daha çok şey öğrendiler. Elbette güçlerinin farkındaydılar. Bundan ödün vermeden daha çok ne koparabiliriz siyaseti uyguladılar. Şah'lardan hep istediklerinden fazlasını elde ettiler. Siyasal mücadelede hep ön safta olmayı başardılar. Mali özerklikleri ve geniş toprakları bu savaşımda çok yardımcı oldu. Devletin gücü hep dinden yana olmuştur, ta ki; din devlete ve yönetime talip olana dek. Ruhban sınıfının bu tutkusunu bilen Şahlar zaman zaman ulemayı tehdit ederler. Kimse elindeki devlet gücünü kaptırmak niyetinde değildir!

18. yüzyılın bilimsel, felsefi, dinsel ve sosyal fikri hazırlık devresi serbest, özgür düşünceye kapıları açmıştır. Rönesans'ın yaşandığı 17. yüzyıl bilimin kurumlaşmasını sağlar, ardılı yüzyıl, Fransa'da başlayan düşünce akımının din karşısında aldığı güçlü durum ve yaptığı sosyal etkiler bakımından insanlık tarihinin ufuk açan dönemidir. Ruhban sınıfın boğuculuğundan, kilisenin hırsından doğan tepki, laiklik kurumunun temellerini atar. Bilimin keşfettiği gerçeklere sarılan insanlık karşısında bağnazlık geriler. Bilim dinin yerine geçer.

Bilimden vazgeçmek artık mümkün olmaz.Ya dinden? Elbette dinden de vazgeçmek düşünülecek bir şey değildir. Komünizmin dini yeniden kabul edişi, sosyal istemlere sırt çevirmenin yersizliğine en yeni kanıt sayılabilir. Dünyamızda varolan toplumsal ve in-

sani gerçeklerin yok veya var sayılması, ya da tepeden inme emirlerle idare edilebileceği yanılgısı sonuçlarını vermektedir.

Reform geçirmemiş İslâmiyet'te problemleri nasıl aşarız? Bu soruyla binlerce insan meşgul sanırım. Bir yol olması gerekir. Ama nasıl? Biz nerede yanlış yapıyoruz? İran'da iktidar olan İslâmiyet mi, Şiilik mi? Kökten gelen neden-sonuç ilişkileri bu soruya yanıt bulabilir mi? Devlet olmak mı dini kurtaracak, yoksa din mi devletin otoritesi ve adaletsizliğini kurtaracak. Şematik olarak çözümlemiyorsa nasıl olacak? İnsan sadece öbür dünya için varsa devletin kimin elinde olduğunun ne önemi var? Yok insan her şeyin başlangıcı ve nedeniyse, o zaman hep aynı noktada duran ve bakan bir insana evren ne fısıldayabilir? İleriye doğru olan atılım, didinme insanın bilincini parlatır. Bilimi bunun için sevmeliyiz. Çünkü evrenin sırları ve sonsuzluğu cahiller için değil, bilginler için vardır. Allah'a, yani sonsuzluğa ulaşmak için tasavvuf neden sevgiyi seçmiştir? Çünkü böylece evrenselliği yakalamıştır. Sevgi insani olan duyuşu içerir.

İslâm medeniyeti, İslâm olanlarla olmayanlara aynı anda dayanmıştır. 8.-14. yüzyıllar arası uygarlık önemli açılımlar yapar. Kervan ve ticaret yolları nedeniyle de İslâm değişim merkezi olarak Avrupa'yı Asya ile bağlayarak tarihi görevini yerine getirir. Ama tarikatların doğması ve yayılmasıyla hoşgörünün yerini bağnazlık alır. Batı'nın uyanışı Rönesans ile başlarken doğunun çöküşüyle çakışır. Batı'da nihayet kilise bağnazlığına karşı savaş açılmışken, Doğu'da bağnazlık yürür. Ama uygarlıklar ve çağlar dinamik yapılarıyla devingendir. Kendilerine bir ekonomik ve toplumsal bir model geliştiremeyen İslâmi ülkeler ayrıca yabancı güçlerle, kültürlerle ve teşvik edilen bağnazlıkla uğraşmaktadır. Çünkü gelişimde atılım yapmış Hıristiyanlık, yani batılı güçler doğuyu yüzyıllarca çıkarları için kullanmışlar, sömürmüşlerdir. Çağımızsa müthiş teknolojik atılımıyla herkesi serseme çevirmiştir. Hızla değişen maddi ve manevi değerler silsilesi kaos haline geldi. İnsan, birey olarak devlete karşı savunulmak durumunda. Ortak insan sadece doğaya karşı değil, devlete karşı da güçsüzdür. Devletin eziciliğiyle bütünleşen her şey insana karşıdır. Devleti insan denetlemek istemektedir haklı olarak. Bu nasıl olacaktır?

Nasıl çocuklarımızı hazır bebekler arasından seçemiyorsak,

tehlikeyi göze alıp doğuruyorsak, bilimsel ve sosyal alandaki sonuçlarda da riske gireriz. Çıkacak sonuçlar her zaman hoşumuza gitmeyebilir. Beğenmediğimiz için çocuğumuzu sokağa mı atarız? İnsan olmanın bedeli olan sonuçları bağrımıza basmamız gerekir. Sonuçlar insanidir. Faturaları ağır. Bizim yaptığımız değil, bizim adımıza yapılanların faturasını öderiz genellikle.

Sonuç olarak; uygarlıklar zincirinde bir halka olan tüm dinler gibi Hıristiyanlık ve İslâmiyet de ivme veren halkalardır. İslâmiyet'in çağdaş bir canlılığa dönüşmesi İslâmi rönesansla mümkün müdür? İslâm politik örgütlenme tarzı her şeyi belirleyicidir. İslâm, insanı ideolojik olarak kuşatır. Ama İslâm artık kurumlaşma gereksinimi duyuyor. Bunun için düşünsel taban hazır mı? Yoksa sadece mezhepler arası farklılıklar mı belirleyici? İslâmiyette ve bulunduğu ülkelerdeki sancılar iç ve dış müdahaleler sonucu oluşmuş diyebilir miyiz? Her şeyi bizim kültür havuzumuzda yıkasak sonuçları evrenselliği yakalar mı?

Çünkü tek bir İslamiyetten söz etmek mümkün değildir.

"Tarih bir şey yapmaz. Onun büyük bir serveti yoktur, tarih savaşmaz ve mücadele etmez. Her şeyi yapan, mülkiyete sahip olan ve savaşanlar, gerçek canlı insanlardır. Tarih, sanki bir kişilik gibi insanları kendi amaçları doğrultusunda kullanmaz. Tarih, arzularını ve amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan insanların eylemlerinden başka bir şey değildir."

Karl Marx Kutsal Aile

ALLAHÜ EKBER, HUMEYNİ REHBER

İnsanın yapmış olduğu şeylerden başka bir doğası yoktur.
ORTEGA

Rus Ekim devriminde asker şöyle der: "Bizden olmayanlar karşı taraftandır."

Humeyni bu prensibi benimsemiş bir lider olarak ömrünü tamamladı. Onun için iki kısım vardı : Müslüman ve bizden olanlar, bizden olmayan ve Müslüman olmayanlar.

Humeyni, Necef'teki bir odada oturup uzun yıllar düşünmüştü. Şah'ı devirmekten öte bir amaç saptamamıştır. Bulduğu en önemli gerçekse halkın gücü olmadan bir şey yapılamayacağıdır. Bu önemli gerçeği şöyle dile getirir : "Halkın gücü karşısında her güç, ne kadar büyük olursa olsun, yenik düşmeye mahkumdur." Halkın yoksulluğunu ve duygularını tanımaktadır. Onların kimlik problemini saptamıştır. Hz. Ali'nin kılıcı olmak isteyen milyonlar vardır. Onlara güç ve iktidar gerekmektedir. En iyisi de Tahran'da vardır. En yoğun çalkantının ve örgütlenmenin Tahran'da yapılması boşuna değildir. Çünkü dünyaya seslerini duyurabilmek için orta sınıfa ve aydınlara, memurlara ihtiyaç vardır. Ayrıca onun Tahran'da istediği gibi yönlendirebileceği köyden kente göç etmiş yoksul, cahil, bilenmiş, nefret dolu milyonları vardır. Musaddık nasıl onlarla devrildiyse, onları kullanmak her zaman mümkündür. Bu, Hümeyni'nin yaptığı stratejide önemli bir yer tutar. Çünkü verdiği her karardan sonra buna itirazlar yükselince, "Sokaktaki halka bakın" der, kentin üstüne bunları yürütür. Karşı yürüyüşlerin üstüne bunları salar, bıçaklama ve öldürme olaylarında sessiz bir seyirci olur.

Devlet onları desteklemiş, güçlerine ihtiyaç duyunca onları çağırmıştır meydanlara.

Humeyni olağanüstü bir organizatör ve politikacıydı. Sesini duyarmak için nasıl Paris'i seçtiyse iktidara giden yolu temizlemekte de hiç ödün vermedi. Köktenci tutumu başta aydın ve solcuların da alkışlarını topladı. Kırılmaz direnci ve kararlılığı göz kamaştırıcıydı. Farslar ona 'yek dende' derlerdi, yani tek vites. Köktencilik aç mide ve kafalarda hep aynı sesi verir: "Ruhumuzsun sen Humeyni". Onları insan yerine sayıp bir şey isteyen, onlara güç dağıtan bu Noel Baba'yı sevmemek mümkün müdür?

Humeyni kendi inançlarının biçimlendirdiği dini inançlarıyla yaşamış biri. Yıllarca yaşadığı köyde yaşamdan bu kadar soyutlanmışken politika gibi bir olaya stratejik olarak kafa yormuştur. Ama yaşamın dışındalığı iktidarı ele geçirmesini engellememiştir. Kısır düşünce insanı yoldan çıkarır. Tarih bu örneklerle doludur. Hitler, Stalin, Franco. Bunlar çok özgün düşünceler üreterek ortaya çıkmışlardır. Bu özgünlükse halkın nabzını yakalayıp sürüklemek olmuş. Ama nereye? Buna önce Hegel yanıt verebilir: "Çağın büyük adamı, çağının istemini dile getirebilen, çağına isteminin ne olduğu söyleyebilen ve bu istemi yerine getirebilen kişidir. Onun yaptığı çağımızın yüreği ve özüdür; o çağını gerçek kılar".

Humeyni çağın değil, sadece İran'ın büyük adamıdır. Onun istemini dile getirmiş, ne olduğunu söylemiş ve içinde yaşanan gerçeği somuta dönüştürmüştür. Olmayanı yaratmamıştır. Sürecin ürünü olarak zamanlamayı doğru yapan kişidir. İnançlarıyla yatıp kalkan, beslenen biriydi Humeyni. Çok sade yaşıyor. Her zaman mesafeli ve her an köktenci tutumdan yana. Hayatın pratiği içinde bile acıma duygusu yok. Çünkü insancıl duyguları zayıflık olarak algılıyor. İnsancıl olana biraz da nefretle bakar. Hatta kendisinde nefret ettiği tek yön bu! Onu durduramıyor olması. Bence sadeliği bu insancıl sistemleri en aza indirmek için.

"Televizyonda Humeyni'nin yüzü görünür. Humeyni'yi, Kum şehrinin (binaların eski püskülüğüne bakarsak) yoksul bir mahallesinde basit bir platform üstünde, ahşap bir sandalyede oturmuş görüyoruz. Kum, Tahran'dan 100 mil güneyde güneşin yakıp kavurduğu bomboş, sıkıcı bir çölde yer alan küçük, düz, gri ve hiçbir

çekiciliği olmayan bir şehirdir. Bu öldürücü iklimde, hiçbir şey düşünce ve tasarıların yandaşı değildir; yine de Kum tinsel coşku, tutuculuk, gizemcilik şehridir. Burada 500 cami ve ülkenin en büyük ilahiyat fakülteleri vardır. Kur'an bilginleri ve geleceğin sadık bekçileri Kum'da buluşup, tartışırlar; bütün muhterem ayetullahlar konseylerini burada toplarlar; Humeyni ülkeyi buradan yönetir. O buradan hiç ayrılmaz, hiçbir zaman başkente (Tahran) gitmez. Kum'u asla terketmez, gezi ya da ziyaretlerde bulunmaz. Humeyni daha önce karısı ve beş çocuğu ile Kum'da yaşardı. Şimdi kızının evine taşınmıştır; sokaktaki kalabalığa kendini evin balkonundan gösterir" (*) Ryszard Kapuscınskı Şahların Şahı

Dünyaya, başkaları adına düşünmek ve yönetmek için gönderilmiştir Humeyni. Yığınlar ondan memnundur. O herkesin yerine düşünmekte ve emrederek işleri kolaylaştırmaktadır. O çok, çok okumuş olanlar şimdiye kadar cesur olamamışlardır. Humeyni ise cesaretin simgesidir. Bir Rambo'dur. O, adaleti Hz. Ali'nin keskin kılıcıyla dağıtacaktır. Halkın yok olmuş adalet duygusu ve umutsuzluğu şahlanır böylece. Bu nedenle Tahran'ın tüm damlarında geceleri "Allahüekber" sesleriyle ortalık inledi. Milyonlarca kişi aynı sloganla yollarda yürüdü. "Allahüekber, Humeyni rehber"

Humeyni, halk gerçeğini görmüştür. Kimlik sancısına seçenek olarak çıkmıştır. Şii geleneğini, İran tarihini iyi bilmektedir. Oradaki hataları yinelemez. İktidarı böylece alır. Biraz da kolayca alır. Beklenenden kolay. Bütün dünyanın kendisine yardım etmesini sağlar Paris'te. BBC onu yayınlar: "Gidin ve bütün dünyaya yeni bir asrın başladığını haber verin. Unutmayın ki, kim istibdada ve sefahata karşı bu mukaddes savaşta ölürse şehit sayılır. Cennetin kapıları açıktır ona. Ebedi saadet beklemektedir onu. Korkmayın, mukavemetiniz kırılmasın. Allah sizinle beraberdir."

"Söz ve düşünce özgürlüğü, insanların temel haklarından biridir. Hiç kimse bu nedenle kısıtlanamaz. Her vatandaş kendi kaderini kendi çizmeli. Vatana ihanet edenlerin dışında, tüm politik örgütlere ve partilere özgürlük tanınacaktır."

"Sansürü kaldıracağız. Gelecekte herkes dilediği gibi okuyup

---

* Ryszard Kapuscınskı Şahların Şahı

yazabilecek. Halkı ezen tüm devlet kuruluşları kaldırılacak. İstihbarat örgütü SAVAK'ı ve tüm güvenlik kurumlarını kaldıracağız. Söz veriyorum ki, memleketimizin kadınlar, meslek, meşgale ve gayet tabii ki, kıyafet tercihinde bazı kaideler çerçevesinde tamamen serbest olacaklardır. Ben üzerime görev almayacağım. Ben bir gözlemci olarak halkımın yanından olacağım ve din işleriyle uğraşacağım."

Humeyni iyi bir hayal taciriydi aynı zamandı. Şiiliğin bünyesinden kaynaklanan bu davranış biçimi tüm dünyada kabul görür ne yazık ki. Umutsuz insanlar, verilen sözler ne denli çok ve ne denli tutulamayacak kadar uzak olursa, o denli büyük isteri krizine kapılırlar. Hitler'in peşinden dünyayı zaptetmeye çıkan Alman ulusu gibi. Dünyayı fethe çıkan İran da Irak sınırına döküldü. "İnsan hayal ettiği müddetçe vardır" sözü, insan hayallerinin sınırsızlığındaki tehlikeyi gizlemektedir. Hiç olmadık düzeyde biri başbakan olmayı kabul eder, çirkin veya vasat bir kız Galler prensini bekler. Elbette şans tutar kırk yılda bir. Zaten bu örneklemeler ve hayaller de onu besler.

"Allah'ın adaleti intikamdır" diyen mollalarla yola çıkılınca başa gelecek bellidir. Humeyni de bunu bilir. Çünkü mollalar hep aşağılanmıştır. Onlara asalak gözüyle bakılmıştır yıllarca. Bu nefret ve hırs kendi kitlesini bulacaktır. Geriye kalanlar zaten korkar. Terörle onları sindirmek kolaydır.

Humeyni artık bir efsanedir. İnsan değildir. O üstün yarı-tanrı/yarı-insandır. Bu antik kült devam etmektedir. Doğu toplumunun yumuşak karnı.

İslâm dini Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri ilk kez sesini duyuruyor. İslamiyet manşet oluyor tüm dünyada. Sonsuzluğu ve şimdiyi aynı zaman diliminde sunuyor. Bu muhteşemdir! İran Devrimi'nin en çarpıcı yanı dindeki kaderciliğe vurduğu darbedir. İslam bir toplum tasarımı olarak 20. yüzyılda yeniden sahneye çıkar.

Humeyni'ye tapınma şekline dönüşen bu ayinin adı: Sevgi'dir. Humeyni bu sevginin gereklerini ister. "Grevler ve yürüyüşler sürdürülmelidir. Kim sizi engellemeye kalkarsa, onu öldürmeye hakkınız vardır. " Evet, Şah'ı devirmek şarttır, ama bu bir kurban ayinine dönüşecektir. Şah gittikten sonra kalanlar kurban edilecektir. Devrim sonrası normalliği olarak algılanan öldürmeler nerede du-

racaktı? İslâm yaygınlaşıp tek güç olunca. Humeyni'nin kişiliğinde yoğunlaşan iktidar, muhalefete gerek görmüyordu.

Humeyni insancıl özelliklere olan soğukluğu nedeniyle hiçbir şey hissetmiyor, bunu da açıkça söylüyordu. Onu İran'a getiren Air France uçağında sorulan sorunun yanıtı ilginçtir. Yıllardan sonra ilk kez ülkesine dönen bir lider olarak ne hissettiğini soran gazeteciye yanıtı şöyledir : "Hiçbir şey". Ama ne düşündüğünü anlatan sözcükleri halkın anlayacağı imgelerle süslüyordu. Halktan biri gibi konuşuyor, onların anlamasını ve coşmasını sağlıyordu. Her mollada üç aşağı beş yukarı olan hitabet gücü vardı onda. Ama o, olması mümkün olmayanları öldüreceğini söylüyor, onların (halkın, kitlelerin) gücünü talep ediyordu. "Size ihtiyacım var" derken "sizin bana ihtiyacınız var"ı aradan çıkartıyordu.

Humeyni Şah tarafından sürgüne yollanırken, "Ben Hüseyin yolcusuyum" demiş. Bunu kanıtlamak için Humeyni on beş yıl gözünü kırpmadan çalışmıştı. Humeyni ile Şah arasında yarım asırlık bir intikam savaşı olduğu rivayeti var. Söylentiye göre Humeyni'nin babasını Baba Şah hapse tıkıp orada idam ettirmiş. Ayrıca Humeyni Musaddık'a ihanet eden din adamlarını yöneten isimmiş ama komünistlerden nefret ettiği için Musaddık'ın yenilmesine neden olmuş. Şah'la bir diğer öyküsü Kum kentine ait; Şah Kum'a gidince din adamlarını ziyaret eder. Salonda toplu halde tüm Ayetullahlar ayağa kalkar, bir kişi hariç; Humeyni, Şah "Bu bitlilerin (mollalara böyle denirdi) şu yaptığına bak" der ve çok öfkelenir. Bu ezeli intikam savaşının fıkraları da vardı elbette. Örneğin Şah bir SAVAK ajanını Humeyni'ye gönderir. Ajan "Ülkeyi terk edersen Şah sana 200 bin dolar verecek" der, Humeyni "Şah'a söyle o terk etsin ben 400 bin dolar vereceğim"

1963'de Kum şehrinin büyük Ayetullah'ı oldu. Humeyni Beyan Devrimle çileden çıkan tüm ulemayı çevresine kenetledi.

Şah ise tehlikenin farkında değildi. Şah "Aslan ve Güneş" kitabında bunu kanıtlıyor : "Bugün artık mollaların sorunu diye bir şeyden bahsedilemez. Bazen homurdanmış olabilirler. Bunun etkisi ne olabilir. Humeyni mi? Bu adamı İran'da teröristlerden başkası anımsamıyor. Sözde hem İslâm hem Marksist olanlar bazen adını anarlar. Mesele bundan ibaret..." Yıl 1976'da hem de!

Çoğunluğu köylü olan bir ülkede, köyden kente göçün çaresiz

boyutlarda olduğu bir ülkede lider; Humeyni. Arabesk yaşam, adaletsizlik, fakirlik, aşağılanma ve işkencenin sonu; Humeyni.

Umut; Humeyni.

Şimdiye dek yaşanmayan ve düşünülmeyen gelecek; Humeyni.

İktidar ve hırs; Humeyni.

Bir gün mutlaka; Humeyni.

Eksik sevgi, şefkat duygularının karşılığı. Bir mitle bütünleşmenin, tek olmanın heyecanı; Humeyni.

Herkesin kendini anlatması için başvurduğu, kimliğini aradığı kişilik; Humeyni.

2 ŞUBAT 1979

Tahran'da milyonlarca insan sokağa döküldü. Evdekiler beni bırakmadı. Ben de televizyondan izledim Humeyni'nin dönüşünü. Televizyon el değiştirme gibi bir şey geçirdi. Önce Humeyni'yi verirken birden "Yaşasın Şahinşah" diye biri araya girdi. Sonra tekrar normale döndü. Hoş neyin ne kadar normal olduğu belli değil ama, Müthiş bir heyecan. Ne zaman bu kadar kalabalık görsem, gözlerim dolar ve boğazım tıkanır. Humeyni'nin arabayla konvoyun içinden geçişi ve insan portreleri çok ilginç. Hiç böyle bir şey görmedim hayatımda. Bir genç arabanın ön camına kendini attı ve filmlerdeki gibi oraya tutunmayı başardı. Birkaç dakika orada gitti. Herkes bağırıyor. Tam bir kendinden geçiş. Humeyni, Beheşti Sahra'da konuşma yaptı. Çok etkileyici olacağını umuyordum. Ama bana etkileyici gelen; milyonlarca insanın isterik bir çılgınlıkla peşinden koşturdukları bu adamın her dediğine tapınmaları. Bu, korkutucu. Hoşuma gitmiyor. Atatürk'ün liderliğini benzersiz kılan en önemli yanı putlaştırmaya gösterdiği direnç bence. Humeyni ise durumdan çok hoşnut.

Yaşlı kayınvalidem görmüş geçirmiş biri olarak şöyle dedi :

- Biz Mollaları Musaddık döneminden de biliriz. Molladan adam çıkmaz. Bu işin sonu iyi değil.

Bu kadın devrime karşı zaten. Çok öfkelendim. Devrimin alevi onun gibileri yutacak.

Humeyni, Bahtiyar'ı kabul etmiyor. Burada tüm dikkatler ordu üzerinde. Ordu, Şah'ın ordusu. Ne yapacak acaba? Tabanda Hu-

meyni yanlısı astlar çoğalıyormuş. İçeride çok adam öldürmüşler ve kamuoyunun duymasından kuşku duyuyorlarmış diye söylenti var. Söylentiden bol bir şey yok ortalıkta. Humeyni Irak'ta da böyle karşılanmış, bir kahraman gibi, sürgün gibi değil. Necef'in kutsallığının yanısıra en büyük avantajı İran'a yakınlığıydı elbette. Milyonlarca kaset Lübnan'da hazırlanıp İran'a sokulmuş Humeyni demeçlerini teknolojiyi kullanarak yaydı. İran içinde komünistlerin yardımını dışarıda, Batının yardımını hiç küçümsemeyen ve kabul-
lenen Humeyni içeride büyük ittifakı kurabildi.

Askeriye Humeyni tarafına geçmezse kanlı bir iç savaş çıkacaktır. Dilerim devrim yozlaşmaz. Ortalıkta birtakım kuşkular var. Bunca ölüm boşuna mı? Bakalım gelen gün ne getirecek?

Amerika'da İran konusunda tanınmış otoritelerden siyasi bilimler profesörü James Bill "Newsweek" dergisine verdiği demeçte Humeyni'nin temelde milliyetçi olduğunu, dengeli ve dürüst bir kişiliğe sahip bulunduğunu söylemiş. Teksas Üniversitesi profesörü, Humeyni'nin Batı basınında genellikle ileri sürüldüğü gibi fanatik bir dinci olmadığını beyan etmiş ve devam etmiş : "Humeyni'nin fiilen hükümette (şimda ya da gelecekte) görev alabileceğini sanmam. Dışarıdan çok etkili olacaktır, ama fiili görev almayacağını birçok kez açıkladı. Zaten 1501 yılından beri hiçbir mücahit faal olarak hükümette yer almamıştır. Dini liderler, halk arasına karışarak hükümeti bir sosyal güvenlik görevlisi gibi denetleme yoluna gitmektedirler.

Soru : Son gelişmeler karşısında ABD, nasl bir tutum takınmalıdır?

Yanıt : Bana göre ABD, Humeyni ile yakın işbirliğine girmeli ve Ulusal Cephe ile dini elemanların katılacağı bir koalisyon hükümetinin kurulmasına katkıda bulunmalı. Ayrıca, ABD İran'daki ilerici ve liberal subayların Humeyni'yi desteklemeleri için gerekli çabayı harcamalı. (Cumhuriyet, 16 Şubat 1979) ABD'nin İrana ne kadar müdahale ettiği veya etmediği birçok gazete haberinden ve İran-ABD arası yetkili trafiğinden anlaşılabilir! Humeyni bir stratejist ama samimi mi? Bunu zaman gösterecek.

ŞUBAT 1979

Görümcemin SAVAK Kirmanşâh müdürü olan kocası kaçıp Tahran'a geldi. Arabayla o uzun yolu göze almış. O bir idareciydi. Neler idare ettiğini biliyordu herhalde. Nereye gitsek onu telefonla bulup çağırırlardı hep. Hiç özel hayatı yoktu. Çok yumuşak, sakin bir insan nasıl bu işi yapıyor anlamıyordum. Bazıları, gittiğimiz yerlerde lokanta sahibini tokatlayarak hava atıyordu! Oysa, o böyle şeyleri asla yapmazdı. Çok rahatsız olurdu. Ama onun 'savak'lığı beni rahatsız ediyor. Bizim evi en güvenli yer bulup aile meclisi onu bize havale etti! Böyle biri benim evimde yakalanırsa bir rezaletti bu. Zavallı çok korkuyor. Bir odaya hapsoldu. Kaçarken Kirmanşâh'ta birkaç mesai arkadaşının öldürülüşünü görmüş. Arabalarının yakıldığını da. Her yan talan edilmiş. Kirmanşah tam bir köy gibiydi. Kürtlerin yaşadığı kesimle, bürokrat ve yöneticilerin yaşadığı yer tamamen ayrı idi. Bambaşka iki dünya. Kürtler çadırlarda yaşıyorlardı. Onların giysilerinden satın almıştım. Çok renkli ve gözalıcı giysiler. Tüm Kürtler yoksuldu. Zengin olanlar yönetimle çok yakındı.

Bugün Cuma. Tatil. Herkes evde. Bu kalabalık beni boğuyor. Hepsi korkuyor. Kocam bile kendi ülkesine ilişkin haberleri televizyondan izliyor. Ben birinci elden vermezsem! Bir ülkenin vatandaşı olmak bile yetmiyor bazen. O coşkuyu içinde hisseden için tüm ülkelerde, tüm insanlarla aynı duyguları paylaşabilmek mümkün. Onların çok uzak olduğu birçok duyguyu ben yakalayabiliyorum. Bunu sokaktaki insan anlıyor. Kimse beni yabancı olarak görmüyor. Konuşunca şivemden rahatsız olmuyorlar. Bu duygudaşlık olağanüstü bir şey.

Humeyni'nin dönüşüyle kentin her yanında halk çadırları kuruldu. Bu çadırlarda tüm fakir halka en ucuz fiyatlarla yiyecekten giyeceğe kadar her malzeme satılıyor, yabancılar kitleler halinde ülkeyi terk edince villalar boşaldı, ev bolluğu başladı.

Bütün kent sokaklarını Humeyni'nin gönüllü örgütünden kolları bantlı gençler yönetiyor. Trafik, asayiş onlarda. Yine bu örgüt evlere gaz kartları dağıtıyor. Kartını zımbalayıp gidiyorlar. İyi niyetli, saygılı, yardım etmek için çırpınan gençler bunlar... Sanki bir ütopya gerçekleşiyor. Barış ve kardeşlik içinde yaşama ütopyası...

İnsanın içindeki iyi özelliklerin kötüleri yenmesi ve iktidarın haksızlık üstüne kurulu olmayabileceği gibi bir ütopya mı bu? Ya da rüya mı?

9 ŞUBAT 1979

Bugün Bazergan üniversitede konuşacak. Yeni hükümet programını açıklayacak. Bakalım ne diyecek? İslama uygunsa yandık! Özellikle biz kadınlar. Sanmıyorum, olamaz...

DEVRİM GELİYORUM DİYOR...

OCAK / 1979

Bu gece yeni yıl. Giden yıl pek umutsuzdu. Gelen yıl bakalım neler getirecek.

Türkiye'de yüzlerce insan katledildi. Faili meçhul cinayetler. Kapanmış dosyalar. Hapisler. Abdi İpekçi öldürüldü. Bu başla emri mi acaba? Gençlik yorgun. Yine Sıkıyönetim.

İran'da bugün 44 kişi öldürülmüş. Türkiye'nin Sesi haberi verdi. Olası bir iç savaşın eşiğind,e bir savaşında içindeyim. Ölmeden bir dünya kurmak mümkün değil mi? Güzelim yaşamak varken kim ölmek ister? Zorunlu yön bu mu? Herkes can derdindeyken mal derdinde olanlar da var. İki ay içinde İran dışına 3 milyar 757 milyon tümen kaçırılmış. Öncesi konu dışı. Bu bir SAVAK istihbaratı ayrıca!

Bugün her yer kapalıydı. İran halkı devrimi tüm ateşliliği ve inanmışlığıyla sürdürüyor. Kilometrelerce akaryakıt kuyruğu ilk bakışta komik geliyor. Her gece saat: 20:15'te elektrikler kesiliyor ve herkes dama fırlıyor "Allahüekber" sesleri Tahran'ın dağlarında yankılanıyor. Demavend büyük bir gururla kente bakıyor.

Benzin ve gaz kuyrukları kilometreleri buluyor, Mercedes, Chevrolet ve Peykanlar dizi dizi. İnsanlar arabalarını kuyrukta bırakıp geceyası uyumak için evlerine dönüyor. Ertesi gün kaldıkları yerden devam ediyorlar hayata.

Petrol ülkesinde binlerce araba benzin kuyruğunda. Her yan kuyruk. En ilginci, gazete kuyruğu. Basına verilen ödünler çok sevildi. Basın bu fırsatı doyasıya kullanıyor. Yazıyor, satıyor; özgür basına susamışlığın bir simgesi bu kuyruk. Gazete alabilmek için insanlar saatlerce bekliyor. Daha önce gazeteler mutfakta, kasapta,

bakkalda kullanılan bir çöp malzemesiydi. Gazete fiyatları iki misline çıktı. Günde bazen iki üç baskı yapmaya başladılar.

Humeyni Fransa'dan emretti: "Her şeyi ucuz, kârsız satın" diye. Çok akıllı bir adam. Bizim kuzeyde 12 tümene aldığımız elmalar güneyde 4 tümen!

Yumurta kuzeyde 13 tümen güneyde 5 tümen. Üniversite öğrencileri kolluk kuvveti gibi çalışıyorlar. Bu satışlarda izdihamı önlüyorlar. Benzin istasyonlarında kuyrukların düzenini sağlıyorlar. Gaza gereksinmesi olup da alamayan ya da alamayacak kadar yaşlı olanların yerine sırada bekliyorlar. Ev ev gündelik 10 litre gaz dağıtıyorlar. Ülkenin petrolünden hakkına düşen! Devrimden sonra da herkes hakkını alacakmış! Herkes olağanüstü bir yardımlaşma içinde. Sanki İran tek bir ailenin yaşadığı kocaman bir ev. İnsanlar sevecen, yakın. Yoksa düşler gerçek mi oluyor?

Güneyde birçok mahallede gençler yönetimi ele almışlar. İnsanlar gençlere güveniyor. Azerbaycan'da bir çok il, ilçede yönetimi gençler üstlenmiş. Polisi sürüp çıkarmışlar. Güvenliği tamamen halk kendi sağlıyor. Demek ki kimseye ihtiyaç yokmuş. Kentin düzenini gençlerden kurulu komisyonlar yürütüyormuş. Üniversite ise tüm gösterilerin kalbi. Kimse kimsenin ne giydiğiyle uğraşıyor, ne dediğiyle, lafazanlık yok. Burası tartışma platformu oldu. Her sınıftan ve yaştan binlerce insan üniversite bahçesine toplanıyor. Gösterilerde kadın kız çok. Dinin böylesine egemen olduğu bir ülkede şaşırtıcı! Siyah çarşaflarıyla yığın yığın. Cinsimin inatçılığı, inancı çok işe yarıyor.

Sahpur Bahtiyar başarı sağlayamadı. Şah son kartını oynadı. Tutmadı. Kimse şahın onayladığı birini istemiyor. Şah artık devre dışı. Ordu kıpır kıpır. Erler kaçıyor, halka ateş etmiyor. Ordu içinde büyük olaylar çıkmış. Gizleniyor. Herkes birbirine soruyor: "Kuteda mişe? Ordu darbe yapar mı?"

8 ŞUBAT 1979

Bugün büyük bir gösteri vardı. Saatlerce ayni noktada bekledik. Çok kalabalıktı. İnsandan yürünmüyor. "Hain Bahtiyar gitsin, yerine Bazargan gelsin" diye sloganlar atarak yürüyüş kolu hareket etti. Bunca insanla yakın olma, aynı duyguyu paylaşma olağanüstü

bir duygu. İnsanın boğazına bir şeyler tıkanıyor. Gözlerime yaş hücum ediyor. Büyük insanlık ailesine ait olduğunu hissetmek çok güzel. Bunun gereğini yapamayanlar ne zavallı.

10 ŞUBAT 1979

Tahran'da silahlı devrim güçleri savaşıyor. Dün gece sokağa çıkma yasağına karşın binlerce insan sokağa döküldü. Ön saflarda kefenleriyle. Geridekiler ne bulduysa eline almış. Sopalar, kürekler. Herkes savaşmaya canı gönülden hazır. Bunu göstermek istiyor. Hep aklıma Kurtuluş Savaşı geliyor. Adalardan gelip çarpışan büyük amcalarım, dedelerim. Balkan göçmeni ninemin savaşta yaptıkları. Çocukken onlarca kez anlattırırdım. İçim dolup taşardı. Ben de ata binmeyi, savaşmayı özlerdim. İnsan karşı konulamaz bir kaynak. Ölürken doğmayı beceriyor. Bu enerjinin yanında atom bombasının lafı mı olur?. Atom. Çerezlik malzeme.

Doktorlar hastanelere pamuk ve kan yardımı istiyorlar. Halk evlerinde, eczanelerde ne kadar pamuk varsa hastanelere yığdı. Kan vermek için kuyruklara girdi. Bu kardeşlk ve birlik ruhu olağanüstü bir duygu. Yaşamadan anlaşılamaz. Yaralı sayısı ağızdan ağıza sürekli artıyor, beş yüz kişiden bin kişiye kadar çıktı. Yüzlerce yaralı olduğu ise hastanenin havasından belli.

TV suskun, radyo suskun, sokaklar tenha.

11 ŞUBAT 1979

Dün gece yarısı Gardı Şah kuvvetleri Humafer denilen hava kuvvetleri ögrencilerini yatakhanelerinde basıp öldürmüşler. Havacılar devrimden yana. Uykuda işlenen bu cinayet bardağı taşıran son damla oldu. Hava kuvvetleri devrim kuvvetlerine katıldı. Savaş başladı. Silahlı çevik kuvvetler hava subaylarının yardımıyla tankları devreye soktular. Cephanelikler açıldı. Herkes kapış kapış silah alıyor. M1 (emyek) almak için çok ısrar ettim ama evdeki şah kalıntıları az daha bayılıyordu.

Güneyde savaş hızlı. Arkadaşlarımızın evi mevzi olmuş. Kaçıp geldiler. Evlerinde hiçbir şey kalmamış. Her şey yanmış, kırılmış. Kız kardeşi sinir krizleri geçiriyor. Yollarda ölülerin üstünden atlayarak gelmişler. Ortalık ana baba günü. Tam bir savaş hali. Heye-

candan yüreğim duracak. Evdekiler ordunun savaşacağına inanıyor. Güneyde askeri garnizonlar, karakollar ele geçiriliyormuş. Tüm polisler kaçmış, halk polisten nefret ediyor. Gördüğü yerde linç ediyor. Hak etmişlerdi. Evden kaçan kızlara bile tecavüz eden, işkence yapan, kendi diktatörlüğünü kurmuş bu çürümüş kurum tam bir bela idi. Karakola gitmek kimsenin aklına gelemeyecek bir korkuydu. Kimseden hesap soran yoktu. Ama hesap bir gün sorulur işte. Bundan kimse kuşku duymamalı. Ayrıca hepsi korkak, ele geçtikleri yerlerde yalvar yakar durumdalar.

Saat 18-19'da radyo yayını kesti. Yayına yeni bir ses başladı: "Ordu teslim oldu" dedi

Bu müthiş bir şey. Devrim gerçekleşti. Hemen sokağa fırladık. Hiç beklenmedik bu haberden herkes şaşkın. Aniden ordu teslim oldu. Şah taraftarları dondu kaldı. Küfürün bini bir para. Şah onları o kadar şımarttı, onlar onu terketti. "Bu kadar para akıttığımız adamlar bize ihanet etti" diye söyleniyorlar. Neyse ben sokaktayım. Ciplerle, arabalarla, kamyonlarla elleri silahlı insanlar geçiyor. Üst üste yığılı lastikler, Şah'ın fotoğrafları yakılıyor. Ortalık ateş ve duman. Heykeller aşağıya indirildi. Şah'a ait ne varsa ayak altında. Herkes nefret kusuyor. Heykellerin üstüne tükürüyor, işiyor, arabalara bağlayıp çekiyorlar. Parça parça ediyorlar. Bu nefret nasıl kanalize edilecek?

Radyo, televizyon"Devrim'in Sesi" olarak yayın yapıyor. Milli marş değişti. Devrim, saltanatı yıktı. Devrim İran halkına kutlu olsun. Bu tarihsel tanıklıktan insan gereken dersi çıkarmalı. Eve döndüğümde kömürcü çırağı gibiydim. Yakılan lastiklerden, dumandan simsiyahtım.

12 ŞUBAT 1979

Direnen ordu ve karşı güçler var henüz. Silahlı devrimcilerle, militanlar savaşı sürdürüyor. Bir yerde çembere alınmışlar, radyodan yardım çağrısı yapılıyor. Dışarıdan silah sesleri geliyor. Dün gece balkon duvarına çarpıp içeri düşen kurşunu masanın üstüne koydum. Devrim anısı. Devrim tam utkuya ulaşmadı. Devrim sevinci bir güneş gibi İran halkının yüreğinde parlıyor.

"Evin" zindanını ele geçirdiler. Binlerce insanın işkence gördü-

ğü, öldürüldüğü, iğrenç ve insanlık dışı olaylara sahne olan bu kasvetli zindana halk girdi. Duygular bazı anlarda yetersiz kalıyor. Radyo şimdi haber verdi: Evin zindanını ele geçirenlerden bir kısmı içeri girince elektrikli kapı üstlerine kapanıp kilitlenmiş. İçeride mahsur kalmışlar. Radyodan yardım anonsu yapılıyor. Hapishane içinde ev kameraları dolaşıyor.

Gard'lar yenildi. İki üç tane orgeneral ve İran havayolları genel müdürü özel uçaklarıyla kaçma girişiminde bulunmuşlar. Yanlarında yüklü miktarda döviz varmış. Radyo onların durdurulması için devrim kuvvetlerine çağrıda bulundu.

Niyavaran Sarayı'nı yakmak istediler. Şah'a dökemedikleri kinlerini onun simgesine boşaltmak istiyorlar. İran Devrim radyosu yayınla bunu önlemeye çalışıyor: "Yıkmayın, yakmayın. O sarayın her bir duvarı bir işçiye malolmuştur. Binlerce işçinin emeği var o sarayda", diyerek bu çılgınca isteği önlemeye çalışıyor. Simane Weil'in sözünü nedense anımsıyorum: "Halkın afyonu din değil devrimdir." Devrimlerdeki isteriye tanık olmak ilginç bir deneyim.

13 / ŞUBAT / 1979

Radyoda marşlar çalıyor. Televizyonda evin zindanını, SAVAK genel müdürünü gösterdi. SAVAK'ın işkence yaptığı yerleri, oraya insanları taşımak için kullanılan ses geçirmez arabaları ve dolambaçlı dehlizleri izledik. İşkencecibaşı Nesiri sorguya çekildi. 20 yıl bu ülkede SAVAK genel müdürlüğü yapmış adam "İşkenceden haberim yok" demez mi!. Komik! "Trene binmiş, trene mi bindim" diye soruyor.

Radyo; "Bu devrim gençlerin devrimidir" diyor.

14 ŞUBAT 1979

Herkes karşı devrime karşı uyanık olmalı uyarıları içindeyiz. Hazırlıklı olmaya çalışıyorlar. Tam bir av partisi şenliği içinde ortalık. Arananların listesi çok uzun. İş tersine dönmüş. Daha önce arayanlarla arananlar yer değiştirdi. Hiçbir şey kalıcı değil, ama gaflet yakadan düşmüyor işte. Anneannem gibi konuştum galiba. Tebriz'de evler aranmış. Bender'de bir SAVAK memurunun evini damadağın etmişler. Bizim evdekiler buna"vahşet" dedi. Bu mem-

lekette ne vahşilikler oldu, hiç sesleri çıkmamıştı. O sırada kim duvarına daha büyük şah resmi asacak diye uğraşıyorlardı. Bir aileden devrimci biri çıkınca, o aile üç yaşındakine dek tutuklanıyordu. Bunlar vahşilik sayılmıyordu. Çünkü onları tanımıyorlardı. Binlerce yıl gözlerini kapatıp Çin maymunları gibi oturan bu insanlar, iki günde vahşilik çığlığını bastılar. İşin ucu kendilerine dokununca ancak sesleri çıktı. "Humeyni babasının ve ölü bulunan oğullarından birinin intikamını alıyor" diyorlar. Gerçekten sadece intikam için mi her şey?

17 / ŞUBAT /1979

Bugün telefon grevi sona erdi. Belki Türkiye ile konuşabilirim. Çok özledim her şeyi. İnsan uzakta çamurunu bile özlüyor. En çok Türkçe konuşmayı özlüyorum.

Humeyni tüm sol yelpazeyi temizlemek niyetinde görünüyor. Bunu yaparsa ayağı kayar. Dincileri hafife almakla herkes hata yapıyor.

Televizyon Goli Sohri'nin savunmasını gösterdi. Aklıma onu yargılayan mahkeme başkanının evine gidişimiz geldi. Yer yer isyanların patladığı dönemdi. Bizim akrabalar onu ziyarete gitti. Şehir dışında, herkesten uzakta bir villa idi. Korkudan evden dışarı hiç çıkmıyormuş. O koskoca villa adama hapishane olurken Goli Sohri ölerek büyük bir halk kahramanı olmuştu.

Savunmasına, "Benim sevgili vatanım, ben dünyanın neresinde duruyorum" diyen bir şiirle başladı. "Ben ki bir Marksist-Leninist'im, sosyal adaleti ilk kez İslamda buldum" dedi. "Böylece sosyalizme vardım. Benim ülkem ki Kuçek Hanı, Mazihar ve Ruzbe'leri vardı, mücadele önderleri hep oldu. Ben kendi canım için çene çalmıyorum burada. Sosyalizmle İslam arasında yakınlıklar vardır. Milleti sınıfsız düşünmektedir. Hz. Ali dünyanın ilk sosyalistidir. İslami hakiki, Mevlai Hüseyin ve Ali'dedir. Tarih tekrardır. Yezid'in kuvveti, devleti vardı. Güçlüydü. Diğerleri azınlık. Ama tarihte Yezid kalmadı. Beni hiçbir delil göstermeden tutukladınız. İşkence gördüm. (Burada yalan sözleri geliyor oradakilerden, SAVAK yani) İki sene hapiste kaldıktan sonra mahkemeye çıkabildim. İran'da siyasi suçlama budur. Yıllardır İran'da gençler ve yeni

yetmeler kitap okudukları, bulundurdukları, yazdıkları için siyasi suçlamaya maruz kalıp, işkence görmüşlerdir. Bir kitap bile okumamış insanlar itham oldu. Sizin gibiler ve mahkemeleriniz onları yargılayıp mahkum etti. İnsan İran'da fikir taşımak ve düşünmekten mahkum oluyor. İdari gerekçenin adıysa sansür. Her kitap sansürde. Şiddetli sansür düşünmeyi, kültürü boğuyor. Tarihte kim bu yöntemlerle fikrin önünü alabilmiştir?"

Bu arada mahkeme başkanı müdahele etti: "Müdaafanızı yapın. Son defa olarak uyarıyorum sizi, kendi savunmanızı yapın."

Goli Sohri yanıtladı: "Ben halkım adına savunma yapıyorum. Kendim için söyleyecek bir sözüm yok. Eğer konuşma özgürlüğüm yoksa oturuyorum." Mahkeme başkanı: "Sizin özgürlüğünüz kendinize ait suçlamalara cevap verecek kadar. Son kez savunmanızı yapacaksınız."

Ve Goli Sohri ölüme mahkum oldu.

Marksist-Leninist olduğunu söyleyerek söze başlayan sol militanın hareket noktasının İslam olarak, kendisi tarafından beyan edilişi bana çok ilginç gelmişti. Bu, İran'da aydın sınıfın İslamiyet'i bir çıkış noktası olarak gördüğünün en iyi anlatımı. İran halkı içindeki Hz. Ali'nin devrimci kişiliğine olan hayranlık ve kurtarıcı görüntüsü, her fraksiyonun hareket noktası olmuştur. Az veya çok.

TUDEH (İran Komünist Partisi) lideri İskendari'de Şah'a karşı yürütülen eylemin demokratik ve devrimci olduğunu iddia etmişti. "Bir halk hareketi" olan devrimin ülkede gerçek bir demokratik düzen kurmayı amaçladığını söyledi. Şah aleyhtarı gösterilerin "dinsel niteliğinin de bulunmasından yararlananların" olayları kolayca çarpıttıklarını söyleyen İskendari, şiilerin Ortaçağ'a dönüş özlemi içinde olan bir güç olarak değerlendirilmemesini beyan etti. Emperyalistlere bağımlı, anti-milliyetçi ve diktatoryal Şah rejimine karşı demokratik ve ulusal güçlerin de katılması ancak saygıyla karşılanabilir demiş. (Çekoslovakya'da yayınlanan aylık bir dergi)

İskendari sürekli devrimcilikle demokratikliği yan yana kullanıyor. Ne hata! Devrimcilik neden demokratik olsun? Tarih tam tersini kanıtlamıştır.

İskendari Şeriat Medari'yi destekliyor, 1906 Anayasasına dönüş çağrısını gerici bulmuyor, söz konusu kanunun anayasanın demokratik ilkeler içerdiğini savunuyor.

Ali Şeriati, Ahmet Salamatyan gibi aydınlar hep bu doğrultuda tezler üretmişlerdir. Batılı türde aydın, İslami aydın gibi ilginç ayrımlar içeren tezler geliştirmişlerdir. Salamatyan'ın tezi kısaca şöyle: "Batı, İslam dünyasına sızana dek İslam ülkelerinde Batılı tarzda aydın yoktu. Toplumun geleneksel yapısı ve geleneksel aydınları olan din adamları varlıklarını sürdürdüler. Sonra İslam toplumlarında tarihsel anlamda bir yarılma meydana geldi."

Geleneksel aydın olarak din adamlarının nitelenmesi, Şii geleneğindeki ruhban sınıfın egemenliği nedeniyle güncel olmuştur. Yani Batılı türde aydın, değişik bir fasulye türü değildir. Batılı biçimler bizim yaşantımıza uymayabilir. Ama aklın yolu birdir. Aydın sözcüğü, rasyonalizmi de içermelidir. Batılı türde aydın diyerek reddetme, 'Ben oksijensiz yaşayabilirim, size ne?' gibi bir şey. Aklı yok varsaymaktır. Batılı ve geleneksel değerlendirmesi burada ırk ayrımı kadar zavallı bir mantıktır. Çünkü sonuçlar ortadadır. Batı nerede? Doğu nerede? Bu, Batılı olalım anlamını içermez. Ama, batılı yöntemlerin gerekliliğini içerir. Nasıl ayrı bir sorudur. İran hep, "özümüze dönelim" derken İslama dönelimi ima etmiştir. İslam öncesi kültürüyle bağlarının kesilmesi onun kökünü sadece İslama bağlamıştır.

Oysa, İslam Arap dünyasında, bilgi peşinde bilim adamları ve aydın yetişmiştir. Hiçbir şekilde din adamı değillerdi. Sorunumuz, bilgi toplama eksikliği.

Bilgi, bilimsel düşüncenin zaferiyle doğup serpildi. Yoksa, toplumun gelenek ve görenekleriyle çatıştığı için bilgi engizisyonda boğulabilirdi. Aydınlanma çağı insan aklına evrenin kapılarını açtı. Bilgi; öncelikle din adamları tarafından karşı çıkılan bir malzeme oldu. Kendi dogmalarına karşıt buldular. Din adamlarına geleneksel aydın demek için dünya bilim tarihinden habersiz olmak gerekir. Bunun kanıtları bilim ve din tarihinde mevcuttur.

Bu mantıklarla hareket eden aydınlar bu günkü koşulları oluşturacak platformun yaratıcıları oldular. Onların kurduğu kuramsal taban üzerine din adamlarının uygulaması yükseldi. Devrime ulaştı.

Bağnazlığı bir doktrin olarak ele alıp bunun felsefesini ve planlamasını yapan aydınlar, 1930'larda sosyalist-komünistlerin Al-

ca İran'lıyı Humeyni'nin peşinden sürükledi.

Elbette Rönesans, Reformasyon ve İnsan Hakları devrimlerini geçirmiş bir Avrupa bile Katolik katılığını henüz üzerinden atamamışken, Ortaçağ'ı yaşayan İslam dünyasından başka bir model çıkamazdı. Bu doğallığı farkedemeyen İranlı olan ve olmayan aydınlarsa bu işin felsefesine soyunup üstüne üstlük Marksist felsefeyle uzlaştırmaya çalışmışlardır.

İran Komünist Partisi Genel Sekreteri Nureddin Kianuri Newsweek dergisine verdiği demeçte "Şii mezhebinin temeli her zaman için emperyalizme karşıdır" demiş. İslâm dininin sosyal içeriğiyle bilimsel sosyalizm arasında pek bir fark görmediğini söylemiş.

Bu, uzlaşmanın boyutlar, açısından ilginç bir sohbet.

Çok önemli bir diğer sonuç: "değişim" ile "değişiklik" farkının ortaya çıkışıdır. Değişiklik geleceğin mutlu, özgür dünyasının kurulması için ilk adımdır diye düşünen (bizde de) tüm aydınlara böyle olmadığı tarih tarafından anlatılmış oldu. Ütopyalara olan bağlılığımız bizi bir kez daha hüsrana uğrattı. İdealize edilmiş modellerin iddialı gündemleri zavallı sonuçlar üretmiştir.

Kurumlaşmanın olmadığı, ahlaksal değerlerin ekonomik dürtülerle aşınmaya uğratıldığı, hazır reçetelerin tepeden inme uygulandığı insanlar, devrimin ertesi sabahı değişemezlerdi. Değişmediler. Bunları tanımak sadece kendi çıkarını düşünen gruplarla başlar. Kompleksler içinde kıvranan kitleler. Aşağılanmışlığı şiddetle giderme dürtüsü içindekiler. Bağnazlığı yaşam biçimi olarak sürdürenler. Tekdüze ve renksiz yaşantılarına bir heyecan sokan devrim gösterilerini sevenler, hiçbir işe yaramaz ve yaramam dengesi içindeki insanların bir güç olduklarını hissetme mutlulukları. Kendine bir yer arayanlar, ekonomik çıkarlarını ideolojilerle perdeleyenler. Yüzlerce yıl devleti hep karşısında görmüş insanların devleti ele geçirme keyifleri. Sınırlı insanların sınırsız istekleri. Nefret ve kıskançlıkla bilenmiş kitleler. Yaşamdan nasibini gereğince alamadığına inananlar. Kendi verdikleriyle değil alacaklarıyla meşgul olan kitleler. Kendi yeterlilikleriyle değil başkasının yetersizlikleriyle meşgul olanlar. Ruhsal denge problemleriyle politikayı karıştıranlar olarak sürüp gidebilir. Kitlenin tanımını yapmak zor.

Burada tapınma rehavetine, mistisizmine duyulan geleneksel Doğu itaati bir çıkış noktası olarak önümüze gelir. Yaranma ve kulluk psikolojisi devrim sonrasında da sürer gider. Bağımsız ve bireysel çıkışlar boğulmuştur ivedilikle. Bireye gereksinim yoktur. Birey/ lider çerçevesinde bir bütünleşme, örgütlenme geleneğinden yoksun bu insanlar için ön plandadır. Büyüklerimiz bizden iyi bilir.....

Bu koşullar demokrasi doğuramaz. Nasıl Çarlık Rusya'sını yıkarak ilk işçi devletini kuran SSCB Stalinizm'e kurban gittiyse, bu doğum da ancak bir iki milimlik başka bir süreçtir. Sosyal olgular ve sosyo - psikoloji çok uzun zaman dilimlerine ihtiyaç göstermektedir.

İran devrimi insanlara günlük sıkıntılarını aşıp ülke yönetimine, uluslararası politikaya muhatap olma yolunu açttı. Bu süreç dünyanın dönüşünü keşfetmek gibidir. Algılanması zor. Devrim bitince olanlar başka bir perde. İleriye gidilmiyorsa geriye gidiliyor demektir. Bu, evlilik gibidir. Beraber oturmak olumluluk hali doğurmaz. Birlikte üretilmiyorsa ileriye gitmiyorsunuzdur. O halde geriye işleyen çark döner. Bunu yüreğinizde hissedersiniz. Sonra dilinize vurur. Korkularınızı yenebilirse ileriye bir adım atılabilir. Yoksa korku ilişkiyi sımsıkı bağlar ve evlilik kurum olarak yürür, anlam olarak yok olur.

İran aydınlarının köklerine dönme deyince İslam'ı mihenk taşı tutmaları Beni Sadr tarafından şöyle çözümlenmektedir:

"Bütün modern eğitimimde çalışma ve tartışma dünyası, din ve inanç dünyasından ayrıydı. Eğer evimde aldığım terbiye olmasaydı, zihnimde dinden herhangi bir iz bulunmuyor olacaktı. Bu ayrılmanın sonucuna göre, zihin, çabalarında sanki hiç mevcut olmamış gibi, dini bir kenara bırakmak zorundaydı. Ayrıca, iş bu kadar basit değildi. Sık sık dinsel inançla bilimsel eğitim birbiriyle çatıştı ve tercih yapmak zor oldu. Fakat uygulamada bu ikilemden kaçmak mümkün değildi: çünkü bilimsel olan benim günlük çalışmamın alanıydı. Önüne geçilmez biçimde bende izini bıraktı. Öğrenimim sona erdiğinde, din ile çalışmalarım birbirinden ayrılmıştı. Çelişki uzlaştırılamamıştı. Çelişkiyi ya dini terkederek, ya din ve bilimsel görüşleri kaynaştırarak, ya da üçüncü bir yol arayarak çözmeliydim. Kaynaştırmayı denedim ve çok geçmeden kaynaştırmaya kal-

kılırsa, dinin, sadece insanları aldatmaya yarayan bir örtü olacağını kavradım. Kendimi ve başkalarını aldatmaya yönelişine karşı çıktım, çünkü bu yol 'bulgu' arenasını kapatıyordu. Başka bir çözüm seçtim. Dini kuralları arındırmak ve içlerine bilimsel çalışmayı yerleştirmek."

Bu fikirler Beni Sadr'ın İmam Humeyni'yi Paris'te konuk etmesine yaramasına rağmen 'manevi evlat' kelleyi kurtarmak için epey ter döktü! Din bilginleri bilimsel çalışma özünün dine yerleştirilmesini değil, bildikleri yollarla kamu yaşamının zaptırapt altında tutulmasını istemişler, köktenciliği kendilerine kale yapmışlardır. Beni Sadr teorisyendi. Onlar ise teknisyen. Beni Sadr zamanlama yapmadan ilkelerini açtı. Halkın sempatisiyle ilerleyebileceğini düşündü. Oysa çok bilmek değil, bildiğini nasıl kullanacağın üstündü siyasette.

Devrimin nefes aldığı bir diğer alan çarpık kentleşme olmuştur, köylülükten kopup gelen insanların yarattığı köy kentler. Geleneksel olan her şeyi getiren ve saklı tutmakta inatçı bu kesim en kötü koşullarda yaşar. Kent onları, onlar kenti bozar. Kentin en berbat yerlerinde yaşarlar. Gelecekleri yoktur. Geçmişleri yıkılmıştır. Bugünü ise yaşayamamaktadırlar. Acılar içinde kıvranırlar. Hiçbir yere ait değillerdir. Aşağılanmış, yoksul, köksüz ve sapsızdırlar. Özlemleri gelişir, büyür; ama, olanakları sınırlıdır. Ne manevi, ne de maddi ulaşabilecekleri yerler vardır yanıbaşlarında. Özlemleri bunları aşar. Bu da şiddeti davet eder. Nefret ve şiddet en yakınları için bile geçerlidir. Dayak yemiştir. Dayak atar. Boşalımı böyledir. İçer. Unutmak ister. Uyuşmak ister. Ona, kaçış gereklidir. Bu, geleceksiz insanları yönlendirmek ve sokağa dökmekse kentlerde yapılabilecek en etkili gösteridir. Humeyni bu insanlara seslenerek, onları elde ederek kentleri teslim almıştır. Şiddeti ve korkuyu onların aracılığıyla yaymış, kullanmıştır. Kadınlara yapılan saldırılar bu konuda en iyi örnektir. Genellikle yeni yetme ve gençlerdir. Kendilerini ispat etme duygusu doruktadır. Devrimler biraz köylüdür kısacası. Konuşan aydınlar olur, sistemi ele geçirense cahil cesaretine sahip olanlar.

Ve devrimin en büyük yardımcısı; ordu. Ordu için bir Fransız muhabirin yorumununa bakalım:

"Tahran- İran ordusu düne kadar yüzde yüz Şah'a bağlıydı. şimdi kendisine soruyor; "İran İslam Devrimi karşısında rolüm nedir?" Ülkenin geleceği ordunun hangi yöne gideceğine bağlı.

Bir Amerikalı uzman diyor ki: "Ordu, Anayasadan yanadır. İranlı subaylar İran'ın büyüklüğünü ve Amerikalılar'ın İran'dan gitme zorunluluğunun bilincinde olduklarından ve de Şah'ın tekrar İran'a dönme olasılığının gün geçtikçe azalmasından dolayı, Şah rejimini gözden çıkardılar. Subaylara göre, yapılacak değişiklik anayasaya bağlı olarak yapılmalıdır. Tahran'daki Amerikalılar ve yabancı misyonlar buna katılıyor.

General Gharebaghi ortayolcu (ılımlı) bir generaldir. Ordunun siyasete karışmaması gerektiğini söylemiş. Söylentiye göre Bazergan'la görüşmüştür. İkili görüşme, 56 yaşındaki bir karacı general vasıtasıyla olmuştur. Bu yaşlı general aynı zamanda çok dindardır. Subayların siyasete uzak kalması gerektiğini savunmaktadır.

Edinilen raporlara göre, ordunun temeli merkeziyetçidir. Fiili rejimi desteklemektedir. Şahı tutan grupların başında Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Bedrahi vardır. Şahla temasları sürmektedir.

Akla gelen bir diğer soru, Şahpur Bahtiyar'ın başbakan olarak ordunun ciplerini elinden kaçırıp kaçırmadığıdır. Buna örnek olarak, Humeyni'nin İran'a gelmeden önce ülkenin havaalanlarının kapanması gösterilebilir. Ayrıca 8 Behmen'deki ateş emrini o mu verdi, acaba? Şahpur Bahtiyar ordunun kontrolüne sahip olduğunu söylemektedir. Ama güvenilir kaynaklar öyle demiyor. Önemli kararların çoğu haftada bir toplanan bir komite tarafından alınmaktadır. Bu komitenin başkanı başbakan, üyeleri deniz, kara, hava kuvvet komutanları ile istihbarat başkanıdır.

Orduda astlar arasında kaynaşma vardır. Erler halka daha yakın olduklarından onların etkisi altındadır. Humeynicilerin söylediğine göre; olayların başlamasıyla ordudan firar tamamen durmuştur. Ama kesin olan bir şey varsa o da askere gidenlerin yüzde 20'sinin ilgili makamlara müracaat etmemiş olduğudur.

Geçen perşembe, bin civarında hava kuvvetleri mensubu resmi elbiseleriyle Tahran sokaklarında göstericilerle yürüyüş yaptı. Benzer gösteriler diğer kentlerde de oldu. Özellikle İsfahan'da hava

kuvvetleri subayları açlık grevine gitti. Hava kuvvetleri resmi bir bildiri yayınladı: Bazı personelin muhalefetin etkisi altında kaldığını söyledi.

Kara kuvvetlerinde de muhalefet yapılmaktadır. Buna örnek olarak, 8 Behmen olaylarında Amerikan TV'si tarafından çekilen bir film gösterilmekte. Bir asker bir diğer askere ateş etmektedir. Aslında orduda gösteriler çok önceden başlamıştır. İlk gerçek gösteriler Tebriz'de başladı. Askerler halkla birlikte sokağa döküldü. "Yaşasın Humeyni" sloganlarıyla yürüdüler. On tane tank da onlara eşlik etti. Sonra, Levizan olayında iki subay 12 subayı öldürdü.

Böylece rejimin belkemiği olan İran Ordusu devre dışı kalarak Şah için önemli bir etken olmaktan çıkmıştır. Oysa Şah henüz ordunun başıdır. Bu ordu için 1977'de 10 milyar dolar harcanmıştır. Resmi kaynaklara göre İran ordusu 400.000 asker, 500 savaş uçağı, 850 helikopterle başka bir rejimi destekleyebilir. Ama bir şartla, o rejim halk tarafından seçilmelidir.

Bir yüksek rütbeli yabancı subaya göre; eğer Şah orduyu kaybederse suçlu yine kendisidir. Çünkü askeri darbeden hep korkmuş ve buna önlem olarak subayları siyaset dışı eğitime tabi tutmuştur. Bu gerçektir. Ama başka bir gerçek de var, Şah ordusunun başına birkaç komutan koymuştur ki, onlar hiçbir zaman teslim olmazlar."

DEVRİM SONRASI BİR YIL

Çılgınca esen özgürlük rüzgârları herkesi esrik yaptı. Çılgınca kitaplar kapışıldı. Evler sol yayınlarla dolduruldu. Övünülerek tüfekler gösterildi. Yaşananlar anlatıldı. Ne güzeldi bahar rüzğarları. Nevruz kutlanmadan yeni yönetim dişlerini gösterdi. İçimdeki kuşku filizlendi.

1 Mart 1979'da Devrim Konseyi, Humeyni'nin demokrasi sözcüğünü sevmediğini TV'de söyledi. Örgütlenmelerini akıllıca götürüyorlar. Demokrasi gittiğine göre geriye din kaldı.

1 MART 1979

Devrim sonrası özgürlük duygusu bir uçurtma gibi herkesi aldı götürdü. Eskiden sadece mutfakta kullanılan, manavda, bakkalda bir şeyler sarılan gazeteler birden yok satmaya başladı. Yüzlerce insan kuyruklara girip saatlerce bekliyor. Kitapçıların vitrinleri şenlendi. Sokaklar kitap sergileriyle doldu. Bir sevinç dalgası ve umut sardı insanları. "Aşktan gözleri kör oldu" denince anlatılmak istenen bu sanırım.

Şah zamanında Türkçe kitap, gazete, dergi çıkarmak yasaktı. Şehriyar'ın Haydar Baba'yla selâm şiiri bile toplatılmıştı. Bende bir kaset var, elbette. El altından temin etmek her zaman mümkündü. Devrim sonrası yaşanan demokrasi havası Türkçe'ye de ufuklar açtı. Kuzey ve güney Azerbaycan şair ve yazarları yazışma olanağı buldular. Türkiye ile ilişkiler sıklaştı. Türkçe gazete ve dergiler çıkartıldı. Adeta bir Türkçe gazete, dergi furyası başladı. Dede Korkut, Fürug-ı Azadi, Varlık, Ulduz gibi. Tamamı Türkçe

değil, Farsçayla birlikte yayınlanıyor. En tanınmış şairler Şehriyar, Sönmez, Yahya Şeyda ve Savalan.

Burada şiir çok önemli. Herkes şiir dinlemeyi ve söylemeyi seviyor. Farsçanın müzikalitesi şiirde insana çok hoş geliyor. Bir de şarkı söylemek; birlikte olunca yapılan en yaygın eylem.

Sinema, sevilen bir eğlence merkezi İran'da. İki film arka arkaya tekmili birden tüm gün seyredilebilir. Genellikle Amerikan filmleri sevilir. İkinci sırayı Türk filmleri alıyor. Cüneyt Arkın'ı 'Fahrettin' diye tanıyorlar. Türkan Şoray'ı çok seviyorlar. Emel Sayın'a hayranlar.

Devrimden sonra Küba, Bolivya, Sovyet filmleri gösterilmeye başlandı. Sonra İran devrimini konu alan filmler yapıldı. Bir de Japon filmleri revaçta.

Şarkıcılar işsiz kaldı. Eğlence, evlerin kapalı kapıları arkasına kaydı. Ciddi paralarla evinize orkestra, şarkıcı ve saz heyeti getiriyorsunuz.

Radyo ve TV'de ise ilâhiler ve askeri marşlar yayınlanıyor. Devrim marşları her an ve her yerde duyulabilir.

8 MART 1979

Bugün sabah yedide kalktım. Yan komşum Pervin'le birlikte yola koyulduk. Pervin elektrik idaresinde çalışıyor. Televizyonda Humeyni kadınların örtünmesi gerekir deyince, bu işin sonunu gördük. "Direnmek gerekir. Susup oturamazsınız" dedim. Akıllı bir kadın olarak kalkıp benimle geldi.

Gösteri merkezi şehrin güneyindeki mahkeme binasında. Yol uzun. Sabah trafiğiyse korkunç. Orada binlerce kadını görünce içim ferahladı. Ne güzel tepki vardı. Kar yağıyordu ve hava soğuktu. Ateşli sözler içimizi ısıttı, umutlandı. Fransız tarihçisi Michelet "kendiliğinden gelişen beklenmedik gerçekten halka ait olan Ekim Devrimi kadınların eseridir" demişti ya. Devrimler ve kurtuluş savaşları hep kadınların omuzlarında yükselmiş.

Yürüyüş boyunca serseri kılıklı heriflerle, pastarlardan bazıları hakaretler yağdırdılar. "Pis fahişeler" diye bağırdılar. Hayatımda bana bunlar ilk kez söyleniyordu. Yürüyüş kolunun hemen yanına gelmiş bağıran birinin yüzüne baktım, irin halinde nefret ve açlık

akıyordu. Ağzından salyalar saçarak bağırıyordu. Kuduz bir köpek gibiydi. İnsan bu olamaz. Biz ve o ne kadar ayrı dünyalarda yaşıyorduk. Onun bizi anlamasını beklemek Merihlileri beklemekten daha akıl dışı göründü bana. İçim ürperdi. Fanatizm her konumda korkunçtu. Onunla tartışılmaz. O bir neden ve sonuçtur. O hakim ve yargıçtır. O tektir. O duymaz. O duyarsa konuşmanın sonu kötü biter. Yürüyüş kolunda birkaç kişi bıçaklanmış haberi geldi. Faşist ve gerici bu herifler. Kim fikrini söylese, muhalefet yapsa hemen yafta hazır : SAVAK veya komünist, karşı devrimci. Komünist vurmak mübah oldu. Diktatörlük ölmedi, özgürlüğün yeri boş!

Sloganlarımız çok güzeldi.

Bayet nebayet (Olmalı olmamalıdır),

Ne ruseri, ne tuseri (Ne başörtüsü, ne enseye tokat),

Çünkü karşı slogan şöyleydi : "Ya ruseri, ya tuseri."

Ola zamanı, İrani bend ne mihahi : (Biz İranlı kadınlar tutsaklık istemiyoruz)

Estebdat be her şekl mahkum est : (Diktatörlüğün her şekli mahkumdur)

Cai azadi halist : (Özgürlüğün yeri boş)

Ne şargi ne garbi cihanist : (Ne doğu, ne batı enteryasyonel)

Agahun emmame hanumha ruseri : (Erkeklere sarık kadınlara başörtüsü)

Hicabiyi ma hicabiyi fikri est : (Hicabımız düşünce hicabıdır)

Zenanı ma zahmetkeşan zahmetkeşan a zadana : (Bizim kadınlarımız emekçidir, emekçiler özgürdür)

9 MART 1979

Humeyni söylediğine pişman olmuş havası verildi. Talaghani televizyonda konuşma yaptı. Humeyni onu demek istememiş, dediği yanlış anlaşılmış. Pastarlara, "Sakin olun, çok ayıp" dediler. "Biz inanıyoruz ki kamuoyu susmamalı" dediler. Aptal devrimciler, "Bu konu büyütülmemeli, bunlar ŷan problemler" diyorlar. Gerizekalı erkekler. Hiçbir şey anlamıyorlar, ödünler ödünleri davet edecek. Yezdi, Kutbuzade gibi Ameriktan ajanları bu işi sevinerek yürütülyor. Televizyonda kıyamet kopuyor.

Zaten içki yasaklanmıştı. Biz evde stok yaptık. Vali mahzenini

boşalttı. Onu içeri aldılar. Herkesin içkisi evinde. Ayrıca telefonla sipariş verilebiliyor. Karaborsa harıl harıl çalışıyor, içmeyenler bile içmeye başladı. Evlerde içki imalatı hızla devam ediyor. Biranan yapımı çok ilginç! Arkadaşım leğenlerde mayaladı birayı.

30 MART 1979

Bugün referandum oldu. Yaşamımda ilk kez oy kulladım. "İslam Cumhuriyeti'ne evet mi, hayır mı?" Ben 'hayır' attım. Kocamın sülalesi başka nedenlerle 'hayır' attı. Onlarla aynı kefeye düşerim korkusuyla ters düşünemem. Demokratik olmayan bir rejime 'evet' diyemem. İşin ilginci yaşlı kayınvalidem siyah çadıra ile oy vermeye gitti. Dünyanın en ödlek yaratığıdır. Bakkala gitmeyen biri. O kadar kızgın ki, "Hayır" atmakla yetinmedi, dört defa gitti attı. Çadıralı ve yaşlı olduğu için onun "Evet" verdiğini sanıp göz yummuşlar. Bu, bizim evimizde geçen bir olay. Güneyde herkes beşer tane atıyor demek. Cumhuriyetle demokrasiyi ayıramayan salak solcular "Evet" atmışlar.

1 NİSAN 1979

Bu, bir Nisan şakası değil; yüzde 99.9 çoğunlukla İran İslâm Cumhuriyeti ilân edildi. Mollaların gazası hayrola. Vay başımıza gelenler.

Tudeh bile "İslâmla sosyalizm arasında fark yoktur" derse olacak buydu.

8 NİSAN 1979

Hüveyda öldürüldü. Bir tarih gömüldü. Neden acele ettiler acaba? Neden konuşmasına izin vermedilir?

14 NİSAN 1979

Kuzeye Hazar kıyılarına gittik. "Herkesin sinirlerine iyi gelir" dedik. Buraları çok seviyorum, bizim memlekete benziyor. Her yan yemyeşil. Döne döne çıkılan çok uzun bir yol. Ama çok güzel. Sulak, yeşil. Yol kahvelerinde durup abguş yiyoruz. Bu bir halk yemeği. Çok lezzetli. Etli nohut ezmesi gibi bir şey.

Hazar kıyısındaki bu güzel villa görümcemin. Denizin kıyısın-

da. Tabii buna deniz demek için İranlılar gibi deniz görmemiş olmak lazım. Benim gibi bir İzmirli için çok zor! Bulanık bir su. Mavi değil. İnsana uçsuz bucaksız bir sonsuzluk duygusu vermiyor. Göl işte. İçine girince tadsız tuzsuz. Ayrıca girişi çamurdan; bizim o nefis kumlarımız nerede? Ben sabahları erken kalkan biri olarak bu fırsatı değerlendirip, yürüyüşe çıkıyorum. Deniz kenarı harika görünüyor. Her yer beyaz dalgalar halinde, deniz kubuklarıyla dolu. Bembeyaz yuvarlak dalgalar göze çok hoş görünüyor. Kıyıda bir yavru fok ölüsüyle karşılaşıp panikledim; ölü ama, çok sevimliydi. Geri dönünce sordum. Foklar Rusya'nın soğuk sularında yaşarmış. "Yavru fok yolunu şaşırıp geldi" herhalde dediler. Sıcak sularda ölürmüş. Yazık.

Bizimkiler yabankeçisi avına gitti. Ormanlık alanlar Şah'ın malıydı eskiden. Binlerce dönüm. Her şey onlarındı! Laz bir bekçimiz var. Kıpkırmızı saçlı. Çocukları da kırmızı. Yörenin kadınları çarşaf giymiyor. Pantolon, etek, başörtüsü. Normal örtünüyorlar, bizdeki gibi. Çok rahat insanlar. Lazca konuşuyorlar. Haklarında bir yığın fıkra var. Çay ve pirinç ekiyorlar.

Buradan çıkan havyar çok önemli. Dediklerine göre Ruslar İran tarafına köpekbalığı atmışlar. Havyar veren uzunburun balıklarını kendi taraflarına kaçırmak için, ama köpekbalıkları ölmüş. Buraları sevmemişler. Uzunburun balığını fırında pişiriyorlar. Harika oluyor. Votka ve sarmısak turşusuyla yeniyor. Burada ne kadar sarmısak yese insanın ağzı kokmuyor. İlginç.

Öğle yemeğine doğru çocuklar denize girmeye gitti. Hale onbir yaşındaki koca yeğenimiz. Ağlaya ağlaya geldi. Pastar, "Denize mayoyla giremezsin" demiş. "O daha çocuk dememiz" işe yaramadı. İslam'da çocuk sayılmıyormuş! Mollalar gericiliği, faşizmi getirdiler. Denize kadın erkek ayrı girmeli, oturmalı, kadınlar örtünmeli, Kur'an emirleri uygulanmalı. Acaba kaç yüzyıl geri gitmeli? Zavallı Talaghani aydın olmanın cezasını oğullarını, gelinini vererek ödüyor. Şah zamanında otuz yıl hapiste kalmış bir insan. Şimdi evini toplayıp kaçtı. "Tüm ülkedeki gençler benim oğullarım" demiş. Kendi oğullarına işkence edilmiş. Humeyni'nin muhalefete tahammülü hiç yok. Komite, SAVAK gibi çalışıyor. Yanlış üstüne yanlış. Yavaş yavaş gerçek yüzlerini ortaya çıkardılar.

Bu devrim mi, aşama mı? Radyo, televizyon sansürde. Kömünistler, solcular tutuklanıyor. İşkence dizboyu. Kürdistan ve Azerbaycan'da kan gövdeyi götürüyor. Direnme var ama sonucu? Yeterli bir örgütlenme olsa, bu halkı sosyalist devrime sürükler mi?

23 NİSAN 1979

Silahlı kuvvetler komutanını öldürdüler. Kimliği bilinmeyen, makineli tüfek kullanan bir saldırgan tarafından teröre kurban edildi.

29 NİSAN 1979

1 Mayıs İşçi Bayramı olarak kabul edildi. Tahran'ın güneyinde yoksul bir ilkokula gittim. Okuma yazmayı çok ilerlettim. Çocuklarla konuştum. Öğretmenler de benimle çok ilgilendiler. Çocuklara Atatürk'ü anlattım. Bilmiyorlardı. Şah'ın basıp imzaladığı çocuk kitapları var, binlercesi depoda yığılı duruyor. İçlerinde güzel masallar da vardı. Birkaç tane aldım. Önünde Şah'ın resmini yırtınca mesele kalmıyor.

1 / MAYIS / 1979

Bugün işçi bayramı için yapılan gösteri kalabalıktı. Mezhebiler ön saflara saldırıp bir iki kişiyi bıçakladılar. Yürüyüşü kışkırtmaya çalıştılar. Onlar da ayrı bir yürüyüş yaptılar. İran'da ilk kez 1 Mayıs kutlandı.

Yürüyüş müdahaleler yüzünden erken bitirildi. Fotograflar çektim. "Yaşasın Devrimci Türk İşçileri "yazılı bir pankrat vardı. Türkiye'de devrimciler içeride, buradakiler ise, Birleşin Birleşin Birleşin, Ey Ulus birleşelim, ta ki sömürüyü kökünden yok edelim, Yaşasın Yaşasın İşçi, Ey Emekçiler birleşin. Sloganlarıyla geçtiler sokaklardan.

13 MAYIS 1979

Ayendegan kapatıldı. Faşizmin ayak sesleri...

İtalya'ya gidiyorum. Yazı kolej arkadaşımın yanında geçireceğim. Pasaport kuyrukları çok uzun, herkes bir yerlere gitmeye çalışıyor. Yanında fazla para, altın ve yatak çıkarmak yasak. Her gün

haberlerde böyle bir olay duyuruluyor. Biri kayak ayakkabısının tabanını söküp plaka altın yapıştırmış ve yine monte etmiş. Biri çok ilginçti! Adam ayağı alçıda koltuk değnekleriyle havaalanında bekliyor. Pastarlar yakalıyorlar. "İhbar var" deyip alçıyı kırıyorlar. Adam bağırıp çağırıyor, tabii ki, içi boş alçının. Özür diliyorlar. Adam, "Beni kendi doktoruma gönderin çabuk, alçıyı onun yapması gerek diyor." Alçılandıktan sonra binip gidiyor. Meğer ihbarı kendisi yaptırmış. Durumunu garantiye alınca doktoruna gidip para ve mücevherleri yeni alçının içine koydurmuş, bu işi programlamış. İnsanlar yasak delme konusunda birer dahi. Her yanda fanatik bir malvarlığı düşmanlığı var. Zengin muhafazakarlara değil, zengin ve çağdaş görünümlü olanlara karşı.

17 MAYIS 1979

Roma Havaalanı'nda pasaport kontrolu yapan memur "İran-Humeyni" diye bağırıp elini boğazına götürdü ve "kık kık" diyerek işaretler yaptı. Ben de "Gördüğünüz gibi sağlamım" dedim. Burada İran pasaportu bile insanları dehşete düşürüyor.

20 MAYIS 1979

Herkes İran'la ve olaylarla çok ilgili. Fakat medya orayı tam bir Dante cehennemi gibi anlatmış ve anlatıyor. İnsanların normal yaşamlarının sürdüğüne inanamıyorlar. Galiba daha çok şey değişmedi. İtalya seçimlere hazırlanıyor. Her yanda propaganda toplantıları var.

25 MAYIS 1979

Yarın Napoli'ye gidiyoruz. Radyoda eski bir Roma şarkısı çalıyor. "Ey Roma, bu gece sevgilimle çıkacağım bana daha parlak bir yıldız koy gökyüzüne." İran'daysa müzik yasak. Bunu ve daha birçok şeyi aklım almayarak, geleceği hissetmeye çalışıyorum.

6 HAZİRAN 1979

Komünist Partisi büyük çoğunluğu aldı. Bu İtalya'da ne değiştirecek acaba? Grevler bitecek mi? İtalya tam bir cadı kazanı görünümünde. Cinayetsiz gün geçmiyor. Yollar çöp içinde, sefalet gö-

rünür durumda. Taklit mallar ve Mafia işleri her yanı sarmış. O çok inanmış, iman etmiş 68'lilerden bazılarıyla tanıştım. Küçücük odalarda kalıyorlar. Yoksul insanlar yanyana dizili bu tek odalarda yaşıyor. Merdiven başları ve geniş sahanlıklar sardunyalarla süslenmiş. Kapısının önünde oturan çene çalan kadınlar, merdivenlerde gençler, kuduran çocuklar... Gitarıyla yaşayan bu 68'lilerden bir sıkı Komünist, bize şarap sundu. Odada bir yatak, tahta bir masa, tahta dört sandalye, birkaç kapkacak ve muşamba masaörtüsü dı-

şında bir kilim vardı. Yerdeki bu kilimi Türkiye'den aldığını söyledi. Çok şaşırdım. İnsanlar bir zamanlar dünyanın kardeş olduğuna inanıyordu. Ne geniş bir yüreğimiz var. Vietnam için ne çok ağladık. Ama şarkılar çok güzeldi. Burada hüzün bile neşeli

HAZİRAN 1979

Ortam beni boğmaya başladı. Bu yoğun hayatın dışından biraz bakmalı diye düşünüyorum. İtalya'dan birkaç ay kalıp Türkiye'ye gideceğim. Eşim iznini kullanmak üzere gelince birlikte İran'a döneceğiz.

30 HAZİRAN 1979

Yunanlı bir doktor arkadaş evine davet etti. Annesi çok yaşlı ama İngilizce, Fransızca konuşuyor. Bize yemek yapmış. Musakka, cacık, makarna vb. hep Türk yemekleri. Makarnayı İtalyan usulü değil Türk usulü pişiriyorlar. Fakat anne Türkler'e pek düşman. Savaşı yaşamış ve o dönemin propagandasıyla yetişmiş olduklarından belki. Türkler'i aşağılayan çok çirkin bir fıkra anlattı. Kimse gülmeyince Yunanca birşeyler söyledi oğlu annesine. Bana döndü ve özür diledi; "Yaşlılar böyle düşünüyor biz değil" dedi. "Elbette" dedim ben de. "Savaşa katılmış ninem, büyükbabam da aynen annen gibi Yunanlılardan nefret ederler" dedim. Bu beni bağlayan bir şey değil. Neyse, benim söylediğim Yemen Türküsüyle iş tatlıya bağlandı.

3 TEMMUZ 1979

Türkiye'yle telefon bağlantısı kurmak mümkün değil. Hiçbir kentten konuşamadım. İran'la rahat konuşuluyor. Roma'daki apart-

manda telefonlar ilginç. Tek bir hat ve numara var, her hat için son rakam değişiyor. Böylece herkes telefona sahip olmuş sayılıyor. Arada bir paralel dinlemeler oluyormuş ve kıyametler kopuyormuş. İtalyanlar dedikoduya çok meraklı. Sıcak ve heyecanlı insanlar. Tipik Akdeniz özelliklerine sahipler. Hırsızlık çok yaygın. Küçük çocuklar ellerinde bir tek tornavidayla işe çıkıyor ve arabaların kapısını açıp teyp vs. ne varsa götürüyorlar. Porto Borgese pazarında ise durum daha da vahim. Her an çantanın veya cebinin içinde bir el bulabiliyorsun. Ama Napoli bu konuda mit, oysa orada ben çantamı gazetecide bıraktım ve yürüdüm gittim. Arkamdan bağırarak gelen adama bakarken çantamı tanıdım . Adam nefes nefese çantamı verdi. Çok teşekkür ettim ve her yerde Napolilileri anlatacağımı söyledim. Genellemeler yanlıştır ama gereklidir, diye bunun için deniyor sanırım.

30 AĞUSTOS 1979

Eşimle Türkiye'de buluştuk. Bir hafta sonra İran'a döneceğiz. Otobüsle gitmeye karar verdik. Hep Türkiye'de kalacağım günleri düşünerek yine İran'a döneceğim. Orada çağdaş olan hiçbir etkinlik yok. Çok canım sıkılıyor. İnsanlar gerçekten yaşıyor mu? Yoksa renkli geçmiş bir masal gibi anlatılarak avunuluyor mu? İran'da anneannemin anlattığı dünyanın, geleneklerin yaşayan varlıklarıyla karşılaştım. Sanki zaman makinesine düşmüştüm. Çocukken geçmişi merak ederdim. Orada olmayı düşlerdim. Geçmiş, ancak o zaman diliminin anlayışıyla, ruh haliyle yaşanabilir bir yer, bugünün çağdaş kafasıyla sadece canlı bir laboratuvarda yaşamak gibi. Bilimsel çalışmaya uygun bir ortam. Oysa, fakültemde burada yaşadığımı bilmelerine rağmen kimse beni yönlendirmedi. Onların nefes alan projelerle işleri yok. Dam üstünde saksağan projeleriyle meşguller!

20 Eylül 1979

İran'ın geleceğini anlatan ilginç ve korkunç bir olay oldu yolculuğumuz. Otobüste şoförün arkasında oturuyorduk. Bizim hizamızda iki Kürt vardı. Gerisi İranlı, iki gezgin Fransız ve bir Alman bayan. Kürtlerin iki sıra sonrasında yaşlı İranlı bir kadın iki yetiş-

kin kızıyla erkeksiz seyahat ediyordu. Onların hizasında geniş bir aileyse çarşaflı ve Humeynici görünüşlü oturuyordu. Yola koyulmamızdan itibaren problem çıkaran Humeyniciler otobüsü tümüyle idare etmek istiyorlardı. "Bizim iktidarımız" sloganıyla son derece küstah davranıyorlardı. Genellikle, ilk gece konaklamadan devam edilir, ilk konaklama Erzurum'da olur. Bu arada Kürtlerle Humeyniciler arasında tartışma çıktı. "Kürdistan'ı yerle bir eden sizin iktidarınız" diyen Kürtler, doğrusu çok cesurdular.

Erzurum'da kalmayalım diye olay çıkardı Humeyniciler. Çok yorgunduk. Şoför ,asla devam edemem ,dedi. Biz de ona arka çıktık. Erzurum'da biz otele indik, Humeyniciler otobüste yattılar. Biz otele gittik. Sabah otobüse bindiğimizde hava çok gergindi. Humeyniciler, iki kızıyla yolculuk eden kadınla kapıştılar. Suçlama rezaletti. Gece, Türk olan şoför onlarla ilgilenmiş, birlikte yemek yemişler. Gece odasına girdiğini de iddia ettiler.

Türk şoför, siz deli misiniz? dedi. Kızlardan biri Türk'le nişanlıymış. Çocuk şoförün arkadaşıymış ve "sana emanet bunlar dedi" diyor. Gerçekten binerken biriyle tokalaşmıştı ve böyle bir konuşmayı hemen arkasında olduğum için ben de duymuştum. Humeyniciler kavga çıkardılar, "polise gidelim" diye tutturdular. Karakola gittik. Polisler aptallaştı. Otobüs iki kampa bölünmüştü. Sonunda bir sivil polis sınıra kadar otobüste asayişi sağlamaya memur edildi. Sınıra geldik ve asıl eğlence burada başladı. Pastarlar her şeyi indirip didik didik içki arıyorlardı. Benim çay termosumda rakı vardı ve geçirdim. Saatlerce işkenceden sonra tam yola çıkmıştık ki, bir - iki km. sonra durdurulduk ve tekrar, "eşyaları indirin" dediler. Kontrol yapıldığını söylememiz yarar sağlamadı. Meğer, Humeyniciler senaryolarını şikayet dilekçesiyle Pastarlara bildirmişler. İhbar üzerine durdurulmuşuz. İki kızıyla anneyi sorguya götüreceğiz dediler. Arkadan şoförü de aldılar. Şoförün yüzü bembeyazdı. Bense Ortaçağ'da yaşayanların çaresizliğini düşünüyor, öfkemden çıldırıyordum. Kızlar ağlıyorlardı. Korkunç bir şeydi. Alman kız çok ürkmüştü. Gizlice röportaj yapmaya Kürdistan'a gidiyordu. Hem kendi için endişeleniyor hem de kadınlara üzülüyordu. "Onları öldürecekler mi?" diye sordu. Bu atmosferde birden çok iyi iki arkadaş olmuştuk. "Merak etme, o kadarına cesaret ede-

mezler. Hiçbir kanıt yok" dedim. Ama buna kendim bile inanmıyordum. Gece yarısına geliyordu vakit ve sorgu sürüyordu. Bir otobüs dolusu insan Merağa yakınında kalmıştık. Sokakta ve aç bilaç. Birden korkunç bir acıyla kıvrandım. Açık sandaletlerimden ayağımı akrep sokmuştu. Tüm öfkemle birlikte bu başıma gelenden sonra çıldırdım.

Farsça ağzıma geleni söylüyor ve avazım çıktığı kadar bağırıyordum. Gözüm hiçbir şey görmüyordu. İçimden, bu düzenin insanlarını yok etmek geliyordu. O kadar ciddi durumdaydım ki, Pastarlar sadece itaat eder hale geldiler. Hemen komutanın cipini aldılar. Beni Kızılaslan Merkezi'ne götürdüler. Orada Singapurlu bir doktor ilk müdahaleyi yaptı. Ağzıma geleni İngilizce söylemeye devam ederek öfkemi almaya çalışıyordum. Serumdan sonra ayakta bekleyemeyeceğimi, bizi otele yerleştirmelerini avaz avaz söyledim. Merağa'dat ek bir han vardı, gece saat 02.00'den sonra girdiğim yer korkunç bir koku ve manzara içindeydi. Üst üste, yanyana elbiseleriyle yer yataklarına yatmış bir yığın erkek. Etraf sinek doluydu. Biz karı koca olduğumuz için hancı bir odadan uyuyanları çıkardı, onları koridora yatırdı. Odayı bize verdi. Çarşaf kan lekeleriyle doluydu. Bitler inanılmaz bir rahatlıkla tek sıra halinde duvarda yürüyorlardı. Ben yatağın ucunda onbeş dakika oturduktan sonra bağırarak dışarı fırladım. Herkes ne olduğunu merak etti. Odada yatmayacağımı han sahibine anlattım. Bu kez adam ikinci katta kendi odasını verdi bize. Gerçekten her yanı bit, tahtakurusu kaynayan bu handa burası yalıtılmış bir yerdi. Hiçbir yaratık yoktu. Uyumaktan çok yığılıp kaldım. Hayatta edindiğim en önemli deneyim: Korkulanların, korkuların üstüne gitmek gerekliliği.

Sabah Merağa'da haber duyulmuştu. Gözleri vahşi pırıltılarla dolu, saldırgan on beş-on altı yaşındaki gençlerden oluşanbir kalabalık şoförün etrafını çevirdi. Neyse Pastarlardan biri korkarak da olsa şoföre yardım etti ve otobüse bindirdi. Çocuklar camına tükürmeye başladılar. Kadınlar mollalardan kurulu bir mahkemeye çıkarılmışlardı. Onların eşyasının otobüsten indirilmesine gelen Pastarları görünce yüreğim cız etti.

Diğer yanda, şoförümüz ölüp ölüp diriliyor. Camı kapattı.

Gençler onun tarafına saldırdılar. Camlara tükürdüler. Bu vahşi suratlar, bağnazlık yüreğime müthiş bir nefret ve korku saldı. Ortaçağ'da bir köydeydim. Yakılacak ben değildim, ama seyretmek zorundaydım. Böyle bir şeyi seyretmenin çaresizliği anlatılmaz bir duygu. Zaman makinesinin düğmesi yoktu. Hiçbir yere kaçamazdım. Kimse kaçamıyordu. Yabancılar dahil herkes sup pus oturuyordu. Alman kız : "Onları asacaklar mı?" diye sorarak bana destek oluyordu. Bir yandan da "Kürdistan'a nasıl giderim?" diye korkmaya başladı. Meğer Alman Komünist Partinin gençlik kolundanmış. Görevliymiş. İç içe bir yığın öykü.

Kadınlar ağlayarak otobüse bindiler, eşyalarını toplamaya başladılar. Orada kalmalarına karar verilmiş. Belirsiz bir zamana tayin olmuşlardı. Bunun ne korkunç olduğunu anlıyordum. Kimse onlara eşyalarını indirirken yardım etmedi. Korkuyorlardı, onlardan yana görünmek istemiyorlardı. Alman kız ve ben eşyaları aşağıya indirmelerine yardım ettik. Orda duran Pastar eşyayı elimden alırken, çok yavaş bir sesle : "Merak etmeyin, başka otobüsle gönderilecekler" dedi. İnsan denen mekanizmanın sadece vahşetten oluşmadığını kanıtladı, umut verdi. Ona minnettarım.

Böyle bir macera sonucu Tahran'a vardık. Zaman makinesi bizi dostlara getirmişti, ama zaman hâlâ değişmemişti. Vahşet öyküleri dinliyorduk her yandan. Ayakların baş olmasıyla işler çözülmüyordu. Ayak değil beyin gerekliydi insanlara. Çağın dışına düşmek yaşanabilecek en büyük karabasan.

Ruhban sınıfın amacı sistemi kökünden değiştirmekti. Monarşiden demokrasiye geçmek değildi onları ilgilendiren, hedefleri İslam devleti kurmaktı. İmametin iktidar olduğu bir düzen peşindeydiler. Bunu kaptırmaya hiç niyetleri yoktu. Cumhuriyet ile demokrasinin farkı buradaydı...

Humeyni büyük bir politik manevrayla Paris'te söylediklerinden dönmüştü. Umuda kapılıp yurda dönen binlerce İranlı hayâl kırıklığına uğradılar. Şah'ın yıkılması demokrasiyi getirmemişti. Devrim sonrası bir yıl için uyguladığı rehabilitasyon (esenleştirme), uzlaşma amacıyla değildi. Kurumlaşmak için zaman kazanma operasyonu idi. Bu dönem ve Mehdi Bazargan hükümeti, hazırlanmak için Fransa'da verdiği söylevlerin küçük bir hediyesi olarak kaldı. Bunlar ilk ve son özgürlük soluğu oldu.

mediğini söyledi.

"İslamiyet'te idam Allah'ın emridir." diyen Humeyni, çalışan kadınlara tekrar saldırdı.

Paris Match dergisinde "Gelecekteki İslâm Cumhuriyeti nasıl olacak?" sorusuna yönelik yayınlanan bir röportaj bugünün bilgileri ışığında ibretle okunması gereken bir yazıdır. Humeyni'nin kuzeni olan ve Avrupa Şiilerinin liderliğini yapan Ayetullah Ruhani ile yapılan röportaj aşağıdadır :

"O, hiçbir zaman bir Ayetullah'ı başbakan veya bakan olarak göremeyeceksiniz" diye söze başlar ve şöyle der: A. R. : Önce geçmişe dönelim. İslâm Cumhuriyeti fikri, sandığınız gibi devrimin etkisiyle oluşturulan yeni bir fikir değildir. İran'a özgü ve çok eskiye dayanan bir düşüncedir. Kökeni de Müslümanlık'taki Sünni, Şii ayrımcılığına dayanmaktadır. Sünnilere göre peygamberin yerine müminler tarafından seçilen halifeler getirilir. Biz Şiilerdeyse Muhammed'in yerine sadece onun sülâlesinden imamlar geçebilir. 12 tane imam vardır. Bunların en sonuncusu bir vasiyetle yerine Ayetullah'ları tayin etti. "Ben olmadığım sürece beni temsil edenleri izleyeceksiniz" dedi. Bu nedenle Ayetullah'lar ilâhi bilgeliğin ve kanunların koruyucusudurlar. Onlar konuşan Kur'an'dırlar. Onlara itaat etmek kutsal bir görevdir. Bu nedenle dini görevliler sürekli olarak İslâm Cumhuriyeti'nin kurulmasını istemişlerdir. Ve bu istek son imamın kayboluşundan bu yana, bin yılı aşkın bir zamandır süre gelmektedir."

Ayetullah bu isteğin bin yılı aşkın bir zamandır ulema tarafından sürdürüldüğünü, fırsat çıktıkça -1906 Anayasa'sının hazırlanmasında olduğu gibi - devlet mekanizmasında yer kapma yarışını ısrarla sürdürdüklerini açıklıyor. Din adamları ve radikal dinciler devleti ele geçirme özlemlerini devamlı taze tutmuşlardır. İslâmiyet devlet dinidir. Göçebelikten feodalizme geçiş döneminin ürünü olan İslamiyet bir yönetim biçimi olarak düşünülmüştür. Hıristiyanlık öyle düşünülmediği halde yüzlerce yıl hem devlet dini olmuş hem de bir devlet olarak hukuki statü almıştır; Vatikan.

Şiizm Hıristiyanlığa en yakın İslâmi mezhep olarak başka türlü olabilir miydi? Şiizm Türkler'e, Araplar'a ve Arap birliğine karşı

kazanılmış bir zafer olarak değerlendirilir. İran'ın şimdi Filistin dâvâsının yanında olması öznel bir nedendir. İslâm'ı sosyalizmle birleştirdiklerini iddia eden Ayetullahlar, iktidarda bu slogandan vazgeçtiler, "İslam zaten sosyalizmin ondan çaldığı niteliklere sahiptir" deyiverdiler.

A. R. : Toplumumuz hastadır. Bu da aşırı çağdaşlıktan meydana gelmektedir. Bunun için İslâm en iyi reçetedir. Ancak bütün bunlar bir iki gün içerisinde çözülemez.

P. M. : Ya hiç çözülemezse? Yüzyıllar öncesine ait kaderci bir İslâm felsefesiyle, Batı toplumlarıyla birlikte doğan ve onun iradesinin ürünü olan ekonomik gelişme kurallarına bir zıtlık yaratmayacağına inanıyor musunuz? Kısaca, İslâm'da bir ilerlemeden söz edilebilir mi? Bugüne kadar görmedik.

A.R. : Bu, emperyalizmin suçudur. İki yüz yıl önce çağdaş gelişme başladığında Müslüman ülkelerin çoğu işgâl altındaydı, bunu unutmayınız. Ayrıca matematikçilerin, kimyacıların, astronomi uzmanlarının, fizikçilerin ve birçok bilim adamının büyük İslâm kültüründen geldiğini unutmayınız. Bunların çoğu Persler'den beri gelmektedir.

P. M. : İslam faizle borç vermeyi kabul etmiyor. Peki böyle bir yasakla bankalar nasıl çalışabilir, açıklayabilir misiniz?

A. R. : Böyle bir sistem uzun süredir varlığını sürdürmektedir. Bizde yüzlerce küçük banka fakirlere faizsiz olarak iyilik için ödünç para vermektedir.

P. M. : Çağdaş bir bankanın pahalı bir altyapıya ihtiyacı vardır. Uzmanlaşmış bir kadro, elektronik beyinler, bürolar . Bütün bunları karşılamak için paraya ihtiyacı vardır. Faiz almadan bunları gerçekleştirebilir mi?

A. R. : İslâm devleti toplumunun yararına göre hareket edecektir. Gerçekten ihtiyacı olanlara faizsiz olarak para yardımında bulunmaktadır. Bankalara ihtiyaç kalmayacaktır.

P. M. : Bu kurullarla modern bir toplum kuracağınıza gerçekten inanıyor musunuz? Kur'an hırsızlık yapanın elinin kesileceğini emrediyor, bunu yapacak mısınız?

A. R. : Bunun gerçekleşmesi için Kur'an on üç tane koşul ileri sürüyor. Bütün bunların bir araya gelmesi çok ender olur. Üstelik suçlunun bütün eli kesilmez, sadece parmaklarının ucu kesilir.

Var olan yargıyı açalım : Asya ülkeleri, yani Doğu genelinde Müslüman olduğu için dediği doğru. Ama Doğu'nun en büyük uygarlığı Çin'in de başını yiyen emperyalizmdi. Onlar Müslüman olmadıkları halde aşağılandılar ve yağmalandılar. Emperyalizm sömürgecilik anlayışıyla Asya'nın ve Afrika'nın bugünkü durumuna neden oldu. Emperyalizm politikaları kültürde, ekonomide, tarımda ulusları yok edercesine sömürdüğü için bu iki kıta da geri kalmış ülkelerin toplaştığı yerler oldu.

Güney Amerika'da durum farklı mı? Onlar Hıristiyan olmakla, ortak dilleri paylaşmakla kültürel alanda farklı sonuçlar elde etti-

ler, ama ekonomik hayatlarındaki paralellik kolayca gözlenebilir bence. Yok edilen yerli kültürü ise hesaba katılmaz.

İslamiyet emperyalizmi görmemezlikten gelerek "Aşırı çağdaşlık" adı altında "Batı'dan gelen her şeye hayır!" sloganına sarılıyor. Çünkü onu iktidara götürecek despot bunun altında yatmaktadır. Geri bıraktırılmış yığınların fazla düşünmeden ilk gördükleri ve yaşadıkları çarpıcılık "Aşırı çağdaşlık" ve zengin-fakir ayrımının derinliğidir.

"Aşırı Çağdaşlık" batılı gibi davranmayla, Batı tarzı yaşamayla ve zenginlikle özdeşleşmiştir. Bu bölümdeki tek doğru teşhis "Toplumun hasta olduğu" dur. Reçeteyse yanlış yazılmıştır. Küçük söz aldatmacalarıyla insanlar yanlış yönlendirilmiş, bilgilendirilmiştir.

Faizsiz bankacılık gibi, paranın para kazandığı bir sistemde kazanılan paranın adını değiştirmek faizi ortadan kaldırmamakta. Bu sadece psikolojik bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Devrim sonrası bankalarda bir değişiklik olmamıştır. Bankalar varolmuş ve varolacaklardır.

Ayetullah'ın şeriat yasalarıyla ilgili söylediği sözler çok önemlidir. Sözcük oyununa rağmen, demek istediği on üç koşulla birlikte suçlunun cezası verilir. Şeriat değiştirilemez.

(Fanatik davranışlar karşıt duygu ve içgüdüleri maskelemek için kullanılan masklar gibi.)

A. R. : Ordu 40 bin Amerikalı danışmanın elindeydi. Amerika devrime yeşil ışık yaktığı anda ki, ben bu ışığın yandığına inanıyo-

rum, ordu şimdiye kadar yaptıklarının hiçbirini yapamayacaktır. Gerçek bir devrim karşısında olduğunu anladığı an halkın kucağına düşecektir.

P. M. : Batı'yı üzen şey, sizin yönettiğiniz hareketin kesinlikle emperyalizme karşı oluşundan ileri geliyor. Çin hariç bütün devrimci sözcüklerde emperyalizme karşı olmak, Batıya karşı olmak anlamına gelir ama Sovyetler Birliği'ne karşı olmak anlamına gelmez.

A. R. : Bize göre emperyalistler bize hiçbir şey vermeden ve politikalarını kabul ettirerek, zenginliklerimizi elimizden alanlardır. Biz karşılıklı değiş tokuşlar ve özgürlüğümüzü korumak istiyoruz. Bunu kabul eden her ülkeyle, Amerika'yla da Rusya'yla da anlaşabiliriz.

P. M. : Evet ama Amerika uzakta, Rusya ise hemen kapı komşunuz. Fakat İran'da son derece örgütlenmiş ve Rusya sınırına çok yakın olan Azerbaycan'a da kök salan bir komünist parti var. İşçi kesiminde ve özellikle Abadan'daki petrolcüler arasında hayli yayılmış olan bu parti Tahran Üniversitesi'nden de destek görüyor.

A. R. : Bunlar azınlıktalar. Topu topu halkın yüzde 5'i kadar.

(Bu bölümde söyledikleriyle Ayetullah İslâm'da bir ilerleme görülmemesinin nedenini emperyalizme bağlıyor. Bu hem doğru, hem de yanlış)

P. M. : Bunu kim bilebilir? Üstelik her şey azınlıkla yapılır. Rus devrimi 150 bin kişiyle gerçekleştirilmişti.

A. R. : Belki... fakat Rusya'da bunun tam tersi oluyor. Müslümanlık komünizmin içine giriyor. 60 milyon Sovyet Müslümanından çoğu Şii'dir. Bu nedenle her iki tarafın da birbirlerine etkileri olur.

Ben bile Rusya'ya birçok kere gittim. Moskova'da arkamda binlerce Müslüman olduğu halde cuma ibadetini yaptım. Sovyet Azerbaycanı'nı gezerken birçok kişi benimle Farsça konuştu ve kendilerine dua etmemi, Kur'an'ı tanıtmamı istediler. Bu insanların kalpleri bizimle. Kolayca onları etkileyebiliriz. Daha kısası Moskova bizi etkileyemez. Üstelik Müslümanlar komünizme karşı tek bir yürek olacaklardır. Hiçbir zaman dinsizlerle işbirliğine yanaşmayacaklardır. Eğer bir komünist benim elimi sıkacak olursa

sıktığım için üç kez elimi yıkarım.

P. M. : Herşey için teşekkür ederim. Allahaısmarladık. Çekinmenize gerek yok, bakın elim nemli değil.

(Bu bölümdeki her satır çok ilginçtir. İlginç olan sadece Ayetullah değil, Batı temsilcisi olarak Paris Match muhabiri de döktürüyor!)

Ayetullah, "Amerika devrime yeşil ışık yaktığı anda-ki, ben bu ışığın yandığına inanıyorum" dediğinde İran'da milyonlarca insan, "Merg ber Amerika" (Amerika'ya ölüm) diye bağırıyordu. Bernard Russell ise bu öngörümü 1960'larda yapmıştı!

P. Match ise çok hoş bir lâf ediyor : "Batıyı üzen şey, sizin yönettiğiniz hareketin kesinlikle emperyalizme karşı oluşundan." Çünkü bunun Batı'ya karşı olmak anlamını taşıdığını onlar da biliyor. Ayetullah'ın yanıtı tümüyle bir gerçeği yansıtıyor. Bunu doğal süreçleri içinde doğulular hep biliyor. Süreçlere, eylemlere uzaktan sahip olmak, anlamak mümkün değildir. Onlar ancak yaşanır. Batı'nın Doğu'ya bakışında bu yaşanmamışlık kocaman bir delik gibidir.

P. Match Dergisini, yani Batı'yı rahatsız eden komünizm elbette. Ya İran SSCB'ye yaklaşırsa. Oysa, İran'da yaşayan, gerçeği görebilen her aydın insan toplumun yüzde 5'inin bile KP'ne sempati duymadığını saptayabilirdi. Özellikle, Azerbaycan'ı ellerinden alan SSCB'ne sevecen bakmasını beklemek abesle iştigâldir.

Batı her şeye sadece kendi gözlükleriyle bakıyor, asla anlama derdinde değil. Elinde güç bulunan yerel politikacılar da anlaşmak derdinde değildirler, yönetmeyi ve emretmeyi yeterli görürler. Aşağılamak boş zaman hobisidir. Nasıl yabancılaştıklarının ayrımına varmadan "despot bir yabancı" olurlar.

İslâm Cumhuriyeti kurumlaşmayı sağlar sağlamaz, devrimi bir halk hareketi olarak alkışlayan tüm devrimcilerin gözü önünde önüne gelen sosyalist, komünist partili, partisiz bir yığın insanın önünü kesmedi; kendilerini kesti. Komünistler, devrimciler onların elini sıkmakla kelleyi yitirdiler, onlarsa sadece ellerini üç kere yıkamakla yetindiler.

Bir toplum, çeşitliliğinin varlığıyla zenginleşebilir. Geçmişimiz bu renkli topluluklar, dinlerle, geleneklerle doludur. O nedenle bir Fars Edebiyatı, Doğu Şiiri, Konfüçyüs Felsefesi vardır.

Anayasa hazırlıkları sürerken İslâmi Cumhuriyet Partisi tek parti olma hazırlıklarını sürdürdü. Ne zaman sıkışsa Humeyni'ye baş vurdu. Onu televizyon ve radyoda konuşturarak, fetva aldı. Engelleri bu fetvalarla ve halkı kışkırtarak aştı. Kim muhalefet ederse, ertesi gün eli sopalı halk üstüne saldırtıldı. Sonra TV'ye çıkıp: "Biz halkın isteklerini yerine getiriyoruz" dendi.

Devlet kadrolarının temizlenmesi (paksazi) örgütleniyordu. Çünkü tevhidi olmayan, İslâmi ilkeleri benimsememiş ve milliyetçi kadrolar vardı. Bunlar ortadan kaldırılmadan Devrim Konseyi'nin kalkması mümkün değildi. Her şey hazır hale gelinceye dek paravan gerekiyordu. Sonra sıkı bir çalışma yapıldı!

23 OCAK 1980

Artık çalışmıyorum. Dışarıda deli gibi kar yağıyor. Bu sene ikinci kez böylesine yağıyor. Bu çemberin içinde çevremdeki noktaları sayıyorum. Sonuç hep aynı çıkıyor. Kar tüm hızıyla yağıyor. Yaşam sürüyor. Kuşlara ekmek koyuyorum. Hepsi başıma üşüştü. Sevinçle gagalıyorlar. Pavese'yi okuyorum. Yaşama uğraşısında günlüğe şunları yazmış:

"Bütün bir kuşağın emekleri nasıl hiçbir şeye bir çözüm getiremezse, bir eser de hiçbir şeye çözüm getiremez. Çocuklar ve gelecek günler hep yeniden babalarının eserlerine ve kendilerinden önce yapılmış olan şeylere karşı tam bir kayıtsızlıkla işe başlarlar. Eskiye karşı tiksinti duymak, ona düpedüz başkaldırmak bile bu yumuşak aldırışsızlıktan daha kolay kabul edilebilir bir tutumdur. Eskilerin benimsemelerine dayanıyordu. Onların tükenmez bütünlüklerinin gizi budur. Çünkü bir eserin-bir kuşağın zenginliğini her zaman geçmişi ne kadar içermiş olduğu belirler."

Ne doğru, Türkiye'de geçmiş ellenmez ve okunamaz durumda, İran'daysa geçmişten sadece İslâmiyet'i anlıyorlar. Halkalar istenildiği gibi seçiliyor, doğal akışı izlenmiyor. Dinler anlamsızlığa anlam kazandırma derdinde, varolan anlamları silerek yol alabiliyorlar galiba.

26 NİSAN 1980

İran'da durum çok karışık. Amerika askeri önlemler almaya çalışıyor. Dün iki savaş uçağı Meşhed yakınındaki Tabas kentine

dalgalanmadan ürküyor. Ortadoğu'da yeni bir çıban başı hazırlıyor. Savaş odağına gereksinmesi var onların. İsrail sabırsızlanıyordur.

İran'da bir savaş tüm dünya barışını tehlikeye atacaktır. İran'ı zor günler bekliyor. Bu durumda Türkiye ne yapacak acaba? Türkiye ne ölçüde etkilenecek? Faşist dikta gelmesine olanak mı sağlanacak, yoksa anti-emperyalist savaş dinle birlikte doğu sınırına mı bulaşacak? Bir yığın soru var yanıtsız. Böyle bir savaş ortamında İran'ı sosyalist blok destekleyecektir. Bunun iç politikada yansıması ne olacak? Yeni bir Vietnam mı doğacak? Tam çocuğumun doğumuna rastlıyor olaylar. Hepimizi zor günler bekliyor. Şimdiden ülkede bir şey bulunmuyor. Stoklar bitti. Karaborsa almış başını gidiyor. Karaborsadan istediğini telefonla alabiliyorsun, yüklü bir para karşılığı! Gelecek bakalım ne gösterecek. Annem Mayıs'ın ilk haftası burada olacak. Onu özlemle bekliyorum. Savaştan nefret ediyorum.

Peri Zengene'yi dinliyorum. İran'ın ünlü bir opera şarkıcısı. Soprano sesini çok seviyorum. Mektuplar gidip gelmiyor. Arada bir yerlerde kayboluyor! Oysa SAVAK artık yok. Eskiden tüm suçu ona yüklerdik.

HAZİRAN /1980

Bugün Enerji Bakanlığı'na gittim. Eşimin de aday olduğu bir seçim vardı. Yeni personel müdürünü çalışanlar oylarıyla seçmeye karar verdiler. Eşim seçildi. Ama akşam olmadan bakanlıktaki görevine Devrim Komitesi itiraz etti.

Nedenini birkaç gün sonra öğrendik. Bakanlıkta her katta bir çay ocağı vardır. Onların katında çalışan çaycı, Mahmud'u pek sever. Çünkü Nevruz bayramlarında ondan Pehlevi altını alırdı. Gidip komiteye şikayet etmiş, onun kadınları koruduğunu ve "çalışmaları gerekir" dediğini iletmiş. Aslında komünist olması olasılığı pek az değilmiş!

pıldı. Eşime bir ihtar 'sözlü' bir ihtar 'yazılı' çektiler. Eşim fikrinin halk zararına olduğunu düşünmediğini ve buna inandığını söyledi. Ekmek parası uğruna boyun eğen bir yığın insanla bu problemi kolayca çözüyorlardı. Bu ukala da nereden çıktı? Yeniden çağırdılar ve işten üç ay tard ettiklerini söylediler. Bir çözüm önerdiler. "Özür diler ve pişmanlık imzalarsan, çalışabilirsin" dediler. Eşim bana sordu. Sonuçlarına birlikte katlanacaktık. Ben bunun onursuz bir davranış olduğunu söyledim. Ayrıca Şah bu yöntemi izlediği için ondan kurtulduğumuza sevinmemiş miydik? Ne değişmişti? Hiç... İşinden istifa etti. Türkiye'ye dönmeye karar verdik.

İmamları ilk ve son kez pek sevdim(!) Onlar olmasa Türkiye'ye bu denli çabuk dönemeyecektim. Hiç olmazsa örtünmeden bu ülkeyi terk edecektim. Hiçbir zaman emirle iş yapmaktan hoşlanmam.

Adalete olan susuzluğu nedeniyle kanını akıtan insanlar hüsrana uğramaya başladılar. Çünkü adalet Allah'a havale edildi, Anayasa'da böyle diyor. Paksazi tüm şiddetiyle sürüyor.

Ben bu çağda yaşamak istemiyorum. Çocukluğumdan beri Türk ve dünya edebiyatının en seçkin yazın örneklerini okuyarak büyüdüm. Ben başka bir dünya için yetiştirildim. Burada ne işim var?

TEMMUZ 1980

1980 yılıyla birlikte her şey açığa çıktı. İran'da katliamlar başladı. Tudeh'i ezdiler. Genç bir üniversite öğrencisi, Tudeh'lik bir kız arkadaşı öldürüldü. Kadınlara saldırganlıkları çılgınlık boyutunda. Doyumsuz, problemli ve kapalı seks yaşamı buradaki insanları vahşileştirdi. Homoseksüellik ve oğlancılık en sıradan olgular. İlkokullarda başlarına gelenleri anlatan çocuk sayısı az ama çok olay var. Öğretmenler için bu konuda rahatlıkla espriler üretiyorlar! Lezbiyenlik de daha az rastlanan bir durum değil.

Arkadaşımız, evlendiği kızdan bir hafta sonra ayrılacağını söyleyince şaşırdık. Kız lezbiyenmiş ve "Babamın zoruyla evlendim, seninle olamam" demiş.

Ben burada şaşkına dönüyorum. Türkiye'de yakın çevremde,

ailemle ne kadar kısır bir yaşam varmış yarabbi. Bunları çok uzak öyküler sanırdım. Bilmezdim. Çocuğumu İran'da büyütmek istemiyorum. Türkiye'ye dönüyoruz.

5 EYLÜL 1980

Binbir zorlukla Türkiye'ye döndük. Artık vatanımdayım. Burası bir cennet. Çamurunu bile özlemişim. Üç aylık kızımla birlikte İzmir'e yerleştik. Burada yaşam savaşı başlıyor yeniden.

12 EYLÜL 1980

Olamaz, sabah babam kaldırdı : "Devrim oldu". Uyku sersemi "Ne devrimi olabilir?" diye düşünüyorum. Bir yandan da "Kim?" diyorum. Hayat bu denli hızlı olmak zorunda mı? Yine mi devrim? "...emir komuta zinciri... şanlı ordumuz... Sizin iyiliğiniz... İdareyi ele almıştır..."

İran'a gittim Şah devrildi. Devrim oldu. İtalya'da iktidar devrildi. Komünistler ilk kez en çok oyu aldı. Türkiye'ye döndük, ihtilâl oldu. Dünya hızlı bir değişime gebe. Aman yarabbi, bunun ne kadarı iyi olacak?

NİÇİN DEVRİM?

Büyük acıların insanları getirdiği son noktada bile hâlâ cesaret görünmeyebilir ortalıkta. O cesareti toparlayan hep o koşulların en sivri kişiliği olmuştur.

Tarihi olaylar soyut fikirlerin peşinde başlar, ancak acılarla somutlaşır, denenir ve sonuçları başka kuşaklarca değerlendirilir. İdeallerin ortaya çıkışı, yer ve zamanın tarihi koşullarına bağlıdır. Soyut ideallerin pratik içerikleri de yer ve zamana göre değişir.

Toplum, tarihinin içinden sökülüp gelen alışkanlıklar ve değerler onun anlaşılmasını kolaylaştırır. Devrimin ilk ve ikinci yılında aceleci iyimserlikle yazılmış yazılar/kitaplar kadar karalamalar da doğru olamaz. Neden sorusunun karşılığını bulmak kolay değildir.

Pehlevi yönetimi altındaki İran'da aşırı silâhlanma nedeniyle çöken yapılaşmamış ekonomi, plansız gelişmenin garabeti tek adam ve aile çevresinin diktatörlüğü, keyfiliğin ve ekonominin getirdiği ahlâki çöküş, sistemsizlik (Ben istedim oldu) İran dışında

okuyan genç insanların ciddi rakamlara ulaşması, resmi görüşü kabul ettirmek için uygulanan baskı ve işkenceler, en küçük sosyal birimlere dek inmiş olan devlet terörü, insanların adaletsizlik duygusuyla dolup taşmaları, toplumun bilinçli geri bırakılmışlığı, feodal düzen ve cehalet, Şiiliğin dini misyonu, kentleşme sorunlarının altında ezilen insanlar, köylülük, yeni (çağdaş) değerlerle hiç hazırlıksız karşı karşıya bırakılan toplum, tepeden inme uygulamalar, proletaryanın azlığı ve yoksulluğu, güvensizlik ve birikmiş kin duyguları, devletin kendi onayı dışındaki dine uyguladığı terör, kendi amaçları için kullandığı dini politika, Humeyni'den başka hiç kimsenin bu problemin çözümüne talip olmaması ve strateji üretememesi, onları yığınlara mal edecek etkin propagandanın dini örgütlemede can bulması gibi karmaşık bir yapı ve yenilenlerin katkısı zaferi getirdi İran'da iktidara.

"Neden?" sorusunu ana hatlarıyla geçerek, "nereye?" sorusuna yaklaşabiliriz. Bu, geniş bir araştırma konusu olabilir. Bunu gözleme dayalı bir yaklaşımla yanıtlayacağız. Resmi görüşün inancı hep birlikte teolojik bir hedefe ilerlendiğidir. Yaşamın kendisi Tanrı'ya adanacaktır. İran'ın toplum olarak edinilmiş becerileri İran'ı bu noktaya getirmiştir. Kuşaktan kuşağa iletilen elbette bir ilerleme içerir, ama dünyayla (çağla) koşutluk içermez. Çok yavaş gelişme süreci olan insanlık 20. yüzyılda başdöndürücü bir hıza kavuşmuştur. Bu daha çok Batı için geçerli olduysa da, dıştan yapılan müdahaleler toplumların gecikmelerini sağladı. İleriye dönen çarkla geriye dönen çarkın arasına sıkışmıştır bizim gibi ülkeler. Toplumların yaşamında ilerleme dönemleri olduğu gibi gerileme dönemleri de mevcuttur. Bu bir itki tepki problemidir. Bu nedenle değişmeler hızlı, gelişme (ilerleme) yavaş olmaktadır. Hep hareket halinde olan modern zamanların ulusları, geçmiş özlemle boşluklarını doldurma eğilimindeler.

Yöneten / yönetilen ilişkisi birey problemi taşır, bireyin siyasal bilinç kazanmasını isteklendiren güçler yöneten duruma gelince edilgen birey yaratımıyla uğraşırlar. Bunun sonucu toplumsal, siyasal çevre etmenleri ve getirdiği yabancılaşma, bireyin toplumla arasındaki ilişkileri yeniden yapılandıracak ilişkilere girmesini doğurur. İran'ın siyasal ve toplumsal çevre düzeni köktenciliğe zafer getirmiştir.

mektedir. Tele kız bulmak her türlü ihtiyaç maddesini bulmaktan daha kolaydır. Sokaklarda çadıralı genç kızlar fahişelik yapmaktadır. Ayaklarını çapraz yapıp, dudaklarını ısırırsa, "Boşum" demek isteyen bu fahişeler insanın doğal güdülerinin yasaklarla ne kadar engellenebileceğinin canlı bir anıtı gibi durmaktadır. Siga denen imam nikâhı yaparak saatli evlenme olayı ise en sıradan bir uygulamadır, yani imam nikâhlı fuhuş!

Devrim Muhafızları'nın keyfi tutumları ve yetersizlikleri tam bir megalomaniye dönüşmüştür. Rüşvet ve suiistimal bunun ardından gelir genellikle.

Devrim Muhafızları çağdışı bir düşüncenin organizasyonu haline gelmiştir.

İslâm köktenciliğini yükseltmekle ezik İslâm ülkelerinin ateşli atmosferini uyandıran Humeyni'nin tek hedefi devrimini ihraç etmek. Bu ülkelerin başında Türkiye yer alıyor. Atatürk'ten nefret eden Humeyni Türkiye'yi hedeflemiştir. İktidar hırsıyla yanan irtica, 1980 sonrası aldığı primlere bu desteği ekleyerek yol almıştır. Ama Türkiye'nin yetmiş yıllık çağdaşlık çabaları gelenekselleşmiş, sulandırılsa bile, maya tutmuştur. Bunu İran sınırından içeri girdiğiniz an anlayabilirsiniz. İran, Şah zamanı dahil, Türkiye'nin çağdaş hareketliliğinden çok uzak bir ülkeydi. Herkesin iddia ettiğinin tersine, Humeyni din ile siyaset ayrımını kaldıran lider değildir. Bu, Şii ve İran geleneğinde varolan din adamlarının aktif mücadelesinin örgütlenmesidir. Humeyni ilk kez köktenci İslâm'a örgütlenme şemasını getirmiş ve yerleştirilmiştir. Buna, Cuma imamlığı bir örnektir. İslâmiyet'in ulusal bağları gevşetici etkisi kesindir. Çünkü, Hazreti Muhammed'in kurduğu dinin amacı bütün ulusların üstünde, kapsamlı bir Arap milliyetçiliğidir. Oysa, Körfez savaşında tüm Araplar Müslüman Farslara karşı oldu. Sekiz yıl süren bu cinayetler silsilesi Allah adına yapıldı. İran, tıpkı diğer şeriatla idare edilen ülkeler gibi, kendi baskıcı dogmasını zorla kabul ettirme peşindedir; geçen on sene içinde, terörizm dışındaki başarısı her ülkenin özgül koşullarıyla ilişkili kalmıştır.

"Şah, kentleşme ve sanayileşmenin, çağdaşlaşmanın kapısını açar anahtarlar olduğunu sandı, fakat bu hatalı bir düşünceydi. Şah,

atom santralleri, bilgi işleme geçmiş üretim ve geniş çapta petrokimya tesislerinin görüntüleriyle sarhoş oldu. Ancak, az gelişmiş bir ülkede bunlar çağdaşlaşmanın seraplarıdır yalnızca. Böyle bir ülkede halkın çoğunluğu yoksul köylerde yaşar ve buralardan kente kaçar. Onlar pek az bilgiye sahip (çoğu kez okuma yazma bilmeyen) genç ve enerjik bir işgücü oluşturur; çok isteklidirler ve her şey için savaşmaya hazırdırlar. Kentte şu, ya da bu yolla mevcut otoritelere bağlı olan üstü örtülü bir yapıyla karşılaşırlar. Böylece önce işi iyice öğrenir, biraz yerleşir, hareket noktalarını işgâl eder ve saldırıya geçerler. Mücadele sırasında köyden getirdikleri bir ideolojiden yararlanırlar, bu da genellikle dindir", yorumlarını yapan Ryzzard Kapuscinski 27 devrim görmüş olmanın bilgeliğini devrim tanımıyla pekiştirir: "Sonuç olarak, her devrimle birlikte, ülke başlangıç noktasına geri döner, çünkü zafer kazanan yeni nesil, yenik düşen neslin hakkından gelmeye çalıştığı güçlüğün neye mal olduğunu yeni baştan öğrenmek zorundadır."

Humeyni ve onun bağnaz takipçileri - Beheşti gibi - ne istediğini bilen, hiç tereddüte düşmeyen ve kendilerine iman etmiş bir sosyal grup oluşturuyorlar. Oysa Bazargan, Beni Sadr gibi aydın yöneticiler tutuk ve uzlaşmacıydılar.

Humeyni, Bazargan hükümetini gereğince bir süre için kullanırken uyguladığı politika hem destek, hem de köstek olmuştur. Din adamları devlet kademelerine sistemli bir programla getirildi, deneyim kazanmaları için bırakıldı. Gündemi her zaman Humeyni belirledi. Muhalefeti küçük gruplara bölüp tek tek yuttu veya birbirine kırdırdı.

Beni Sadr, Bazaran'ı yedi, Rafsancani, Beni Sadr'ı, Beheşti de Rafsancani'yi yiyecekti "Her şeyin sahibi" uygun görmedi. Beheşti bankalı bombalı bir suikaste kurban gitti.

Beni Sadr politik yalanları söylemeyi öğrendi, manevralar yapamadı. Çünkü o bir teorisyendi. Gerçekten çok, hayâl ettikleriyle yaşıyordu. Çok bilmesi üstünlük olmadı. Çünkü o bilgiyi nasıl kullanacağını bilmek ve zamanlama önemliydi. Gereksiz yerde ve zamanda her şeyi tartışmaya açtı. Bu da birçok düşman demekti. Onun hakkındaki yargıları kuvvetlendirdi. Bu nedenle TV'de açık oturumlar yapmasına ve muhalefetine ses çıkarılmadı. Kendi ipini

kendi yağlaması için her türlü olanak verildi. Çünkü ulemanın amacı demokrasi değil, bir İmamet devletiydi. Teleghani, Şeriatmedari gibi din adamları aynı siyasetin kurbanları oldular.

İnsanlar adaletsizlikten ve baskıdan bunalmış durumda, keyfilik en normal idare biçimini almış, feodal düzen ve cehalet sürüyor, devletin kendi onayı dışındaki dine uyguladığı terör, kendi siyasal amaçları için dini kullanmaları gibi konuların şimdilik çözümüne talip olacak kimse yok, çünkü siyasal örgütlenmenin yasak olduğu ülkede, bu, zamana kalmış bir olgu halinde. Tıpkı eskisi gibi.

Yoksul insan bir anlamda ölüdür zaten; İran da bu karamsarlığı ve dindarlığı kullanarak savaşa gönüllü bulmuştur. Birey olamayan bu kitleler doğal varlıklarına ihtiyaç duymazlar, İslâm'ın içinde eriyerek vahdete ererler. Şehit olurlar.

Uyuşturucu alışkanlığının çok yaygın olduğu İran'da mistisizm kolay taban bulmuştur.

Anlamsızlık anlam kazanmıştır. Savaşın günlük sisi farklı düşünmeyi önlemiştir. Yıllarca petrol uğruna emperyalist güçler İran'da Ortaçağ ideolojisini ve kurumlarını beslemişlerdir.

İran'da toprak olsun, hukuk olsun İslâmi esaslara göre düzenlenmişti. Devrim büyük değişiklik getirmedi. İslâmi miras hukuku Şah zamanı da geçerliydi. Bir erkek iki kadın payına sahiptir. Faiz işletmeciliğiniyse hem pazar eşrafı, hem mollalar hep yapardı.

İslâmi kapitalizmin doğmadığı sürece-ki bu İslâm hukuk sistemiyle mümkün değildir- reform gerçekleşmesi güç görünmektedir. İslâmi ekonomik politika çağdaş durumla paralellik sağlayamamıştır.

İRANLI KADINLAR

Kültürün önemi, gerçekliğin mitsel yapısında gizli kalır genelde. Geçmişin bu büyük belleği toplumda güncele uyarlanır ve yenilenir. Temel mitler aşılmaz, tekrarlanarak doyum sağlar. Zaman boyutunda mekan ve insanlar değişir ama rollerde bir devamlılık izlenir. Zerdüşt İran'ın Nevruz'da sürmesi gibi maniheist mücadele de aydınlıkla karanlık arasında durmadan yinelenir.

Ayetullah Humeyni'nin başarısı bu temel mitleri esas almasıdır. Aydınlıkla Karanlığın yeni anlamlarını Şeytan ve Melek olarak koydu. Yakutiler ve Takutiler diye insanları ve ideolojileri ayırdı.

Uluslararası sahada da şeytan ABD olarak belirlendi. Böylece her şey karanlık ve aydınlık, yani iyiler ve kötüler olarak belirlendi. Bu halk için düşünme ve inanma kolaycılığı getirdi. Ayrıca dünyada yaşanan Batı uygarlığına ait savaşlar ve paylaşım vahşeti İngiliz sömürgeci mantığından nasibini almış İran'ı çok etkiledi. Bu ortak bellek şeytan konusunda hiç tereddüte düşmedi.

Humeyni İranlı kadınları da başka bir ortak bellek ürünü olan Hz. Ali'nin karısı Hz. Fatime (pek sevilen) ile birleştirdi. Bir Şii kadın için en büyük onurla kadınlar kolayca birleşti.

İran'da ilk kadın hareketi 1892'de başlar. Nasreddin Şah'ın oğlu Mirzani'nin sarayına yürüyen çadıralı kadınların yedisi öldürülür. Bu, Tütün Boykot'u olarak tarihte yer alan ünlü direniştir, mollaların da desteklediği boykotta aynı gün 40 işçi öldürülür.

1971'de yürüyüş yapan kadın işçilerden 19'u öldürülür.

Tarih tüm zor dönemlerde, savaşlarda kadının sokağa dökülmesine toplumun ses etmediğine tanıktır. Tüm devrimlerde de böyle olmuştur. Büyük Ekim Devrimi'nde de kadınlar ön saflarda çar-

pışmışlardır. Maksim Gorki bunları "Ana" romanında ölümsüzleştirir ayrıca. Ama devrimin başarıya ulaşmasından hemen sonra "yazılı yeni bir emre kadar.." kadınların evlerine dönmeleri istenir, hem de lider Lenin tarafından. Anna Kollantai bunu acı acı anlatır. Gerekince kullanılan kadın iş bitince hiçbir talepte bulunamadan kendini evinde bulur. Erkek nüfus azalınca yer dolduran kadınlar denge sağlanınca yeniden çocuk doğurmaya gönderilirler. Bunun en ilginç örneklerinden biri Ürdün'de yaşananıdır.

1976'da Ürdünlü erkekler Arap ülkelerine çalışmak için göç ediyorlar. Devlet de bu göçü destekliyor; çünkü, büyük bir döviz girdisi oluşuyor. Oluşan boşlukta eğitilmiş kadın kitlesine ihtiyaç doğuyor. Bu kadınlar iş hayatına giriyor. 76'da bakanlıkları, genel müdürlükleri olan kadınlar 78'de bu talep durunca önce kurumsal bazda elde ettiklerini yitiriyorlar, sonra işten çıkartılıyorlar.

İran'da kadın Şah döneminde tam bir feodal ve ataerkil sistem içinde yaşıyordu. Hukuksa, yarı şeri hukuk esasına bağımlıydı. Yani üç kadın şahit bir erkek şahit yerine geçiyordu, sizi imam evlendiriyordu. Çünkü imam yasal düzenlemelerin sorumlusuydu. Bu nedenle başlık parası yasal bir statüye kavuşturulmuştu. Kadınlar çadıra denen geleneksel örtüyü kullanıyorlardı. Tüm büyük kentlerde şeffaf ve renk renk çadıra giyen kadınların yanısıra kara çarşaflı Kum kenti kadınları da vardı. Kadınların çadıralarını sokakta yırtan Şah'ın babasının zihniyeti oğlunda da geçerliydi. Hatta o, babası kadar bile Batılı değerlerin İran'a gerektiğine inanmıyordu. "Bu zavallı sefilleri, kendi yüzyıllarca kullandıkları değerler sistemiyle yönetebilirim, gerisi başıma dert olur" diye düşünüyordu. Ama bir de dış dünyaya bir vitrin gerekliydi. Bunu da bol dedikodulu Süreyya ve sonra iyi aile kadını imajı taşıyan ideal İranlı kadın Farah Diba ile yapmaya çalıştı. Yani Şah dönemi İran'da kadınlar çok serbestti ve her şey güllük gülistanlıktı denemez. Kadınlar için ilginç olan tek şey baba soyadını taşımak zorunda olmalarıydı. Evliliğim süresince ben babamın soyadını taşıdım. Bu bizdeki yaptırımdan çok farklı ama, kadınların demokratik haklara sahip olduğunu göstermiyor. Kırsal kesimde kadın ezilen, horlanan bir kitledir.

Kentlerdeyse soylularda ve üst orta sınıfta çok iyi eğitim gör-

sıkıcı havasından sokağa çıkan kadın ayrıca dini bir otoriteden izin almıştı. Bu, ataerkil sistemi yarabilecek tek yöntemdi. Kara çarşafını giyen kadın Hz. Fatime olarak kutsanıyor ve saygı görüyordu. Kadınlar militan güç oldular. Onlara güvenildi ve ellerine silahlar verildi. Kadınlar Şah zamanında askerlik yapıyorlardı. Çoğu silah kullanmayı bilen bu kadınlara vatan ve iktidar korunmak üzere emanet ediliyordu. Devrimin dinamik güçleri arasına girdiler ve çıktıkları sokaktan da içeri girmediler henüz. Çünkü İran - Irak savaşı kadınların eve sepetlenmesini engelledi. Erkek nüfusun zayıflaması kadınların işgücüne ihtiyacı artırdı. Böylece kadınlar kara çarşafı da kenara koyarak kendilerine yeni bir biçim de buldular; uzun bir üstlük (ama pardesüden kısa) pantolon ve düz ayakkabı, başörtüsü. Bu biçimle bankada, geleneksel olsun veya olmasın tüm iş kollarında çalışıyor.

1983'de bakanlıklarda çalışan kadın oranı yüzda 30 civarında, kentte bulunan kadın genellikle devlette bürokrat olarak çalışıyor, oranı yüzde 65. Ekonomik güçlükler devleti buna zorluyor.

Devrim öncesi İran'da kültürel ve etnik grupların hepsi kendi geleneksel giysilerini giyerdi. Bu yüzden giysinin değişmesi diye bir şey onlar için söz konusu olmadı. Sadece kentlerde çok sınırlı bir kesimi ilgilendirdi başörtüsü. Şimdi bu kadını sadece İslam yasalarının yönlendirdiğini söyleyemeyiz. O zaman kadının bu irade ve güce sahip olmadığı Arabistan için ne diyeceğiz? Arabistan'daki pratik yaşamda uygulanan İslami mantıkla İran arasında bir benzerlik yoktur.

Bunun iyi bir örneği olarak İstanbul Festivali sırasında seyrettiğim bir İran filmini verebilirim. Sara isimli bu film feminist bir söylem içeriyordu. Sara isimli, evli bir kadının evine katkı olsun ve kocasına yardım diye yaptığı bir gizli işin içinden çıkamaması, bunu öğrenen kocasının onu aşağılamasına kadar uzanan olaylar dizisi (İbsen'in Nora'sından uyarlama). Filmin sonunda kadın kocasın-

cuk bana aittir."

Kocasına, "Ben kimliğimi yeniden tanımlamalıyım, çünkü senin bana biçtiğin kimliği kabul etmiyorum" der. "O beni ezen bir kimlik" diye ısrar eder. Film 1993 yapımı, bugünün İran'ından. İslâmda kadın modeline sadece tek bir şablon oturmuyor. Her kültüre göre dinin yorumu nasıl değişiyorsa o günün ekonomik koşullarına ve yapısına göre de kadın biçimlenmesi değişiyor. Şah dönemi kadın gelenekselle çağdaşlık arasına sıkışıp durdu. Kısa mı giysin, uzun mu, Paris mi, Londra mı? Makyaj yapıp yapmamak tartışma konusuydu.

Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde bir panele katılan İranlı bir genç kız ablasının Amerikalılar'ın kurduğu en büyük üniversitelerin birinde çalıştığını söyledi. Çeviri yapan, kitapları basılan bir kadın bu. Kadınların devrim sonrası çok aktif olduğunu kabul ediyor. Onları rahatsız eden onlara sorulmadan zorla örtünmelerinin emredilmesi, tıpkı yüzyıl başında zorla açıldıkları gibi. Bunlar İran'da kadınlarla ilgili tespitlerdir, iyi veya kötü olduğu tartışması değil.

Ataerkil sistemlerin temellendirdiği bu ülkelerde kadının özgürleşmesi Batılı anlamda istenmiyor. Bundan ürkülüyor. Çünkü Batı'da aile kavramı sarsılmış ve yok olmuş sayılabilir. Oysa Türkiye ve İran'da aile anlamını koruyor ve sıkı toplumsal bağ olarak yaşıyor. Aile, kültürün getirdiği tüm değerleri, dini akideleri koruyarak çocuklarına aktarmakta. Aile neden bu kadar birbirine kenetlenmiş ve bozulmamış? Çünkü sosyal devlet, hukuk, sosyal güvenceler yok. Aile her şeyi yükleniyor. Yani oğlu işsiz kalınca aile ona evini açıyor, kızına yiyecek gönderiyor, yaşlılara evde bakıyor, sokağa atmıyor. Paylaşmak kolaylaşıyor. Birbirlerine destek olarak tinsel rahatlık sağlanıyor. Bir aileye, bir yere ait bulunduklarından emin oluyorlar.

Ayrıca aile siyasal yönlendirmeyi yönetebiliyor, kadınlar oyların artmasına neden olarak siyasal bir güç durumundalar. İslâm politikaları artık kadınları da hesaba katmakta, onları mobilize etmekte. Bundan çıkarı olmasa neden uğraşsın? Kadınlar da bundan yararlanmaya çalışmakta: "Zihnen gelişmiş kadınlarda gözlemle-

nen ve neredeyse bilinçdışı olan ret buradan kaynaklanmaktadır. Bu kahramanca tutumda görülen cesaret ve aşırı dayanıklılıksa şaşırtmaktadır. Bu kadınlar bir yandan iktidarın isteklerine geçici olarak katlanırlarken aldatmacaya başvurup hile yapmakta, en ufak gevşeme işareti aldıklarında eski alışkanlıklarına dönmekte, böylelikle de bir yalan ve aldatmaca dünyasında yaşamaktadırlar. Başörtüsü takmaya alışmış halk kadını bile - fanatikleşmiş kadınlardan söz etmiyorum- aslında tam anlamıyla dinsel olmayan bir işlemin söz konusu olduğunu ve bunun, asi kafaları hizaya sokmayı hedefleyen baskıcı bir iktidarı ve zorlama mekanizmalarını açığa çıkardığını hissetmektedir. Ya da (Neden olmasın?) cephede işler kötü gittiğinde, ya da savaş alanında büyük bir başarısızlığa uğrandığında, bunu kadınların burnundan getirmenin ahlaksız bir biçimi olduğunu."(*)

Belki bu nedenle fanatikler estetik zevke ilişkin her şeye kendilerini ve yandaşlarını kapatmak isterler. Müzik, aşk filmleri, estetik her şey İran'da yasaklandı. Ama evlerin birer eğlence merkezine dönmesini engelleyemediler. İran'ın tarihinde zevkü sefa var, adam şimdi fanatiklerin hatırı için vazgeçecek mi? Elbette, hayır. Alışkanlıklar kültürün devamlılığı içindedir. Şiire tutkun İran, Ömer Hayyam'ı unutabilir mi?

Bunlar sistemin sorgulanmasını getirebilir, diye korkulmakta. Bu nedenle fanatikler İran'da bozguncu unsur olarak gördükleri kadını hizaya sokmak için çok çaba harcadılar. Daha ilk günlerden itibaren kafalarını genelevlere taktılar ve onları kapattılar. Bu eylem toplumda onay görünce bu kez idamlar başladı:

"İran'ın Hürremşehr kentinde genelev işleten bir kadın İslam Devrim Mahkemesi'nde yargılandıktan sonra kurşuna dizilmiştir. Son on gün içinde İran'da fahişelik suçundan ötürü kurşuna dizilen kadınların sayısı dörde yükselmiştir. Urmiye kentinde bir çift, zina suçundan dolayı 179 kırbaç darbesi ile cezalandırıldı. Kent meydanında toplanan kalabalık bir halk topluluğu önünde kadına 100 kırbaç, erkeğe 79 kırbaç cezası uygulandı. Zina yapan erkek ayrıca 4 ay hapis cezasına çarptırıldı." (18 Temmuz 1979)

---

* Daryush Shayegan, Yaralı Bilinç

Rejim katı gelenekçiliğinin dışındaki her tür cinselliği bastırmak için çevik ahlak zabıtaları kurdu (Sarollah)

Zeynep kardeşler denilen milis güçleri oluşturan militan kadınlar da bunu destekledi. "Zeynep Kardeşler, tavırlarındaki sertlik ve soğuklukla şaşırtırlar. Ölüm ve intikamla birliktelikleri her yerde görünür: Beheşti Zahra Mezarlığında toprağın göbeğinden simgesel kanları kızıl bir pınar gibi fışkıran şehitlere tapınmalarında, yakınmalarının yırtıcı ezgilerinde, karizmatik şef'e kendilerini bağlayan çılgın sloganlarında. Böylelikle, tüm anaların mistik kocası, Süper - Erkek tarafından yönetilen erkek rejimine geçişimle yoksunluklarına karşılık bulmuyorlar mı? Böylece kadın imgesi iki aşırı uç arasında gidip gelmektedir; Dul ve militan. Şah, şehitlerin anası olarak kâh yaslı, yani iffetli ve acısı yüzünden erişilmez, kâh kinci militan olarak göklere çıkartılmakta."(*)

Bütün bunlar rejimin halkçı ve propagandacı yanıyla örtüşmektedir.

Hatta buna milliyetçiliği de eklemeli. Şah'ın milliyetçi ve ırkçı propagandası dine yardımcı unsur oldu. Totaliter rejimler hep halkçıdır. İntikam, tapınma ve acı çekme bunun içinde ruh bulur. Kimliğini sağlar. Onun artık kültürel bir kimlik sorunu yoktur. Cemaatin aidiyet duygusu yerine oturunca artık önünde hiçbir fikir duramaz. Kadınlar buna en çok ihtiyaç duyan kesimdi. Eve mi ait, sokağa mı ait olduğundan yoksa ulusa mı ait bilmeyen milyonlarca kadın kara çarşaf ve silahla bir aidiyet duygusu edindi. Kendini güçlü hissetmesine neden olan popüler lidere (Humeyni) bir medya ilâhı olarak bağlandı. Çünkü uluslararası medya ve kasetler ona böyle bir paye vermişti. Özellikle kasetin görüntüden uzak olması radyo gibi hayâl gücünü gıdıklayan tarafıyla videodan daha güçlü bir etki sağladı. Humeyni yığınlara kasetle ulaştı.

Sosyal devletin, kurumların, hukuk devletinin olmaması toplumda sosyal birim olarak aileyi güçlendirir. Aile içinde kadın güçlü konumdadır. Aile çerçevesinde kalmak koşuluyla söz sahibidir. Aile sınırlarını aşmaya çalışırsa sorun çıkmaktadır. Ataerkil sistem bunu engellemekte. Ama din de sosyo-ekonomik yapıdaki

* Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'nda yapılan "Ortadoğu ve Kadın" konulu panelde bu bilgi S. Yeşim Arat tarafından verildi.

durumuna giriveriyor. İnanç sürükleyici olarak hedef tutturuyor.

İran'da yaşanan "kent şiddeti" kent kültürüne karşı oldu. Tahran'da İsfahan'da... Kentin sembolü Tahran'dı, o nedenle buradaki kadınlara yönelik şiddet daha yoğun yaşandı. Bu herkese ders olacak bir haber değerini taşıyordu. Totaliter rejimin vazgeçirmeye uğraştığı konular hep kent ve kentli değerleri, alışkanlıkları; oje ve ruj için şiddet kullanma, kuaförleri kapatma, erkek kuaför yasağı, giysi yaptırımı, genç kadın erkek ilişkisine (flört) bekaret kontrolu, jiletle korkutma, yüzüne kezzap atarak estetik bir yüzü yok etme, kumar ve içkiye cihad açma, bir araya gelinebilinecek sosyal toplantı mekanlarını dağıtma, spor ve dans gibi potansiyel cinsellik(!) çağrışımlarını yok etme. Bunlar İslamın emirleri değil kırsal feodal sistemin emirleri ve görgüsü. Bu, kırsalın kente saldırısı. "İslam'da her Müslüman dine aykırı davranışlara müdahale etme hakkına sahiptir" denilerek herkesin eline bir yetki belgesi verildi. Bunun dayanılmaz cazibesi insanları iktidara bağlarken işlevsel de kılıyor. Fiziki şiddeti izleyen psikolojik baskı yıldırma içerir. Sokakta rahat dolaşmak, gerekli simgelere itaat etmekle mümkündür artık. Evde bile rahat edilmemesi terörün boyutu açısından anlamlıdır. Aslında bu inatçı dayatma iktidarın korkusunun yönünü de belirtmekte. Evde kumar oynayanları ihbar eden psikoloji, kendini iktidarla bütünleşmiş gördüğü için iktidarın gideceğinden ürkme halidir. Engellemeye çalıştığı budur. SAVAK ve şah yöntemleriyle çarpıcı benzerlik sosyolojik bir inceleme konusu olabilir.

İran'da ilginç olan kentli kadının diretmesi ve devrim nedeniyle sokağa çıkabilmiş kadının geri dönmemesidir. İranlı kadının oy hakkı vardır. Bunu kullanacaktır.

olan İslamiyet'in belirginliği kendine özgü bir örgütlenme ve bir kültürle donanmayı başarmış olmasıdır "Bir yandan İslam dini sömürgeci devletler için aşılmaz bir baraj yükseltti. Bunların içeri sızmasına karşı direniş zaman zaman önemli boyutlara ulaştıysa da, bu, İslam dininin Avrupa üstünlüğünden apayrı bir evren, bir kültür oluşturmasındandır." diyen gazeteci Paul Balta "Bu evrensel din Afrikalılara Batılıların kültür özlemleriyle başabaş rekabet edebilecek nitelikte bir inanılar sistemi, bir uluslararası ağ ve bir haberleşme aracı sağlıyordu" savıyla Afrika'daki İslam alemine de açıklama getirmek istemektedir. İslamın yükselişinde bu gözlemlerin haklı bir yeri olduğunu kabul etmeli. Din, devletin ve çevrenin sunmadığı bir güvenlik ve paylaşım sunduğu zaman ilgi görür, hele İslamiyet bir yaşam biçimi önermesiyle bunu en iyi şekilde karşılar.

"İslam dininin kentlerde önemli ölçüde yayılmasına şaşmamak gerekir. Kent ortamı bir güvensizlik, bir yarışma ve çok zaman da umutsuzluk ortamıdır. Buna karşılık Müslüman cemaati bir aile, aşiret, köy havasını yeniden yaratır. Mahalle yaşamı çoğunlukla cami çevresinde yaratılır ve pek çok durumda da mahalle halkının en tartışılmaz temsilcisi imamdır." (*)

El üstünde tutulan bir ideolojinin kurtarıcı rolü... Çünkü Batı kültürü diliyle, silahları ve zorba yöneticileriyle zapturapt altına almaya çalıştığı ulusun kültürüyle karşı karşıya kalır sonunda. Dilin simgesel birliğini kendi diliyle yıkmaya çalışan Batı kültürü İslamın kutsal simgelerine karşılık bulamaz. Çünkü bu milliyetçilikle birleşir büyük çevrimde. Çünkü doğrudan Tanrı'ya tabi olunacaksa bu özgürlüğün anlamı devlettir. O nedenle İslamiyet devlete taliptir. Milliyetçiliğin kültürel olanla ilişkisi rastlantısal değildir.

---

* Paul Balta, Dünyada İslam

"Büyük klasik cemaatlerin hepsi, kutsal bir dil aracılığıyla dünya ötesi bir iktidar düzlemiyle kurdukları ilişkiden ötürü, kendilerinin kozmosun merkezinde durdukları tasarımına sahiptirler." (*) "Kutsal dil aracılığıyla" meselesi çok önemli! Kutsal dil Arapçayı konuşan ülkeler İran'daki "İslam ve devrim" sözcüklerinden ürktüler. Suudi Arabistan ve Irak yüzünü panik halinde Amerika'ya çevirdi. Mısır, Cezayir rahatsız oldu. Ortadoğu'da bir tek Türkiye "İslam ve devrim" sözcüklerinden sadece "devrim" i algıladı, İslam'ı değil. O nedenle devlet ve yöneticileri dahil İran'a kuşkulu bakmadı. Tüm önemli köşe yazarları, aydınlar "devrim"in temiz ve kutsal İran halkının haklı mücadelesi olduğunu yazdılar. Humeyni İran'a döndükten sonra da hiç bıkmadan "devrim"in peşinde oldular ve ilerlemenin sadece "ileriye doğru" olduğu 'Aydınlanma' sloganına Batılılardan çok iman ettiklerini açıkladılar. Aydınlar Batı kültürü ve misyoner okulları ağırlıklı eğitimlerinden dolayı İslâm sözcüğünde hiçbir çağrışıma sahip değillerdi. Ayrıca İslâmın pratik yaşamda bir yaptırıma neden olmaması nedeniyle millet de bir rahatsızlık duymadı. Peki, bugün ne değişti de rahatsızlık duyuyor? Devletle milletin çıkarları ayrıldı. Bu ayrılığa neden olan bürokrasi, muhalefeti doğurdu. Devlet ve millet çıkarları hep ortak olan Türkiye Cumhuriyeti'nde askeri darbeler ve bürokrasi devletin saygınlığını kendi aleyhine yok etti.

Batı kültürü, koloniyel, yeni-koloniyel anlayışıyla girdiği her yerde tepkinin doğmasına neden olmuştur. Milliyetçiliğin artması İslâm'la bütünlük sağlayarak İslamın bir sistem olarak Batının karşısına konmasını gündeme getirdi. Batıyla çıkar ilişkilerine giren devlet ve yöneticileri kamuoyu vicdanını yok saydılar. Batı bugün kendini sorgularken bunu açıklamakta:

"İslâm dini, Müslüman dünyasının dışında bile, yayılımcı, misyoner ve emperyalist Hıristiyan Avrupa'nın sızma girişimi veya Avrupa'ya karşı savaşım konusunda hiç açık vermemiş olma gibi bir saygınlığa kavuşmuştur." (**)

En eski ve en etkili ideolojik araç olan kilise, bu konuda kanlı bir tarihe sahiptir. İran-İslâm devrimiyle beraber Batı dünyası yo-

* Benedict Anderson, Hayali Cemaatler

** Paul Balta, Dünyada İslam

ğun bir aleyhte kamuoyu oluşturma çabasına girdi. Batı ile İslam arasındaki farklılıklar alabildiğine abartıldı ve istismar edildi. İslamiyeti unutmuş görünen Batı kamuoyunun önüne İslam binlerce yıl önceki ilk ve tek uygulamasıyla kondu. Dünyada İslam ve kültürler ilişkisinden tek bir söz edilmedi. İslamiyetle Batı arasındaki çelişkinin Batı tarafından bu kadar hararetle tartışılmasının nedeni belki de emperyalist düzen içindeki sınıf farklılıklarının ciddi boyutlara varmasıdır. Amerika'daki zenci nüfusun Müslümanlaşması gibi toplumsal bir muhalefet ve tehlike içermektedir. Yani hep diğer kültürü tehdit eden Batı kültürü kendini tehdit altında hissetmektedir. İslamı fanatizmle birleştiren Batı onu marjinalleştirmektedir. Çünkü sorunun kültürel boyutunu hiç anlamadığı ve önemsemediği için onu dışlayarak toplumsal Hıristiyan belleğine de cevap vermektedir.

Milliyetçiliğin 20. yüzyıl biterken bu kadar azması çok anlamlıdır, onun kökleri kültürün sürekliliğinde yatar. Milliyetçilik mitlerle, ortak bellek büyüleriyle bütünleşir. Bu da dinsel mit (söylence) ve âdetlerle birliktelik demektir.

"..popülizm (halkçılık) olgusu bir halk mitinden ayrılamaz. Popülizm folkçudur ve yurtseverlik değildir. Bir insan hem yurtsever hem kozmopolit olabilir. Ama bir popülist kaçınılmaz olarak bir tür milliyetçidir. Yurtseverlik popülizmden daha az ırkçıdır. Bir yurtsever bir toplumda yıllarca yan yana yaşadığı ve tanıdığı başka milletten birini dışlamaz, ama bir popülist kendi aşiretinden olmayan herkese karşı kuşkuludur. Milliyetçi sadece yabancılara değil, kendi milleti içinde kendisi gibi düşünmediğini hissettiği insanlara (hatta yurtseverlere) bile kuşkuyla bakar.

Böylece milliyetçi bir tür hem fiziki hem de ruhi ırkçıdır."(*)

Milliyetçilik sadece kendisini seven bir bencilliktir. Dinsel otoriteyle buluşmasıysa sadece İslam'a özgü değildir. 21. Yüzyılın sorunu olacak bu bileşim köktencilikle taçlanmakta. Protestanlık ve Musevilik'te de bu açıkca görülmektedir. Katolik Kilisesi zaten "rüzgâr ekin fırtına biçen" dir.

Batı kültürü, Hıristiyanlık kültürü tabanına dayanıp gittiği kültürlere ve ırklara karşı yok edici davrandı.

---

* John Lukacs, Yirminci Yüzyılın Sonu

"1823'de Bengal'de bir Kamu Eğitim Komitesi kuruldu ve 1834'de Thomas Babington Macaulal bu komitenin başkanı oldu. Bir Avrupa kütüphanesinin tek bir rafının bile Hindistan ve Arabistan'ın bütün yerel edebiyatından daha değerli olduğunu" ilân etti. "Kanı ve rengi bakımından Hintli ama zevkleri, görüşleri, ahlâkı ve zekâsı bakımından İngiliz olan yeni bir insan sınıfı" yaratmak üzere tamamen İngiliz usulü bir eğitim sistemi uygulanacaktı." (*)

Kültürel bakımdan bir dönüşüm sağlama gayretlerinden dile gelmiş yüzlerce yazı ve sözden bir paragraf!

1574 ile 1606'da Asya'daki Cizvit misyonlarını örgütleyen amcanın dedikleri de, bu aşağı ırkın kültürel değişiminin gerçekleştirilmesi ama papazlığa kabul edilmemesi, çünkü "bütün bu bulanık ırklar çok aptal ve kötüdür ve son derecede aşağı bir ruha sahiptir..." diyerek Hıristiyanlığın bakışını da net olarak iletir. Yani kültürle din arasında - veya papazla yönetici sınıf da denebilir - tam bir fikir birliği vardır.

17. ve 18. yüzyıllarda sadece devrimler olmadı, ırksal ayrım ve dışlamalar da arttı. Çünkü 1550'lerde Lizbon nüfusunun yüzde 10'u köleydi. Yani başka ırk ve kültürü sadece hizmetçi gören zihniyet.

18. yüzyıl sadece milliyetçiliğin doğum çağı değil kutsallığa geri adım emri verdi. Dünyevi akılcılık çağı, cennetin çözülmesine neden oldu. Fransız Devrimi'nin yaydığı güç "Cumhuriyetçilik"te ruh buldu.

Cumhuriyetçilikle milliyetçilik elele dolaştı dünyayı. Bu beraberliği gerekli kılan "dil birliği" idi. Halklar kendi dillerini yazıya veya resmiyete dökerek kendilerini "dile getirmek" konusunda çaba harcadılar. Bundan ötürü devrimlerden sonra Suriye'de Fransızca gazete, Vietnam'da Amerikalılar gittikten sonra İngilizce gazete ve İran'da da Fransızca, İngilizce gazeteler ve televizyon yayınları durduruldu. İran, basın konferanslarında bile kendi dili Farsçayı kullanmaya başladı.

"Eskiden üzerimde küçük pilli bir radyo taşır ve yerel istasyonları dinlerdim. Hangi kıtada olursam olayım, dünyada ne olup bittiğini öğrenebilirdim. O radyo artık işe yaramıyor. Şimdi radyoyu

---

* Benedict Anderson, Hayali Cemaatler

çevirdiğim zaman on tane istasyon buluyorum, her biri farklı bir dil kullanıyor, ben de tek kelime anlamıyorum. Kilometrelerce dolaşsam da on tane yeni, aynı derecede anlaşılması olanaksız istasyon çıkıyor. Acaba bu istasyonlar, cebimdeki paranın artık geçersiz olduğunu mu söylüyorlar? Savaşın çıktığını mı bildiriyorlar?"(*)

Milliyetçiliğin dille ilişkisini bundan güzel anlatacak örnek bulamayız gerçekten. Küskün uluslar seslerini dünya aleme duyurma telaşında. Yitirdiklerinin hesabı onları öfkeli ve muhalif kılıyor.

---

* Ryszard Kapuscinski

CUMHURİYETE 'EVET' DEMOKRASİYE 'HAYIR'

"Dâvâmız, örtülü kalan gizdir, ancak bir başka giz öğretebilecek bir gizdir, giz ile kuşatılmış bir gizdir."
VI. İmam Cafer el-Sadık

Humeyni'nin Paris'te veya Tahran'da asla kullanmadığı sözcük "demokrasi" oldu. Nedense kimse bununla ilgilenmedi. Söz fikrin temeliydi, ama onun sözlerinin altı çizilmedi, diye düşünüyorum. Onun sadece eylemleri ve neden olduğu eylemler zinciri dikkate alındı. Buna birçok örnek verilebilir, bence Paris'te bir röportaj ve devrim sonrası Kum kentinde yaptığı konuşma yanyana ilginçtir:

Paris'te Devrim Konseyi'nin kurulduğunu açıklayan Humeyni, L'Express'e gelecekteki İran yönetiminin izleyeceği siyasal çizgiyi şöyle anlattı;

Soru-1970 yılında yayınlanan bir dergide "İslamcı hükümet"ten söz ediyorsunuz. Sert ve katı bir rejimin doktrinini sergiliyorsunuz ve bu rejim tümüyle Kur'an ilkelerine bağlı. Ve böyle bir sistemde "ne doktrinlerin, ne de duyguların yerinin olduğunu" sözlerinize ekliyorsunuz. Yani halk sonuçta sadece "Allah'a ve yasalarına" itaat edecek, ama, halk özgürlüğüne böyle bir kısıtlama getirilmesini kabul edecek mi?

Yanıt-Genelde İslâmiyet tüm özgürlükleri kapsamaktadır. Biz halkın yararına karşı olan ve insanın özüne aykırı özgürlükleri KISITLAYACAĞIZ. Halktan yoğun destek görmemiz kitlelerin düşüncelerimizi benimsediğini kanıtlamaktadır. Şah rejiminin etkisiy-

le halk her şeyi meta ile ölçmeye kalkmış, dinden uzaklaşmıştır. Bunun yanında İran toplumu tam tüketici bir hale gelmiştir. Biz halkın gerçek yolunu bulmasını sağlayacağız. Savurganlığı önleyeceğiz. Sadece kendi çıkarlarına çalışan bir avuç zenginin elindekileri alacağız. Tüm amacımız, onurlu, kutsal ve namuslu bir topluma doğru.

Bağımsız ve bağlantısız bir Cumhuriyet olmak istiyoruz... Tüm ülkelerle dostça ilişkiler kurmak istiyoruz."

Humeyni gayet afâki sözcükler ve cümlelerle konuşarak hem her şeyi söylemekte hem de söylememekte... "Halkın çoğunluğu bende; bu nedenle ben güçlüyüm, benim rejimimi beğenmeyene beğendiririz", diyor. Buna benzer bir uslubu bizde İslâmi kesim kullanmaktadır. İslami kesim başörtüsü sorununda "Tam serbestlik istiyoruz, bu demokrasinin gereğidir" diyordu, bir gazeteci sordu "Peki, siz iktidara gelseniz başörtüsüz gezenlere karışacak mısınız?" Bunun yanıtı çok ilginçti; "Biz bir şey yapmayacağız ama halk içinde mecbur kalacaklar, kendiliğinden isteyecekler öyle olmayı!" Yani Humeyni ile aynı mantık paralelliği içermekte "Biz çoğunluksak bunun yaptırımını eli sopalılara yaptırırız, merak etmeyin". Bugün demokratik hak diye savunulan başörtüsü özgürlüğü yarın bir iktidar değişikliğinde ortadan kalkacak, gerekçesi de hazır "Allah böyle emrediyor"olacaktır.

Humeyni referandum öncesi Kum kentine gitti ve halktan sadece İslâm Cumhuriyeti kurulması lehinde oy kullanmalarını istedi.

Yüzbinlerce İranlıya konuşan Humeyni, İran'da kurulacak olan İslam Cumhuriyeti'nin esasını Kur'an'ın oluşturacağını belirtti.

"Bazı kişiler, demokratik bir İslam Cumhuriyeti istemektedir. Fakat ben halkımı kısaca bir İslam Cumhuriyeti lehinde oy kullanmaya çağırıyorum. Demokrasi kavramı, Batı'ya ait bir kavramdır ve biz bu kavramlardan esinlenmemeye dikkat edeceğiz."

Bu nedenle İran bayrağının arması da değişti ve üzerinde terazi bulunan bir Kur'an figürü yerleştirildi. Adaleti şer'i kanunlar sağlayacaktı vesselam. Yeşil pusulalar İslam Cumhuriyeti'ne 'Evet', kırmızılar 'Hayır' yazılı olarak herkesin eline tutuşturuldu ve Devrim muhafızları gözü önünde kullanıldı.

Mahabad kenti dini lideri Şeyh Azizullah Hüseyni gibi birçok

dini lider halk oylamasına katılmayacağını açıkladı ve "İslam Cumhuriyeti'nin yeterince açıklanmadığını" söyledi.

Aynı dönemde Kürtler, Araplar ve Türkmenler ayaklandılar. Künbedi Kavus kentindeki ayaklanmayı Ayetullah Talegani çözümledi. Humeyni, Talegani'nin demokrat ve çözümleyici kişiliğinden çok büyük ölçüde yararlandı. İşi bitince başına neler geldiği malûm... Kürtler ise Fantom uçaklarıyla bombalandılar, Kürdistan'da taş taş üstünde kalmadı. Araplar kurşuna dizilirken, "Hepimiz Müslümanız; bizi neden öldürüyorsunuz? "diye sloganlar attılar. Mozayikteki herkesi ordu susturdu. Farslar bir kez daha yönetime hakim oldu, "Allah'ın Nişanı" (Ayetullah) sahipleri tıpkı binlerce yıldır İran'da devletle tanrı elçisi Şah'ın birlikteliğine sahip gelenekte olduğu gibi.

Cumhuriyeti seçen İranlılar aslında siyaseti seçtiler, onların yoksulluğuna bakıp aldanan dışarıdakiler ekonomiyi seçeceklerini ummuşlardı, yani demokrasiyi.

"Cumhuriyette herkes kendini bir yurttaş olarak tanımlar ve bütün yurttaşlar 'ulusu' oluştururlar. Demokraside herkes kendisini 'topluluğuna' göre tanımlar ve toplulukların toplamı toplumu oluşturur. Burada insanlar kardeştirler, çünkü aynı haklara sahiptirler, oysa cumhuriyette kardeş olmalarının nedeni aynı atalara sahip olmalarıdır. Bir cumhuriyetin siyah belediye başkanları, sarı (ırktan) senatörleri, Yahudi bakanları, ya da tanrıtanımaz okul müdürleri yoktur. Siyah valileri, Mormon senatörleri olan demokrasidir. Cumhuriyet biçimindeki devlet, üniter ve doğası gereği merkeziyetçidir. Cumhuriyetçi, gerçekler tektir, yanlışlar çeşitlidir diye düşünür. Cumhuriyette devlet toplumun üzerinde yer alır. Cumhuriyetçi ilke sürekli orduyu önerir. Cumhuriyet eşitlikçi olmadan eşitliği sever," diyor Régis Debray.

Belki de bu nedenle Tunuslu Mahmud Messadi Arap Cumhuriyetlerini "çağdaş emirlikler" olarak nitelendirmiştir. Oysa çağdaşçılığın karşısına cumhuriyetlerle çıkmaktadır İslam. Gerçeklik karşısındaki bakış sadece bir kültürü reddetmek olunca radikalizm kaçınılmazdır. Tıpkı eğitimde tekel sahibi, toplumsal yaşamda gerici, fikir yaşamında dogmatik olan Katolikliğin köktenciliği gibi... Batı kültürünü, Avrupa'yı "Hıristiyan dünyası" diye tanımlamak

modern çağa kadar kendileri tarafından kabul görmüş bir tanımdır.

İran 2500 yıllık Şahlık'tan Cumhuriyete geçmeye çalışıyor, Türkiye ise 70 yıllık Cumhuriyetçilerle demokratların savaşına sahne olmakta. İran 1907'den beri "Batı'ya hayır" diyen ulemayla yönetiliyor, bugün Türkiye ise durduğu yerde durmuyor sürekli akıyor.

İranlı Cumhuriyetçiler devleti ve onun sıkı denetimlerini kurmaktalar hâlâ, Türkiye merkezi devletten kaçmakta. İran'da Cumhuriyetçiler tartışmaktan hoşlanmazlar, Türkiye'de tartışılmayan yok.

İran doğru-yanlışı, aydınlıkla karanlık gibi kesin ayırmakta, Türkiye gri tonları biliyor teoride. Türkiye liberal ve tüketici, İran popülist milliyetçi. İran devlet ideolojisini ihraç etme sevdasında, Türkiye hiç bir yere bulaşmamak derdinde. İranlı Cumhuriyetçiler sımsıkı merkeze bağlı ve emre itaatkâr. Türkiye'de, "herkesin gerçeği kendine"...

İran, demokrasisi olmayan bir Cumhuriyet, Türkiye demokrasiyi keşfetmiş bir Cumhuriyet. Türkiye'de "söz" var, İran'da üstünüzde "göz" var. İran'ın tanrıları ulema, din adamları, askerler, kurum yöneticileri ve bazerganlardır. (*)

Türkiye, Cumhuriyetini demokrasiyle zenginleştirme derdinde, İran Cumhuriyeti sonsuza kadar değişmezliğini sağlama alma derdinde.

---

* Türkiye'nin tanrıları işadamları, politikacılar, şarkıcılar, aktörler, reklamcılar, gazeteciler.

İKİ ÜLKE, İKİ DEVRİM
ORTADOĞU'NUN İKİ BENZEMEZİ

"Vaadler sadece onlara inananlar için değer taşır."
İran özdeyişi

Bu yüzyılın önemi devrimler çağının artık kapanması olarak düşünülebilir. Büyük düşlerin ve hayâli toplumların, ütopik ekonomik ilişkilerin, yeni insan yaratma rüyalarının sonu... İnsanı teknolojinin ürünü saymakta direnen kapitalist sistemin ve onun yok ettiği doğanın peşinde, yolda tek başına kalan yaya insan... Makinelerin gürültüsünde, savaş naraları arasında, paranın egemenliğinde ruhunu arayan insanın dramı. İnsan yitirdiği şiirini, güzelliği ve romantizmi dinle geri çağırmak, yaralarını sarmak telaşında.

Geçen yüzyıllar imparatorluklara son noktayı koydu. Dinsel simgelere sahip imparatorlar, Şahlar ve padişahlar zamanının derinliğinde kaldı.

Osmanlı İmparatorluğu milliyetçilik dalgasıyla sarsılınca mozayikteki tüm diller ve ırklar kendine sınır çizme telâşına düştü. Emperyalist güçler, herkese hakkını verirmiş gibi, Osmanlı'dan diğerlerinin hakkını talep eder oldu. (Arada kendi nafakasını çıkarmak için).

Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimiyle İran'daki devrim iki ülkenin kültürel göstergeleri açısından ciddi farklar içerir.

Türkiye'de Kurtuluş Savaşı milletin karşısındaki somut emperyalist güce, düşmana karşı kazanılır. Elinde avucunda hiçbir şey olmayan Türk Milleti Türklerin oturduğu toprak parçasını 'öte-

ki'nin elinden kurtarır. Toprakla iş bitmeyeceğinden Atatürk büyük bir dönüşüm için devrimi planlar ve yeni Türk ulusunu hayal eder. Bir ulus hayal eder...

Bu can alıcı noktada Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşen ütopyada yeni ulusun doğması için gereken dil birliği sağlanır. Osmanlı'nın dili ve harfi imparatorluğu bağlayan bir devlet diliydi. Halkın dili ise Türkçe idi. Türkçe devlet dili oldu. O zaman harf devrimi de gerekliydi bu millete, kendi dilini konuşacaksa kendi harfi olmalıydı. Bu, Latin alfabesiyle sağlandı. Arapça konuşan çoğunluğun bulunduğu Ortadoğu'da ve İslami cemaatlerin tümünde geçerli olan Arap alfabesiyle Türklerin ilişkisi kesildi. Yani kutsal dille halk dili arasındaki tercih milliyetçilik lehine yapıldı. Böyle bir tercih sonunda Türkler tarihlerini İslamla bütünleştirmek yerine ilk geldiği yerlere bakacaktı, elbette böyle yaptı. İlk yapılan kongrenin tarih konusunda olması raslantı değildir. Millete bir tarih gereklidir. İlk fakülte Dil, Tarih ve Coğrafya'dır. Dil başlı başına ve tek, sonra tarih ve coğrafya gelir. Çünkü bir ulusu bu üçlü olmadan tanımlamak mümkün değildir. Meksikalılar İspanyolca konuştuğu halde soylarını Kastilyalı fatihlerde değil Aztek, Maya ve Tolteklerde aramaktadır. Bunun en iyi kanıtı olarak Mexico-City'nin en büyük müzesi Antropoloji Müzesi'dir. Bir ulusa bir tarih lazım. Yüzünü batıya dönmüş Osmanlı aydınlarının, neredeyse, bir yüzyıllık çabası da buna eklenince tarihimizin Ortaasya'dan, geleceğimizin de Batı ile göbek bağları kuracağı kesinleşir.

Yani Türk önderin muradı topyekün bir değişimdir. Yeni ulus, yeni felsefe ve yeni ideoloji.

İran'da olan devrim bir savaş sonucu değildir. Topyekün bir savaş değil, bir siyasi gerilla harbidir. İran ve Türkiye'de devrimler bir hanedanlığa karşı yapıldı. Ama Osmanlı bir imparatorluktu. (Büyük sistem)

İran şahlık idi, yani tek adam yönetiminin diktatörlüğe dönüştüğü bir mekanizma. Her iki ülkede de kültür zenginliği ve çeşitliliği vardır. Etnik renklilik Türkiye'de sadece Kürtler sorunuyla gündeme gelmiştir. İran'daysa Loristan'da, "Burası bizim" diyen Lor Türkleri, Azerbaycan'da Türkler, Hürremşehr'de Araplar ve Belücistan'da Belücler, Kürdistan bölgesinde de Kürtler oturur.

Her siyasi ve etnik birim kesin sınırlarla ayrıdır. Bu nedenle Humeyni devrim sonrası tüm bölgelerde acımasız bir bastırma ve yıldırma harekatı yaptı. Şahların her zaman yaptığı gibi..

"...başarılı devrimciler eski devletin iç tesisatını devralırlar; kimi zaman memurlar ve muhbirler, ama her zaman dosyalar, arşivler, yasalar, mâli kayıtlar, sayımlar, haritalar, raporlar, yazışmalar, notalar ve benzeri. Eski sahibi kaçtığında, yeniden eski parlak haline dönmek için yeni sahibinin düğmeyi çevirmesini bekleyen büyük bir malikanenin elektrik şebekesi gibi.

Dolayısıyla devrimci önderliğin bilinçli olarak ya da olmayarak malikanenin efendisi rolünü oynamaya başlamasına çok şaşmamak gerekir.

Önderlikleri vurguluyorum çünkü eski şebekeleri ve sarayları devralanlar halk değil önderlerdir."(*) Humeyni bir ulus planlamadı; ulus, zaten vardı. Ulusun diliyle, harfiyle ve diniyle bir çatışma yoktu. Devlet tüm bunlara sahipti. Humeyni sadece bir devrim planladı. Bu devrimin yeniliği hanedanlığın yerinde sadece Allah simgesini bırakmaktı (çünkü hanedan zaten Tanrı elçisidir ve en eski simgedir) Humeyni sadece bir din adamı olması sebebiyle tasarımı sadece dinseldi. Din tek ideolojisiydi. Papa'nın Vatikan devleti de aynı mantığı taşır. Hiçbir farkı yok teolojik olarak. Vatikan'da tebaa olmadığı için yaşama biçimi sorun olmamakta. İran'da vatandaşların 'birey' olma hali reddedilmiştir. Onlar dini cemaatin bir üyesidir artık. Böylece tarihin sürekliliği parçalanır. Humeyni Fars ulusunun Zerdüştlüğünü inkâr eyler ve bunu sembollerini yok etmek ister. Değişik dinleri sürerek çıkarır devreden. O, ulusun tarihiyle değil dini tarihiyle meşguldür. Peki koskoca ulus ve devlet milliyetçiliği ne olacak? Bir günde bellek kayıtları mı silinecek? Bu, asla mümkün değil. İşte burada bir devrim nedeni yatmakta bence.

Osmanlı'da dil birliği yoktu ve dil kişisel bir tercih idi. Türkiye dil birliğine kavuşunca, din kişisel bir tercih olarak kaldı. İran'da dil birliğini Farsça sağlıyor. Din birliği sağlandı, ama dil birliği bozuldu. Etnik cemaatlar kendi dillerine daha çok sahip çıkmaktalar

---

* Benedict Anderson

şimdi. Böylece onlar milliyetçilik dozunu arttıracaklar. Konuşma dillerine harf isteyecekler bir gün.

Bugün İran'ın durduğu noktada kritere göre ileride veya geride tartışması sadece sayısal bir sorun değildir. İran'ın binlerce yıllık belleği sarsıldı. Şah'ın ülkesine tutturamadığı doku naklinin hastayı komalık etme hali denebilir buna. "Zulüm altında çiğnenmiş, alçaltılmış, oyuncak haline getirtilmiş bir ulus, kuşkusuz, başını sokabileceği, koruyabileceği ve benliğine kavuşabilecegi bir sığınak arar. Özelliğini, kimliğini, hatta doğal yaşam hakkını koruyacaksa, bu kaçınılmazdır. Ancak bir ulus bütünüyle göç edemez, bundan dolayı mekândan çok zamandan göç etmeye başlar. Yaşanan gerçeğin gittikçe daralan baskı çemberleri ve tehditleri karşısında, yitik bir kutsal emanet gibi görünen geçmişe döner." (*)

Devrimi kışkırtan otorite sonunda zamanın karanlığında boğulur.

Şebekenin yeniden yanması yine birçok ölüm getirdi, devrim sonrası insan avı büyük bir sürek avına dönüştü. Hatta sınırları aşarak sürdü gitti. Önceleri, "Her devrimde olur" diye hafife alınan idamlar sonra kişisel hırsların tatminine kadar varan bir seviyeye indi. Eski elektrik şebekesinin telleri değişmeden düğmeye basan ellerin değiştiği yavaş yavaş anlaşıldı.

Atatürk, başkenti Ankara'ya taşıyacak kadar köktenci bir değişiklik yaptı. Yüzlerce yıllık Bizans yadigârı İstanbul'u değiştirdi.

Humeyni ise Tahran'ı ele geçirmek istemişti. Devlet, Tahran demekti ve devlet devamlılığı sağlanacaktı. Planlanan, siyasi ve sosyal modelin değişmesiydi. Bu değişim de biçimsel ve beyinsel olarak İslami uygulamada ruh bulacaktı.

Atatürk eskinin tüm nimetlerini ve külfetlerini reddedendi. Yoksa "Rönesans ve Reform" olarak düşündüğü Türk ulusunun yeni çağı başlayamazdı. Tüm ayak bağlarından kurtulmayı kökten olarak sağladı.

Atatürk'ün savaş sonrası devrimleri yaparken yararlandığı ciddi aydın kadrolar vardı. Osmanlı'nın Batılılaşma hareketlerine çoktan başlamış, yetişmiş bir entelijensiyası vardı. İran'da Şah buna hiç izin vermedi. Varolan aydın sınıf, genelde, ülke dışında ve ülkesinden kopuk nefes almaya çalıştı. Köksüz bir vazo çiçeği gibi...

* Şahların şahı.

Devrime tüm sınıflarla ulema ortak eylem içinde başlar. Ortak istek, meclisin kurulması ve anayasadır. Anayasaya İslamiyete aykırı yasa çıkartılamayacağı madde olarak konur. Ulema (ruhban sınıf)nın istekleri bununla bitmez ve HAYIR listesini ortaya koyar:

1) Ülke yönetiminin laikleşmesine,
2) Ülkenin Batılılaşmasına,
3) Batılı eğitimin yaygınlaşmasına,
4) Yabancı egemenliğinin artmasına,
5) İthal malların kullanımının artmasına,
6) Adil olmayan Şahlara,
7) Geniş halk kitlelerinin ezilmesine,
8) Batılı hukuk sistemine,

'Hayır' diyen ulemayla birlikte devrimin ittifağı çatlar. Böylece Milli Şûra Meclisi topa tutulur.

1908'deyse Osmanlı topraklarında özgürlük rüzgârları esmekte ve şair Eşref "İran'da Yangın Var"ı yazmakta.

"İşte İran, işte Türkiye uzağa gitmeyin
Bu bina tecdid olunmaz ekseriya çökmeden"

derken kendi ülkesinin sonunu da görmektedir.

İran ile Türkiye arasında "şah İsmail'in tacını, tahtını ve karısını" aldığını yazan Türk lise tarih kitapları ve belgesi, Topkapı Sarayı'ndaki 'Şah İsmail'in tahtının gölgesinde hep durur gibi gelir bana. Resmi ağızlarda "Çok eski iki dost ülke" olduğumuz resmen ifade bulsa da yapılan etkinlikler tam ters yöndedir. Bu ne Şah, ne de İslâm Cumhuriyeti'nde değişikliğe uğradı.

İran ile Türkiye arasındaki en derin fark din konusundadır. Şii gelenekleri Zerdüşt din ve kültürünün ayrılmaz parçalarıdır. Halk içindeki Müslüman felsefi birliği toplumun ortak belleğinden kaynaklanır.

Sünni çoğunluk içinde yüzde15 olan Şia azınlık hep isyan eden ve direnen olmuştur. Sünni Osmanlı ise tüm İslâm dünyasının halifeliğini elde etmiştir. Osmanlı, Bizans ve Anadolu gelenekleri üs-

batı ucu Osmanlılardır.

İran XII. İmam Muhammed el Mehdi'nin dünyaya geleceğini ve devrim yapacağını bekleyen millettir. O gelince dünyada güller açacak, tüm haksızlıklar son bulacaktır. Huzur ve adaletin gelişini İmam'a bağlayan İran'ın Ruhullah Humeyni'ye olan fanatik bağlılığını anlamak kolaydır.

Osmanlılar şeklen İslâmi, ama çoğu uygulamada gelenek ve göreneklere bağlıydı. Buna da "kavanini örfiye" yani gelenek görenek yasaları denirdi. Bu Kur'an esaslı hukuk kavramını esnetmiştir. Bu özgün hukuk sistemine Batı etkisiyle daha sonra savcılık makamını, ceza ve hukuk muhakemeleri usullerini aldılar. Ticaret ve ceza yasaları aldılar. Belki bu nedenle Cevdet Paşa başkanlığında düzenlenen Mecelle'nin 39. maddesi:

"Zamanın değişimi ile hükümlerin değişmesi inkâr olunamaz" der.

624 yıl hüküm süren Osmanlı her dinden ve dilden uyruğuna adil olmaya çalıştığından birçok suçu para cezasıyla geçiştirir. Kuran yaptırımlarını Müslüman olmayana uygulamaz.

Osmanlı hanedanlığı temsilcisi padişah İslamın en büyük memuru olan şeyhülİslam'ı azledebilir.

Osmanlı padişahlarından hiç biri hacca gitmemiştir.

Araplar Mekke civarındaki güzelim Mimar Sinan yapıtlarını belki de bu nedenle sistematik olarak yok ettiler.

Araplar İran'a ve Türklere Müslümanlığı zorla benimsettiler; ama, her iki milletin de, kültürü inatçılığı İslamiyet'i yorumlamalarına engel olmadılar. En özgün iki yorum; Türk ve İran Müslümanlığıdır.

Bunda kültürün benzemezliği temeldir. Düşünün ki, erkeklik törenlerini en görkemli şekilde yapan Türklerin yanında İranlılar doğumdan sonraki üç gün içinde (Yahudiler gibi) sünnet yapar. Türkler üç gün, üç gece süren sünnet âdetine güncel olan her şeyi katarak köyde kentte tüm hızıyla devam etmekteler. Bizden başka bir Müslüman yok bu işi böyle şamanist âdete dönüştüren, neden acaba? Geçmiş her unutuluşla doğar sanki.

Kan görme ve kurban törenleri İran ile Türk uygulamalarında

büyük yakınlık gösterir. Her yeni otomobile, eve veya düğüne kan gerekir. Bu nedenle biz (işin gösterişinden) koyun, dana veya deve keseriz. İranlılar daha mütevazı olarak horoz keserler. Kanını üstlerine başlarına sürerler. Burada farklı olan davranış biçimleridir. Türkler soğukkanlı kurbanı keser ve bir iş olarak işi bitirir. Kanı temizler ardından. İranlılar kana tutulur sanki, kan onlara bir esriklik getirir. Hz. Hasan ve Hüseyin'in ölüm töreni âdetlerinde kanın özel bir yeri vardır. Her dramatizasyon mutlaka kan içerir (genelde kırmızı boya, salça) Bu kanla ilişkileri Azteklerin kan karşısındaki davranışlarına yakınlık gösteriyor bence. Orada da kurban edilecek insanın kalbi canlı olarak içinden alınır ve kan içinde daha atarken tanrıya sunulurdu. Kurbanın kanı mutlaka görünür olmalıydı. Böylece bir büyü atmosferi sunması sağlanırdı.

Ölümde baştan aşağı siyahlar giyen, kırk gün yas tutan ve siyah giymeye devam eden bir İranlı için Türkler duygusuzdur. Tıpkı Hıristiyanların davranış biçimidir bu. Türkler kırmızı giyerek de ölüm törenine katılabilir. Son yıllarda televizyon dizilerinin yabancılaştırması onucu siyah veya koyu renk görülmekte. Yoksa Türkler ölüm âdetinde sakin ve sessizdirler. O bir yere gitmiyormuş gibi davranırlar. İranlılar ağlayıcılar tutar. Çığlık çığlığa acısını göstermek zorundadır, yoksa kimseyi üzüldüğüne inandıramaz. Ölümlerde siyah bayrak asılır ve İmamlar'ın doğum ve ölüm yıl dönümleri kutlanır. Türklerde doğum günü kutlaması kent yaşamıyla gelmiş bir tavırdır. Ölümdeki sessizliği doğumda da gösterirler. Dünyaya geliş ve gidiş pek gürültülü değildir Türk anlayışında. Zamanın büyük çevriminde bunun önemsiz olduğu bilinir. Eski Türkler ve hatta Karadeniz bölgesinde hâlâ insanlar ölülerini bahçelerine gömer ve onlarla iç içe yaşar.

İran'ın mezarlıklarında oturup yemek yiyenlerle bu açıdan bir akrabalık olabilir. Amma velâkin bizde mezarlıklar sessizdir. Tahran'da Behest-e Zahra ise bir fenomendir. Çığlıklar atılır, temsili ölüm sahneleri oynanır, savaş şehitlerinin temsilinde karnından kan fışkıran ölüm sahneleri çok etkileyicidir. Kırmızı lâleler simge olarak kullanılır. Her ölünün mutlaka bir resmi bulunur. Ona sevdiği şeyler sunulur. Kırmızıya bu tutku Çin'de de her biçimde karşınıza çıkar. Asya renklere tutkundur ille de kırmızıya. Bunun kurbanla ilgisi ne kadar yakın acaba?

Düğünlerde beyaz gelinlik giyme geleneği İran'da çok yeni. Oysa Osmanlı sarayında Ayşe Sultan ve birçokları beyaz gelinlik giymiştir. Benim anneannemin beyaz gelinlikle dedemin setreli damatlığı düğün fotoğraflarında pek şık. İran'da 1940'da bile ipek çadıra düğün giysisi. Yani İran Batılılarla hep bir sömürge ilişkisi içinde olmakla beraber İran'ın sosyal yapısında Batılı alışkanlıkların yer alması çok yakın tarihtedir. 1950 doğumlu insanların anlattığı 56 / 60'larda kimsenin muz diye bir şey bilmediğidir ve hatta portakal, mandalina. Limon deseniz fındık kadar yerel limonlardan, sadece kurutulur. Meyva denince elma, kavu, karpuz en yaygın olan. Oyuncak asla bulunan bir şey değil. Oyuncak taş, sopa ve doğadaki hayvanlarmış. O dönemde Türkiye'deki aile yaşamı ve orta halli aile standartlarıyla çok farklı bir İran aile yaşamı var. İran toprak damlı, yoksul kentlerin ülkesi henüz. Köylerde ise ortaçağ yaşanmakta. Başları bitten görünmeyen çocuklar, en ilkel tedavi yöntemleriyle yaşayan insanlar, açlık, sabun ve tarak bilmeyen köylüler. Yabancıya duydukları hayvansı korku da buna eklenebilir. Bu Yakup Kadri'nin 'Yaban' romanını çağrıştırmakta. Yol yok, iz yok köyler.

İran'da yaşarken, hep bu 60 / 70 yıl farkını hissederek yaşadım. Özellikle davranış ve alışkanlıklarda rastlanan sosyal yapı insanın zaman duygusunu zedeliyordu. İran bugün o zamanın bir tarafında yaşıyor. Türkiye ile İran zamandaş olmamıştı zaten hiçbir zaman.

Din yasağı gereği İranlılar dişli balık yemezler. Denizle pek ilişkileri yoktur ve deniz ürünlerine ilgileri de yoktur.

Zeytinyağı bilmezlerdi ve zeytin görmemişlerdi. Hatta benim yaşadığım dönemde bile "Anne bu ne?" diye zeytini soran çocuklar gördüm. Yani Türkiye Akdenizli özellikleri ağırlıkta olan, İran ise Asyalı özellikleri ağırlıkta bir ülkedir. Türkiye'de Kürtlerin bile midye mafyasını ele geçirmesi Türkiye'nin ironisidir. Bu, deniz görmemiş Kürtlerin denize olan hayâli sevgidir bence. Anadolu'dan gelen denize hayran hayran bakar. Boğulacağını bile bile denize girer ve ölür. Her sene Şile'de yirmi kişi boğuldu haberleri bir sene sonrayı etkilemez. O durgun su sandığı devingen deniz tarafından yutulmayı bir türlü anlamaz, ama denize de gelir ve girer. Bunu bir İranlının anlaması imkânsız.

İranlı'nın derdi yeşildir. Otoyolun ortasında çim bir saha bulsun hemen orada piknik yapar, semaveri çıkarır.

İranlı kahve içmez. Yatar kalkar çay içer. Günde en az otuz kırk bardak çay içtiklerinden semaver gelenekseldir. Kahvaltı ağırlıkla çay demektir. Çünkü çay yanında lavaşa sarılı bir parça peynir ve belki tereyağı hepsi bu. Çörek (ekmek) ve çay esas, gerisi olsa da olur, olmasa da. Doğuda olduğu gibi ekmek çok önemlidir. Ekmekler çeşit çeşit olmakla birlikte yaygın olan ekmekler bizde köyde yapılan lavaş olması, onu tüm kış ıslatarak yemeleri bana hep ilginç gelirdi. Ekmek fırınları da köydeki toprak fırınlardan olurdu. Upuzun sengeh taşların üstünde pişer.

İran'da kent yaşamının çok yeni olmasının göstergesi olan birçok gelenek ve görenek sürekliliği bu konuda durmamızı gerektirebilir.

1960'da Tahran'ı görmüş biri 1977'de tanıyamazdı. İran'ın yarı yüzölçümünün çöl olduğunu anlatır görüntüler içindedir Tahran. Daracık sokaklardan arkların aktığı ve otomobilin elle sayıldığı Tahran 1977'de beş altı milyon nüfuslu, aşırı kalabalık ve trafiğe boğulmuş kocaman bir kenttir artık. Kentin doğal yapısı, (Alt yapısı değil, çünkü metro sorunuyla dalga geçilirdi hep. Bir çocuk babasına metronun ne zaman biteceğini sorar, ikinci karede o çocuk yaşlanmış ve çocuğuna metronun ne zaman biteceğini anlatmaktadır!) dekor olarak kurulunca kent kurulmuş olmuyor. Kırsal alanlardan kente yoğun göçlerin yaşanması kentlerin büyümesine neden oldu. Sosyal yapıdaysa 'kentli' diye bir yapı ve kişilik gelişmeye başladılar. Geldikleri değerler sisteminin hükümsüz bir para durumuna düşmesiyle karşılaşan insanlar serseme döndü. Bu insanlar ellerinde varolana sıkıca sarılmaktan başka çare görmediler. Ama yeni kuşaklar pek aynı fikirde olmadılar. Yeni kuşaklar yeni bir kişilik yapısı ve davranışları geliştirmeye başladılar. İçten ve doğal olandan koptular ve yeni biçilen rollere uygun oynamaya başladılar. Onlar artık bir köy topluluğunun veya bir komünün üyeleri olmaktan çıkıp Ahmet Efendi, Süleyman Bey oldular. Herkes kendi bacağından asılmaya başladı. Yardımsız kaldılar. Yalnız ve tedirgin olan yeni 'kent dışı' komünler kurmaya başladılar. Bu yeni komşuların acıları birbirine benziyordu. Kişisel olarak bir hiç,

başarısızdılar. Kendi gözlerinde değersizdiler. Karılarına çocuklarına 'diğer' insanların sağladıklarını sağlayamayan başarısız koca, başarısız baba oldular. Hiçbir liderlikleri ve değerleri kalmadı. Sadece basit bir inşaat işçisi, 'maganda' ve köylüydüler. Kentin hareketliliğinden ürkenlerin çocukları kentin kabadayıları, çeteleri olarak intikam almaya ve güçlü olmaya çalışır. Bir yere tutunma ihtiyacı dayanılmaz olur. Dengesizlik ve uyumsuzluk başlar. İlgilenen yoktur, onlar kendi hallerine terk edilmişlerdir. Sosyal kontrol çözülmüş ve şiddet boşalmıştır. İşin sosyalisti, kapitalisti de yoktur. Sosyalist ülkelerdeki alkolikler sorunu, Moskova'da suçlular ve holiganizm buna örnek. Değerini yitiren benlikler önce uyuşmak istemektedir ve içki, uyuşturucu dozu artmaktadır. Dinsel isteklendirmesinin ağırlığına karşın İran'da da uyuşturucu çok yaygındı. 1955 yılında Birleşmiş Milletler'in baskısıyla haşhaş ekimini yasaklayan devlet, işin ticaret tekelini Saray'a verdi. Şah ve çevresinde afyon çekmek sigara içmekle eşanlamlıydı. Devlet afyon özünü üreticiden ucuza alır ve bu ürün çeşitli atölyelerde işlenerek morfine dönüşürdü. Bu raporlara göre İran'da 1.5 milyon bağımlı vardı. Bunların çoğunu devrim sonrası televizyonlarda gösterirlerdi. Yerlerde sürünen, sefil halde genç insanlar... Bunları anlatmaktan muradım, kente göçen insanların kaçişa olan tutkunlukları. Bu, ABD'de veya Rusya'da neden büyük benzerlikler gösteriyor? Hızlı sosyal değişmenin insanları olumsuz etkilediği aşikâr... Bu dinsiz Rusya'yı dindar, Amerika'yı ise bağnaz konuma getirdi. Dinsel ahlâk hangi çaresizlikten çağrılıyor?

Kültür kendini savunmak için dini mi kendine âlet ediyor? Çünkü toplumsal çatışma siyasal olduğu kadar kültüreldir. Köklerinden koparılmış kitlelerin tepkisi yaşamlarının akılcılaştırılma telâşından doğmaktadır.

Türk ve İran kültürlerinin ayrıntıları belki birçok ipucunu içinde taşımaktadır.

İran kültüründeki Zerdüşt etkilerle Türk kültüründeki şamanist etkiler varlıklarını koruyarak bize kadar ulaşmışlardır.

LÂİKLİKLE TANIŞMAMIŞ BİR DEVLET:İRAN

Türkiye ile İran arasındaki en temel farklardan bir diğeri de buradadır. Osmanlı / Anadolu kültüründe varolan kültür ve dinlerin bir arada yaşama ilkesi TC'nin laiklik kavramına taban olmuştur. TC'nin kurulması ve laikliğin benimsenmesi Türkiye'yi İslâm dünyasında benzersiz kıldı. Bu deneyimi yetmiş yıldır yaşayan Türkler birey / din sorununa farklı bakmaktadır.

Devletle din arasındaki ilişki Osmanlı'dan beri bir gelenege sahiptir. Bu kendine özgü gelenek devletin egemenliğidir, dinin değil. Devletin işlerine meşruiyet kazandıran din adamları devlete bağlıydı. Bu TC'de Diyanet İşleri ile sürmektedir. İran'da ise din devletin üstünde olmuştur.

Laiklik kültürel kimliği yakından ilgilendiren bir konu olduğundan yüzyılın başındaki anlamdan farklı olarak çok kültürlü yaşamı hedeflemelidir. Laiklik o devirde, eğitimde tekel sahibi, toplumsal yaşamda gerici, fikir yaşamındaki dogmatikliğiyle bilimin önünü kapatan Katolikliğe (bağnaz dinsellik) karşı yaşama geçirilmişti. Laiklik, çoğulculuk, akılcılık, eleştiri ve ilerlemeyle özdeşti. Katolikliğin o kaskatı kuralları gevşedi ve bugün Katolikliğin kamu yaşamını kontrol etme talebi yok.

TC kurucusu Atatürk aynı gerekçelerle "laik Türkiye"yi yarattı. Geçen zaman içinde İslamın laiklikle uyuşacağını kanıtladı. Ama tarikatlar yok olmadı. Burada yasaklayıcılık devreye girdi. Laiklik devlet tarafından bir ilke olarak korunması gerekirken önce devletin hükümetler aracılığıyla deldiği bir 'yasa' gibi algılanmıştır. Bu da Doğu / Batı Roma ayrımından beri saflaşmayı seven top-

lar. Laiklik bireysel sorun haline getirildi. Bu, gerçekten özgün bir yorum, çünkü laiklik din ve devlet işlerinin ayrılmasıdır. Oysa devlet tam laik davranamıyor diye bireyler laikliği sahipleniyor, 'olsun olmasın' diye tartışıyor. Devletin çözemediğine inanılan sorunlardan biri olarak görülüyor.

Burada sağlıklı olan bir 'çatışma'nın yaşanıyor olması. Bu şunu gösterir: Türkiye'de laiklik kavramı oturmuştur. Bunun çekişmesi bir sorunsalın ortaya çıkmasındandır. Bu kanlı canlı kavga bizi Ortadoğu'da tek ve benzersiz kılmaktadır. Çünkü, çok haklı olarak, bunu kültürel kimliğe bağladığımız için çatışma vardır. Sivil toplum oluşmaktadır ve bunun kurumlaşma sancıları çatışmaları alevlendirmektedir. Devletin korkusuysa önce millete güvenmemektir, sonra da tarikatlara. Devlet haklıdır, çünkü tam bir laiklik ilkesi uygulayamamaktadır. Tam laik ilkede kafalara sahip değildir. Toplumdaki farklı cemaatlar, etnik gruplar ve dinler bu nedenle önem kazanmaktadır. Burada İslamcı görüş ve duyuşun yükselme eğiliminin 1980 sonrasına rastlaması tesadüf değildir. Totaliter rejime duyulan tepkinin yükselmesidir. Bunun hemen arkasından gelen Turgut Özal etkileri de yardımcı unsur oldu. İşin ilginci İran'daki tabandan tavana İslami hareket bizde tavandan tabana durumunda başladı. Önce devlet laikliği ihlal etti ve böylece İslamcılar kendilerine yaşama alanı açmaya başladılar. Halk şeriat sözü veren partileri tümüyle seçme niteliği göstermedi. Bunun istendiğini gösteren bir hareket yok. Hatta Refah Partisi sistemle bütünleşerek iktidar yolunu açmayı denemektedir. Seçim sistemi içinde bir siyasi partidir ve bunun gereklerini yerine getirmektedir. İktidara gelirse ne yapar? Burası tartışılabilir bir belirsizlik içermekte.

Laiklik çok eski bir sorun ve iktidar savaşıyla ilgili. Din laisist olamaz ama laiklik bir uygulama ilkesidir. Bugün kilise de laisist değil ancak devletler laik olur. Bu ilkenin benimsenmesi tüm kültürler ve dinler için bir sigorta olarak demokrasiye temeldir. Ama dinin yaşadığı toplumsal gerçeklerden soyutlanamayacağının en iyi örneği Güney Amerika'dır. Güney Amerika'nın sosyal, ekonomik ve politik koşulları kiliseyi özgürleştirmiş ve sosyolojiye yakınlaştırmıştır. Yoksulluk, acılar, adaletsizlik ve baskıcı rejimler rahiple-

ri halkın yanına doğru itelemiştir. Yoksulların yanında yer almak tüm dinlerin doğasında vardır. Hatta varoluş nedenleridir. En katı ve tutucu Katolik Kilisesi Güney Amerika'da devrimci ve popüler bir kilise. İran'daki Şiilik de bu devrimci çizgiyi hep izlemiştir. Bugün iktidar olunca yaptığı kamu alanını tüm özel alanları kapatacak şekilde var etmesi. Katolik kilisesi ise Güney Amerika kültürüyle bütünleşmek zorunda kalmış.

İslamın Marksist ideolojiyle yakın olduğu savına en iyi karşılığı sanırım Vatikan temsilcisi verebilir; 1989'da Sergio Sebastiani Polonyalı Papa John Paul'un papalık bildirgesini açıklaması:

"Bu, Vatikan'ın halka, yoksullara dönük ilerici politikasının devamıdır. İnsan emeğinin en yüce değer olduğu görüşünün temel alınmasıdır. Aslında sanayileşme ile beraber ortaya çıkan adil toplum ve emeğin yüce değer olarak kabulü 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıktı. Papa 13. Leo 1891'de yayımladığı "Rerum Novarum" encyclical'ı ile bu eğilimin temellerini atmıştı." *

İran'daysa laiklik tartışma konusu bile olamaz. Çünkü devrimin gerekçesi buna dayanmakta. Humeyni hem Hizbullahların siyasal şefi hem de dinde en üst otoriteyi temsil etmekteydi. Politik alanda ona rakip olabilecek birisi din alanında yenik düşeceğinden her zaman dezavantaja sahipti. Teolojideki tartışılmaz otoritesini Humeyni siyasal alanda kullanabilir konumdaydı. Bu da onu lider yaptı zaten.

Bugün İran politikasındaki bir değişiklik olursa bu açıktan yola çıkacaktır. Çünkü herkes politik alanda hesaplaşacaktır. Humeyni'nin enternasyonalist tavrı İran çıkarlarının aleyhindeydi. Yeni yönetimin tavrı daha milliyetçi olacaktır. "Yaratıcısı olmaktan çok emanetçisi oldukları aktarılmış bir kimliğin içinde taşlaşıp kalan" İran yönetimi ülkedeki huzursuzluğun temeli olacaktır. Toplumun mutlak iktidarı altında bunalan "insan" yeniden kendinin ve yerinin belirlenmesi için talebe başlayacaktır. Laiklik dünyevileşmek anlamı içerir ve iletişim çağında toplumu ne kadar izole edebilir iktidarlar? Bu dünyevileşme teknoloji ile, istem dışı sağlanmaktadır. Dünyevileşmeyi reddeden ve dini tüm kültürün üstüne çıkararak

---

* 8 Ekim 89 Cumhuriyet, Gencal Şeylan / Söyleşi)

dayatan baskıcı rejim tek mazareti olan kendinden önceki, şahlık gibi, baskıcılık mazeretini bir gün kullanamaz duruma gelir. Kültürel yeniden üretim durdurulamaz. Çarpık çurpuk, arabesk, acayip ama mutlaka, kültür seçenekler üretir. Dayatılanı reddeder.

Türkiye'de devlet laiklik ilkesini tartışmaz ve bir ilke olarak benimsemiş yönetici kafalarla devam edebilirse önündeki tehlikeden uzaklaşabilir. İran bunu yaşayan örnek ülkedir. Özel alanların kamulaşmasını ister misiniz? Yatak odanızda polis, yemek masanızda bir çavuş otursun mu?

Baskıcı rejim kaybolmaz, genelde şekil değiştirir.

İran'da devlet hiçbir zaman laik olmadı. Türkiye tüm Ortadoğu'da bu konuda "biricik" ülkedir. Bu nedenle İran'ın devrimini ihraç etmeyi uygun bulduğu "anlamlı" bir bölgeyi işaretler. Türkiye laikliği değil, demokrasiyi tartışmalıdır.

TÜRKİYE NEDEN İRAN OLAMAZ

Tüm İslâm âleminin lideri ve halifesi olan Osmanlılarla, dünyanın tek Şia devleti olan İran tarihte hep karşı karşıya gelmiştir. Fakat, bu Anadolu Selçukluları dahil olmak üzere Türk devletlerinin saray dilinin Farsça olmasını engellemez. Farsça, edebi ve siyasi dil olarak hep itibar görmüştür. Türkçe, sarayda konuşulmayan dildir. Türkler, Japonya sınırından Avrupa'ya dek uzanan geniş bir kuşaktır. İran da bu kuşağın en renkli bölümlerini içerir; birçok Türk lehçesi ve yüzbinlerce Türk insanı yaşar sınırları dahilinde.

Ama Türk sevilmeyen, aşağılanan ve alay edilen biz sözcük durumundadır. Şiveli konuştukları Farsçalarıyla alay edilir, fıkralar üretilir. İran'ın en büyük nüfusunu oluşturan Türkler'e karşı bilinçli bir siyaset uygulanır. Atatürk'ün karizması ve Kemalizm'in İslâm ülkelerindeki parlak döneminde Rıza Han'la ilişkiler sayılmazsa, İran Türkiye ilişkileri hep serin olmuştur. İslâm Cumhuriyeti ile birlikte bu durum yerine soğukluğa bırakır. Çünkü fondemantal İslâmiyet'in baş düşmanı : Atatürk ve laikliktir. Bu, durmadan vurgulanan bir temadır. Maddi ve manevi destekle ihraç propagandaları, TIR'larla basılı yayın sevketmeye kadar vardırılmıştır. 1980 sonrası, hükümetlerin bu konudaki ödün verir tavırları İran için işi kolaylaştırıcı oldu. İran'ın diğer bölge ülkelerine de benzer girişimleri bulunmaktadır. Bahreyn'de 1982'de darbe girişiminde bulunan 73 kişi sorgulanmaları sonucu İran'ın Şiraz kentinde Devrim Muhafızları kampında eğitildiklerini beyan ediyorlardı. İşin ilginç yanıysa darbe girişimine İran Maslahatgüzârı'nın katılması idi! Körfezde terörü ilk yeşerten, prim veren köktenci İslâmcılar ol-

muştur. İran'ın Ortadoğu'da statükoyu bozmaya yönelik girişimlerinin başarılı olmadığı, Humeyni sonrası siyaseti belirlemesinden sağlama yapılabilir.

Humeyni liderliğinde devrim devlet terörüyle yürütüldü. Zorba bir diktatörü yıkan ve süper güçlere kafa tutan büyük toplumsal hareket temeldeki zaafın kullanılmasıyla olumsuzluğa dönüşüvermiştir.

İran, dini ideolojisi muhalefete kesinlikle kapalı niteliğiyle azgın bir canavara dönüştü. Humeyni, bu canavarı besleyen konuşmalar yaparak onu azgınlaştırdı. Ekim 1985'de Humeyni yaptığı bir konuşmada " Muhalafet günahtır" diyerek fikrini açıkça ilân etti.

Laik olmayan İran toplumunda İslâm devrimi baskıcı yapıyı sürdürdü. İktidar olan çoğunluk (Şialar) diğer tüm mezhepler ve dinleri tehdit etmiş, öldürmüş veya sürmüştür. Bahailer, Yezidler, Zerdüştler ve niceleri İran kültürüne renk katan bu unsurlar, ülkelerinden kaçmak zorunda kaldılar. Mallarına el konan bu insanlar hoş görüsüz bağnazlığın, şeriatçılığın kurbanı oldular.

İran İslâm Cumhuriyeti'ndeki "Cumhuriyet" sözcüğü çağdaş devlet anlayışı içermez. Halk egemenliği İslâm'ı onu iktidara getiren unsurdur, ama halk egemenliği devlet geleneğinde yoktur. Baskıcı devlet tüm ağırlığıyla sürmektedir.

Şeriat başka düzen istemez. Gücü kim eline geçirirse o "efendidir" felsefesi demokratik sözcüğüne bile dayanamaz. Tanrının elçisinin dediği sadece onaylanabilir. Oysa toplumlar liderlerini yaratır ve yaşatır. Toplum demokrasi kavramına ulaşamadıyla lider değil 'efendi' yaratır. Ulusallaşmayı din kadroları içinde yapmak ise dogmaları yasa haline getirir. Batı taklitçiliğinden kaçarken dinin yobazlığına düşmek, yağmurdan kaçarken doluya tutulmakla birdir. Sorun dinin egemenliği değil aklın yok sayılışıdır. İran Devrimi'nde öne fırlayan İslâm kökten dinciliği TC ve laik devrimi ilk hedef olarak sundu. Oysa, Türkiye Körfez savaşı süresince bile tarafsızlığını bozmayıp, iyi niyetle davranmıştır. Irak ve İran'ın çıkarlarını koruyan bir dengede arabuluculuğunu sürdürdü. Bunun sonucu olması gereken saygıysa, İran tarafından hiç gözetilmedi. Hatta diplomatik düzeyde yapılması gerekenler bile göz göre göre atlandı : Anıtkabir ziyaretleri gibi.

İç işlerimize karışmayı kendine görev edinen İran'la 1989 ortalarında kopma noktasına gelen ilişkiler İran Büyükelçisi'nin ayrılmasıyla buzluğa girdi. Yeni atamayla normalleşti.

Bugünün Türkiye'si 70 yıllık Cumhuriyet tarihini her şeye rağmen, özümlemiş bir toplum yarattı. Ulusal burjuvazi, kendisiyle sınırlı çıkarlar uğruna ödün verdiği demokrasi ve çağdaşlık ilkelerine sahip çıkma gereği duymaktadır. Türkiye bugün geldiği noktayı küçümseyecek durumda değil. Hem Müslüman, hem Doğulu bir ülke olarak kazanımlarıyla diğer Müslüman ülkelerle kıyaslanamaz bir güç birikimi doğurmuştur.

Bilim adamı yetiştirme ve sahip olma kapasitemiz bile Ortadoğu'da en büyük güçtür. Bu çağdaş umutlarla yetişme, bir İran olmamızı kesinlikle engelleyen bir olgudur. Dini ideŏloji ve sivil kurumlaşmalar toplumsal gelişmenin derin köklerini sarsamayacaktır. Çünkü bunun için ancak TC Doğu-Batı diye bölmeleri gerekecektir. TC kurulmasından sonraki yarım asırlık dönemde ciddi bir mezhep çatışması yaşanmamış olması da bunun güçlülüğünün göstergesidir. Türkiye Cumhuriyeti ne dini yönden, ne toplumsal yönden, ne de ideolojik olarak İran'la eşdeğerdir. 70 yıllık birikimin sonuçları köklü ve derin sosyal değişimler gerçekleştirmiştir.

Ekonomik alandaki karmaşa günümüz problemlerini doğurmuş ve bir türlü gerçekleşmeyen reformlar silsilesi feodal ilişkileri canlı tutmuştur. Bu da oy kaygısıyla politikacıların dine ödün verişlerine mazeret gösterdiği kısmı oluşturur.

Türkiye'nin bütünlüğünün demokrasiyle birleştiğine her türlü fraksiyon ve ideolojiden insan hemfikirdir. Türkiye Doğu ve Batı dinlerinin oluştuğu ve yaşadığı bir topraktır. En önemli dinsel merkezler, ruhâni liderler bizim topraklarımızda yaşamaktadır. Türkiye'nin Doğu-Batı arasındaki köprü olma durumunu sadece coğrafi anlam içermez. O nedenle Anadolu insanının hoş görüsü, kentlerdeki örgütlü hoşgörüsüzlüğünün karşıtıdır. Yöneten-yönetilen ilişkisinin açmazı devlet-birey problemlerini getirir. Toplumsal, siyasal çevre etmenlerinin getirdiği yabancılaşma sonucu bireyin toplumla ilişkileri zedelenir. Bunu yeniden yapılandıracak arayışlara girilmesi köktenciliği getirmektedir.

Bunun önüne geçecek tek şey bireyin siyasal bilinç kazanması

ve birey olma şansını edinmesidir. Sivil toplum örgütleriyle kültürel bir yenilenme sağlanmalıdır.

Türkiye neden İran olamaz bu bölümde anlatmaya çalıştık. Neden olabiliriyse diğer bölümde göreceğiz. Türkiye'nin zaafları nelerdir?

TÜRKİYE: DEVLETTEN KAÇAN TOPLUM

"Demokrasi, aynı zamanda hem modern akılcılığın çevresinde oluşmuş çatışmaların kurumsallaşmış bir biçimde ele alınması, hem de kişisel ve kolektif özgürlüğün savunulmasıdır. Geçtiğimiz yüzyılda, demokrasinin hem hukuksal hem de ekonomik bir içeriği bulunduğu keşfedildi; bugünse, siyasal olduğu gibi kültürel bir içeriğinin de bulunması gerektiğini biliyoruz."

Alain Touraine (Modernliğin Eleştirisi)

Demokrasi kavramı ve kurumlarıyla yetmiş yıldır yaşamaya çalışan Türkiye İran'la arasındaki temel bir farka işaret eder; İran Cumhuriyet'e ulaşmak için yüzlerce yıl uğraş veren bir ülke. Cumhuriyet fikriyle henüz on beş yıldır birlikte yaşıyor. Devrimden hemen sonra Loristan bölgesinde yapılan bir röportajda spiker mikrofonu köylüye uzatıp: "Yeni hükümetimiz için ne dersin" dedi. Yanıt: "Yaşasın Şah, Allah Şah'a uzun öm..." derken kestiler. İnsanlar devrimin olduğuna inanmıyorlar ve başları derde girmesin diye, ağız alışkanlığından hâlâ Şah'dan söz ediyorlardı.

Türkiye hem Cumhuriyet, hem de demokrasi kavramlarıyla yetmiş yıldır, her şeye rağmen, iç içe yaşıyor. Osmanlı bölgesindekilerden farklı olarak Batı kültürü ve Batıyla yakınlaşmış bir kültürdü: İranlı Cemalettin Esad Abadi 1872'de Kalküta Albert Hall'da bir konferansta; "Osmanlı Hükümeti ve Mısır Hidivliği altmış yıldır hiçbir şey elde edemeden bilimsel okullar açıyorlar, çünkü bu okullarda felsefe öğretilmiyor. Felsefi kafa yoksunluğu diğer bilimsel dallarda bir sonuca ulaşamamalarına neden oluyor..." der.(*)

* Daryush Shayegan, Yaralı Bilinç

O dönemde İslam ülkeleri içinde Osmanlı'nın eğitimle ilişkisini anlatan bu sözler çok ilginçtir. Felsefeyse öğretilemezdi; çünkü Osmanlı İslam dünyasının lideriydi. Yani batı felsefesinin temellerini öğretmesi imkânsızdı. Ama Osmanlı, eğitimin gerekliliğini anlamış ve bunun sonucunda seçme bir entelijensiyası olmuştu. Onlar da çöküşten yeni bir devlet çıkardılar. 19. yüzyılın inancı, eğitimin toplumsallaşma ve akla yükseliş olarak görülmesi Türk Eğitimin'in temeli oldu. Çocuk disiplinli olmalı, iyi yurttaş ve ana baba olmalıdırla sınırlı bu eğitime ezberciliği de katan Türk eğitimi bugün çağdışıdır. Özgür ve yaratıcı birey üretemeyen eğitim sistemi, devlet gibi, yasaklarla işi götürmeye çalışmakta. Çocuklar ve veliler sistemin önünde gittiğinden eğitim işlev dışıdır. Bu nedenle eğitim "Ver notu geçsin baş belaları" halinde sürmekte.

Devletten bir panik halindeki kaçışı son askeri dikta hızlandırdı. Sistemdeki her birim totaliter devletin küçük modelleri ve küçük kopyaları halindeki yöneticileri tarafından parsellendi.

Atatürk'ün devrimci tüm kurum ve gelenekleri yok edildi. Buna en acıklı örnek Türk Dil Kurumu'dur.

Bu yeniden örgütlenen eğitim yükselen İslama alan açtı. İmam Hatip okullarından çıkan öğrencilerin kurumlara meslek adamı olarak dağılmaları İslâmcılara sistemde tutunacak noktalar sağladı ve sisteme soktu. (İslâmcı sözcüğü politik olarak İslâm ideolojisini güdenleri kapsamaktadır.)

Eğitim Türkiye'nin en büyük sorunudur. Felsefesi olmayan bir yaşam ve ezberci eğitim, insanları amaçsız ve kimliksiz ortamda bırakmaktadır. Bu boşluğu neyle dolduracağını bilemeyen kitlelere 'din' bir yanıt oldu.

Yabancı misyoner okullarına olan eğilimin çokluğu bu nedenledir. Bu kez de öğrenciler yabanci bir kültürün ve dilin egemenliği altına girmekteler. Buradaki boşluk yine 'kimlik' olarak ortaya çıkmaktadır. Kendi kültürünün bir parçası olan dini tanıma isteği bir süre sonra kimlik tanımına dönüşmektedir.

Toplumun devletin baskıcı yapısından bucak bucak kaçar olması onun geleneksel toplumdan kopuşunun da anlatımıdır. Çünkü geleneksel toplumdaki kişisel olmayan güçlere kaderini terk etme ve bu konuda söz sahibi olmama haline itiraz etmektedir. Eylemle-

ri geleneksel bir dünyada yazgıya bağımlıdır. İran bu kutsallık dünyası içinde yaşarken ve teslim olmuşken Türkiye bugün akılcı yasalara özlem duymaktadır. Arayışını sürdürmektedir. Son on beş yılda teknikle özel yaşamın ilişkisinin ilerlemesi insanlardaki özgürlük duygusunun artmasına neden oldu. Bunlardan vazgeçmeyi düşünmediği ortada. İletişimin yükselişi özel TV ve radyoların yasasız 'pıtrak' gibi patlaması totaliterizme (baskıcılığa) en iyi tepkidir. Hem de devletin denetim zayıflığını vurgulamaktadır.

Sivil toplumdaki hareketlenmeleri yaratan en önemli etken 'hak - hukuk'taki boşluktan kaynaklanmaktadır.

Türk toplumunun hukuk kavramının üç askeri darbeyle zedelenmesi sonucu yasaların "Her isteyenin keyfine göre" değişebilir olduğu izlenimini verdi. Böylece devletçi bir toplum olan Türkler şiddetli bir güven kaybı yaşadı. Önce devlet sonra din sloganını Osmanlı'dan beri ilke edinmiş olan toplum devletin 'kirlenmesi' ile faydacılık ilişkisinin koptuğuna inanıyor. Rüşvetler, adam kayırmalar, psikopat yöneticiler, bilim ve irfanın ölçüt olmaktan çıkması yerine 'adamının' gelmesi, paranın her şeyi satın alabilir hale gelmesi ve ahlâkta gerileme, sahtekârlıkla devlet ilişkisinin 'ayan beyan' duruma gelmesi topluma 'devletin kirlendiği" kararını verdirdi. Siyasi partilerin ve entelijensiya'nın yeni politikalar / ütopyalar üretememesinin kısırlığı sonucu "Bu devletten ancak yenir" gibi bir inanışa yol açtı. Bunu destekleyen ekonomik politikalar da insanları sistemden sürdü. Buna itirazı olan-ki toplumun önemli bir kısmı hâlâ geleneklerine bağlı bir modernizm kavramı içindedir - ahlâksal değerlerin tartışılması gerektiğine inanmaktadır. Bu, genelde dinsel ahlâk kavramında karşılığını bulmakta. Etik kavramının yerleşmesi için kültürel baskıcılığın demokrasi yaşamından çıkması gerekir. Dinsel ahlâkın etki alanının daraltılması 'etik' kavramına yaşamının her alanında sahip çıkan meslek sahipleri ve aydınlarla sağlanabilir. Bu orta sınıfın yüceltilmesini gerektirir. Türkiye 1980'den sonra hızla orta sınıf kaybına uğradı. İran'la arasındaki temel farklardan biri olan sınıf farklılığı kapanmaya başladı. Şah döneminde zenginle yoksul arasındaki uçurum dinsel söyleme büyük bir alan açmıştı. 1980 sonrası Türkiye'de haksız kazanç ve el değiştiren para orta sınıfı çarpıttı. Bunun sonucu yok-

sulluğa düşen orta sınıf (Yani, kentli çoğunluk) paranın nasıl kasaba kökenlilerin eline geçtiğini izledi. Kasabalılar hiçbir hukuk ve etik tanımaz tavırlarıyla parayı tüketime bastırdılar, "ne olduklarını şaşırdılar". Kasabalılar kendi kültürlerini dayattılar kentte. Lahmacunla viski içtiler, gazete üstünde yemek yediler, 'kıro' kavramıyla özdeşleştiler. Böylece taraflar birbirinden iyice ayrı düştü. Hatta birbirinden nefret etti ve 'entel' böylece küfür oldu. Burjuvazi ise kuşak değiştirdi. Yeni çocuklar 'para' konusunda babalarını izlediserse de 'birey' olmaya torun seviyesinde karar verdiler. Ama üretimde iç pazar kolaycılığından vazgeçemediler. Burjuvazideki temel değişiklik ikiye ayrılmaları oldu; eskiden sadece devlete bağımlı işleyen sektörler sonunda devletten geçinenler ve geçinmeyenler olarak bölündü. Özel sektörün bürokratik ve devlet yapısıyla özdeş örgütlenmesi bazılarında kırıldı ve 'verimlilik' esas alındı. Bu, devlette olmayan bir özelliktir. 1980 sonrası para ve ekonomisiyle tanışan Türk halkı bunun sancısını çekmektedir. Bu sürede çok yol aldığına inanıyorum. Para kavramıyla doğrudan ilişkisi kültürel olarak mümkün olmayan Türk halkı parayı keşfetti. Bu gerekli ve acılı dersten henüz bir yere çıkamadık ama arayışımız olumlu. Kültürel ve yaşam felsefesindeki çatlama toplumda huzursuzluğa neden oldu. Bu, arayış doğurmakta. Türk malı kullanmalı her Türk'ten dünya mallarına açılan pazar, bir lokma bir hırka felsefesinden her şeyimiz olsuna gelişimiz kolay olamazdı. Toplumda her birimde varolan 'kültürel hukuk' ahlâk kavramının kaymasıyla zedelendi ve insanların Batılı anlamda bir hukuk ihtiyacı doğdu. Bunu karşılayamayan baskıcı anayasa büyük bir kara delik oluşturdu. Bu delikten kasabalılar ve mafya hücum etti. Sosyal hiçbir boşluk kalıcı olamaz ve yeri hemen başka bir şeyle doldurulur. Hukuk, yaşamdaki talebi karşılayamadığı için bunu karşılayacak yasa dışı kavramlar devreye girdi. Böylece devlet ve devlet güçleri saygınlık ve inanı kaybına uğradı. Alay edilenler oldu. Belediyeden veya mahkemeden bir yaptırım söz konusu bile değil. İnsanların fikri, "Bunlar rüşveti alır, haksız da olsa paranın yanında olur." Eskiden devlette çalışan kentli / orta sınıf özel sektöre geçip bürokrasiyi boşalttı. Yerini kırdan gelen göçmenler aldı. İşe alınmaları kendi milletvekillerinin kartlarıyla sağlanan 'hemşeri edebiyatı' karşılığını devlete ağır ödetti.

İran'da devlette kentli / orta sınıf çalışmakta henüz. Bu, İran'da kentli tabanın totaliter / dinci yönetime karşı güvencesidir. Buradan çıkacak ateş tüm İran'ı sarabilir.

Devletten kaçar hale gelen Türk toplumuysa onunla nasıl bir anlaşmaya varacağını bilemiyor; çünkü, vizyon sahibi aracı kurum ve kişilere sahip değil. İktidarda olmayanlar her şeyi biliyor, ama iktidarda olanlar kör ve sağır bir ülke. Belki bundan dolayı ülkeden beyin göçü büyük boyutlarda. Dünyanın her yerinde ve en önemli kurumlarında bir Türk'e rastlama şansınız var. Hiç de süpriz değil bu. Devlet seçkinini elinde tutacak politikalara sahip değil. Geri dönenler sadece 'vatan özlemi' ile gelip doğduklarına pişman edilenler.

Devletin ne kültür politikası, ne de ekonomik politikası var. Ülkede her şey her an olabilir duygusu egemen. Çünkü hukuka uyanın kayıpta, uymayanın kazançta olduğu bir düzen normal sayılmaya başlandı. Her yasa her an değişebilir hatta kişiye özel düzenleme yapılabilir!

Adalet duygusunu yitiren bir toplum tehlikelidir. Bu öfkesinin nereye varacağı belli olmaz. Adalet duygusunun yoksunluğu toplumu içerden kemirir. O zaman yerine ne koyacağına bakmadan kurtulmak duygusu ağır basar. İran'da olan buydu, Şah'tan kurtulalım da ne olursa olsun. Yerine ne konacağı sonraya bırakıldı. Sadece bir karşı çıkma yeterli sanıldı. Çağdaşlaştırıcı diktatörlük yıkılınca otorite biter sanmanın gafletine düşen İran'ı iyi incelemek gerekir.

"..çünkü hiçbir toplum salt bir makine, hiçbir devlet salt bürokrasi değildir. Toplumlarımızın zaafı, teknik yöntemlerin, iç mantığı tarafından yıkılan ereklerin yok olmasının değil, tersine, bizzat çağdaşlık tarafından - dolayısıyla da, artık akılcılığı kaynak almayan eylem mantıklarının, yani haz, toplumsal statü, kâr ya da güçlülük arayışının ayrı ayrı gelişmeleri tarafından - kırılan akılcı modelin çözülmesinin bir sonucudur." (*)

Devlet toplum ilişkisinin irrasyonel bir düzene oturması, ilişkinin kimliksizliği toplumla devleti karşı karşıya getirmekte.

Türkiye'de devletten kaçan toplumun sığınacağı, akıl danışacağı hiçbir kurum yok denebilir. Kurumlaşmanın sağlanamaması, si-

* Alain Touraine, Modernliğin Eleştirisi

vil örgütlenmelerin yetersizliği insanların kafasını vuracak taşı saptayamamasına neden oluyor. O zaman bir yeni toplum modeli arayışı içine giren topluma yanıt vereceklerin anlamı artıyor. Bunu kim kendine iş edinirse toplumla buluşmakta zorlanmıyor. Devletin Türk kimliğini benimsemesi diğer kimlikleri anlamamazlıktan gelmesini gerektirmez. Türkiye'de kırk tane etnik grup bulunmaktadır. (*) Bu etnik grupların antropolojik araştırmaları ve bir arada yaşama teorileri üretilebilinir. Bu birçok ülkede yapılan çalışmalardır. Türkiye bilimsel gerçekleri kabul ederek kullanmayı öğrenmek ve devlet sosyal bilimleri keşfetmek zorundadır. Yasakçı zihniyet sadece toplumu devletten kaçırmaya yaramaktadır.

Toplumun merkezinde her zaman 'kültür' yer alır. Tüketim ve yaşam tarzının kökten değişimi toplumu alt üst eder.

XX. yüzyılda özgürlük beklentileri tüm dünyayı sarsarken sonuçta totaliter rejimler irade buldu. Halk dalkavukluğu hepsinde benimsenen olgudur. Bu, fondamantalizmin kilit noktasıdır. Kültürlerin erozyona uğraması kutsal / din yaşam alanlarını daralttı. Modern tüketici kültür 'evrensellik' adı altında tröstler kültürünü dayattı. Buna karşı oluşan tepkilerin yanısıra silâh sanayiinin beslenmesi sorunu gözleri "gelişmekte olan ülkeler" denen bir kategoriye çevirdi."Çağdaşlık toplumlarda içerik boşalmasına neden oldu. Her şey anlam kaybına uğradı. İçi boşalan sözcükler, kavramlar ve anlamın karşılığını hareket aldı. Olgularla yaşam anlaşılır oldu. Kültürün ekonomi, sanat ve bilimle bağları koptu, ya da ilişkisi olamadı denebilir.

Bir insan bir diğerinden iyi ve övücü sözlerle söz ederse Türk onunla "reklamlar saati başladı" diye dalga geçer. Belki birçok gerçeği kaçırabilir, ama haklı olduğu nokta bunun çok sık ve hak etmez insanlara yapıldığı gerçeğidir. Toplum reklam ve propaganda yağmuruna tutuldu. Siyaset salt "gösteri ve yalan" nitelemesini böyle kazandı. Amaç olmadan kitleye en etkin araç olarak propaganda kullanılmakta. Belki bundan çıkarılması gereken Zerdüşt'ün deyişidir: "Kendindeki en iyiye ulaşabilmek için en kötüye gereksinimin olduğunu" bilmek gerekir.

---

*Peter Alford Andrews, Türkiye'de Etnik Gruplar

Kendilerinin üretmediği bir kültürü benimsemek zorunda kalan toplumlar daima bu "en kötüden" geçmek zorunda mı acaba?

Baskıcı devlet yapısı her zaman ahlâk / din ilişkisine dayanan bir çağrıya neden olmuştur. Baskıya karşı oluşan direniş modeli en temel ve eski kavramlardan yürümekte. Dünyaya ayaklarımızı basmak için gerekli altyapı yoksa biz de ruhani olana kaçarız, der gibidir insanoğlu. Kendini savunacak hukuk ve kurumları sağlıklı değilken insan ömrü içinde neyi bekleyecektir? Türk toplumu dünyevileşmeyi büyük bir istekle kabul etti. Tüm teknik boyutlara sahip çıktı. Tüketimde ilerleyerek dünyeviye olan tutkusunu kanıtladı. Fakat devlet karşısındaki savunmasızlığı onu tutunacak dal aramaya yöneltiyor. Salt ideolojik ve polisiye iktidarla toplumu yöneteceğini sanan hükümetler devleti yıprattı. Çelişkiler ve haksızlıklar toplumu böldü. Şimdi yapıştıracak ilkelere ihtiyacımız var. Bugün çatışma yalnızca toplumsal etkenleri değil, aynı zamanda da kültürleri karşı karşıya getiriyor. Karşıtlıkların yerini farklılıklar alıyor ve bunlar uzlaşmaz görünüyor. Karşı taraf reddediliyor. Antik Yunan'da kendilerinden olmayana 'barbar' demeleri 'öteki'nin aşağılanması anlamını içerir; kendi dili dışında acayip konuşan insanlar yani diğer kültürü tanımlar. 21. yüzyıla girerken her kültür bir diğerini 'öteki' olarak olumsuzluyor. Bu köktenci savaşta din öne fırlamakta. Haçlı seferlerinin mantığı da budur.

Toplum ya kolektif kimliklere (çeteler, etnik gruplar) kapanmakta, ya da tarikatlar yoluyla dine kapanmaktadır. Bunu engellemenin yolu 'demokrasi'nin temel kavramlarının güncel yaşamımıza işlemesiyle mümkün olacaktır. Hiç gelmeyen 'müreffeh Türkiye' hayâlleri yerine yarına ertelenmeyen bugünkü çözüm daha cazip bir alternatif sunacaktır. Sadece bugüne alternatif olduğu için taraftar toplayan Refah Partisi'nin kilidi buradadır. Güçlü bir kültürel denetim kuracak olan Refah Partisi'nin kentli sınıfı hedeflemesinin nedeni de budur. Insanın mükemmellik için savaşımı toplum modellerinde hep çuvallamıştır. Mükemmel yoktur, insan gibi iyilikleri ve zayıflıkları olan toplumlar vardır.

Demokrasinin temeli olan öğelerden biri serbest seçimler Türkiye'de yerleşti. Demokratik yaşama katılmaya istekli ve iradeli bir halk var. Ancak toplumsal eşitsizlikler, toplumsal katmanlardaki

birliği parçalamakta ve bu birlik parçalanması 'kimliğin bölünmesi'ne neden olmaktadır. Hukuk kavramının yaralı olması yurttaş kavramının içini boşalttı. Baskıya boyun eğen insanlar yapılmaması gerekenleri yapma alışkanlığı kazandı. Her sınıfın, grubun ve toplumun çıkarlarını gözetenlerin Meclis'e taşınması elzemdir. Bunun yasaklılığı birliği bozar. Özgürlükle sınırsızlığın ve hukuksuzluğun anlaşılması demokrası için ölüm emridir bence. Sorumluluk bilincinden uzak yöneticiler topluma sorumluluk fikri veremez. Yapılanmış ve örgütlenmiş bir uygar toplum ancak demokrasinin güvencesidir. Başıboş bir 'halk' yığını uygar toplumu karşılamaz. Bir toplum modelinin taşıyıcısı olmadıkça devlete güven duyulmayacaktır. Tek partiye kayma hızlanacaktır. Türk ekonomi ve iş çevreleri devlete dayanmak yerine toplum çıkarlarına öncelik veren bir 'etik'e kavuşurlarsa belki kültürden sadece folklor anlamazlar. Kültürel etkinliklere bir kuruş vermemeyi marifet sayan Türk yatırımcıları ileri görüşsüz hükümetler kadar bugünden sorumludurlar. Denetimden uzak kurumlar ve sistem hiçbir 'etik' kurala uymamaktadır.

Bugün en çok tartışılan konu; Türkiye İran olacak mı? Türkiye yukarıda saydığımız nedenlerle İran olamaz veya İran olabilir. Açık uçlar bulunmaktadır. Refah Partisi düzene karşı bir alternatif gibi görünmekle birlikte sistemle bütünleşmiş bir siyasi partidir. O nedenle sistemin (devletin) onu istemediğini pek söyleyemeyiz. Onu istemeyenler kentli ve laik bir devletten yana olan Cumhuriyet vatandaşlarıdır. O nedenle iktidara gelirse, doğal olarak, karşıtlarına göz açtırmayacak bir partiyle karşı karşıyayız. Tehlike, Refah Partisi'nde değil, tehlike devlette varolan çarpık ve hukuksuz tutumdadır. Devlet toplumla ilişkilerindeki hiçbir sözleşmeye uymamaktadır. Sözleşmeyi yenilemek istememektedir. Yeni bir anayasa ihtiyacı bu denli açık ve keskinken politikacıların kulaküstü yatmaları çok anlamlıdır. Refah Partisi'ne kayışın en önemli nedeni hukuk devletinin gerçekleşmemesidir. Bunun için son derece radikal çalışmalar yapılmalıdır. Kültürel yeniden üretime taban sağlayacak politikalar oluşturulmalıdır. Kültürün toplumun merkezinde yer aldığı gözönünde tutulmalıdır. Kültürel üretimle çok yakın ilişkisi olan örgütlenme ve örgütlenme biçimleri incelenmelidir. Top-

lumsal değişmeyle kültürel değişme arasındaki ilişkiler sorunu çok önemlidir. Kültürel örgütlenme sağlanabilirse toplumun heterojenliği (ayrışıklığı) çatışma üretir boyutlardan uzaklaşır. Kültür, simgelerin ve bunların içindeki ortak anlamlandırma sisteminin bir parçası olarak, bilinen gerçekliğin çok geniş bir alanını işgal eden toplumsal örgütlenmeye kökten bağlıdır. Anlamlı değişimler sistemde gerilimlere neden olmaktadır. Gerilimin boşaltılması yeniden örgütlenmeyi gerektirir. Geçmiş çağlarda farklı kültürlerin birini ters çevirmek yerine hazmetmek eğilimi göstermiş olmaları anlamlıdır. Kolektif bir biçim içinde bireyselleşmenin yolu toplumun doğasında vardır. Biçimsel yenilikler tüm kültürlerde süreklidir. İnsanla eşya arasında değişen ilişkiler yaşam imkanlarını etkiler. Politik tepki kültürel tepkiyle birleşir. Çağımızda mit ve âdetleri karakterize eden din dünyası canlılığını burada bulur.

Bilgi süreci içinde kültürel yeniden üretimi sağlayamayan toplum kültürel bilgiden yoksun düşer; kültürünü dinde arar doğal olarak. Çünkü kültür bir yeniden üretim tarzıdır zaten. Fakat kültür geçmişten gelen genlerini hep taşır ve hangisinin ne zaman dominant (baskın) olacağı bilinemez.

Bismarck'ın Rusya için söylediği söz Türkiye'ye uyarlanabilir bence;

"Türkiye asla göründüğü kadar güçlü, ya da zayıf değildir."

Hiçbir şey 'aklar ve karalar' kadar insanı yanıltmaz. Her tartışılan, günahı ve sevabıyla düşünülmelidir. İran Devrimi bu açıdan ortaya konmaya çalışıldı. Tarihten bir şeyler öğrenebilirsek bu bizim önümüzü aydınlatır. Ama hiçbir şey birbirinin kopyası değildir. Biz hep değişime inandık, oysa kültürel süreklilik tarihin en ayrılmaz parçasıdır; çünkü, insan aynı insandır. Demokrasi insanın kendiyle hesaplaşmasını sağlamakta ve güncel olana bulaştırmakta. Bu güncellik, sorumluluk getirebilirse onu sürekli kılmak da boynumuzun borcudur.

BİBLİYOGRAFYA

Adıvar, A. Adnan	Osmanlı Türklerinde İlim
Adıvar, A. Adnan	Tarih Boyunca İlim Ve Din
Prof. Akçura, Yusuf	(Türk Tarihinin Ana Hatları) Eserinin müsveddeleri.
	Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri
Asaf, Hüseyin	İran'da Devrim Ve Karşı Devrim
Ahmad, Feroz	İttihatçılıktan Kemalizme
Baykara, Hüseyin	İran İnkılabı Ve Azatlık Hareketleri
Berktay, Halil	Kabileden Feodalizme
Berkes, Niyazi	İslamcılık, Ulusçuluk, Sosyalizm
Çandar, Cengiz	Dünden Yarına İran
Dikerdem, Mahhmut	Ortadoğu'da Devrim Yılları
Prof. Günaltay, M.Ş.	İran Tarihi
Gültekin, Mehmet Bedri	Laikliğin Neresindeyiz
Güney, Ayşegül Dora	İran'da Devrim
Hassan, Ümit	Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler
İlhan, Attila	Hangi Batı
İlhan, Attila	Batının Deli Gömleği
Kara, İsmail	Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi
Mardin, Şerif	Türkiye'de Din Ve Siyaset
	İdeoloji Türk Modernleşmesi
Meray, Seha L.	Toplum Bilim Üzerine
Prof. Dr. Ozankaya, Özer	Atatürk'ün Demokrasi Dersleri Milliyet, 1989

Prof. Dr. Öğel, Bahaeddin	İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi
Sander, Oral	Siyasi Tarih 1, 2
Sencer, Muzaffer	Dinin Türk Toplumuna Etkileri
Selçuk, İlhan	Sovyetler-İran-Amerika İzlenimleri
Ülken, Hilmi Ziya	İslam Felsefesi 2 Cilt
Algor, H.	The Roots Of İslamic Revolution- London-1983
Hıro, D.	Iran Under The Ayatollohs, London 1985
Burke-Block-Febure-Braudel-Mclennan-Ladurie-Vilar-Hobsbawn-Lefebure-S. Jones	Tarih Ve Tarihçi-Annales Okulu İzinde
Kapuscinski, Ryszard	Şahların Şahı
Nirumand, Bahman	Soluyor Çiçekler Parmaklar Ardında
Nirumand, Bahman	Hür Dünyanın Diktatörlüğü (İran) .
Ribard, Andre	İnsanlığın Tarihi
Shaw, Stanford J.-Shaw, Ezel Kural	Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye 2 Cilt
Polo, Marco	Geziler Kitabı
Necefi, Necme ve Hinckley,Helen	Kalk Borusu
Yerasimos, Stefanos	Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye
1985 April Newsweek	
1978-79-80 Ettela'at, Kayhan Ayandegan Gazeteleri, Cevan Dergi	
Eric J. Habsbawn	Devrim Çağı : 1789 - 1848
Paul Balta	Dünya İslam
Alain Touraine	Modernliğin Eleştirisi
Ortega Y Gasset	Tarihsel Bunalım ve İnsan
Nilüfer Göle	Modern Mahrem

Raymond William	Kültür
Raymond Williams	İkibin'e Doğru
Elie Kedovrie	Politics In the Middle East
Dayush Shayegan	Yaralı Bilinç (Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni)
Fetna Ayt Şabbalı	İslamın Bilinçaltında Kadın
Prof. Dr. Cengiz Güleç	Türkiye'de Kültürel Kimlik Krizi
Paul Imbert	Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri
Simon Tormay	Totalitarizm
John Lukacs	Yirminci Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu
İdris Küçükömer	Düzenin Yabancılaşması
Benedict Anderson	Hayali Cemaatler (Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması)
Peter Alford Andrews	Türkiye'de Etnik Gruplar
Nuri Bilgin	Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu
S.H.Hooke	Ortadoğu Mitolojisi (Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan 172/Mitosları)